В. Будзиновський

# ІШЛИ ДІДИ НА МУКИ

ВИДАВНИЦТВО "ГОВЕРЛЯ"
1 9 5 8

СЕРІЯ: СТУДІЙНО-НАУКОВІ МАТЕРІЯЛИ, ч. І.
Випуск: 109

В. Будзиновський

# Ішли діди на муки,

## ВВЕДЕННЯ В ІСТОРІЮ УКРАЇНИ




НЮ ЙОРК 1958 ЗДА

ДРУГЕ ВИДАННЯ.

Перше видання було появилось у Львові, 1925 року в В-ві "Українське Слово". Появу цієї книжки завдячуємо п-і Й. Біловус.

Замовляйте цю книжку в:
"HOWERLA"
41 E. 7th St., New York 3, N. Y.

## Непрактична робота.

Український міщух, що село видів тільки на образках, став управителем невеличкого сільського господарства. Закотив рукави і взявся до роботи. Не лінувався, робив в поті чола. Обробив шмат поля і посадив корець покладок. Під квочку всипав пригорщу кукурудзи. Купив щепи і старанно посадив їх горікоріням. Дуже здивувавсь і зажурився, що покладки не зійшли, але всі засмерділися; що квочка не висиділа курят, але всю кукурудзу ще тої самої днини зїла; що щепи не пустили, але до пару день всі всохли!

В двох кузнях кують мечі. В українській кузни така робота, що аж в голові лупає, під ногами земля дрожить. Ковалі бють молотами, що з натуги аж посиніли жили напучніли, очи вилазять на верх. Неодин знесилений випускає з руки молот, паде на землю. Але не зневірюєся. Очунявши встає, хапає молот і знов бє. Та залізна штаба не подаєся, лишаєся штабою. Очивидно, бо ті штаби не розпалені, ковалі бють молотами — деревляними. Молот розскакуєся на трісочки. Українець хапає новий молот і далі кує. Молот знов розскакуєся, штаба лишаєся штабою, мечів нема!

Перед кузнею Ляха купа готових мечів. Без великої натуги з кузьні виходить меч за мечем. Бо Лях штабу розпалив і кує молотом — залізним.

Між Українцем і Ляхом перегони. Оба мають ліниві коні. Ані руш підігнати їх. Лях взяв мотуза і зробив пугу. Кінь пішов, аж за ним закурилося. „Перейму його!“ Українець сказав, „бо мій кінь хоч також лінивий, з ліпшої раси.“ Скочив з коня, сів і крутить пугу — з піску. Аж впрів, так сукає. Між тим Лях причавлав до мети. Українець все ще крутить...

Хтось підпалив дві хати: українську і польську. Лях доразу завдрів підпал. Не дуже квапячися, не скликуючи сусідів ні родини взяв ведро, начер води і заляв підпал. Українець рушився аж тоді, коли вже ціла криша стояла в огни. Насамперед виніс образи і поставив їх проти огню. Коли не помогло побіг на дзвіницю і став бити на трівогу. Збіглося ціле село — з решетами. Ганяли, виваливши язики, від ріки до огню, від огню до ріки. Носили воду решетом. Хата спопеліла.

В татарській неволи два мотузами спутані невільники: Лях і Українець. Лях розрізав свої пута ножем. Українець хотів показати що він культурний „Европеєць“, що не нищить брутально людської праці — шкодував мотуза. Він силкувався пута розмотати. Але що

то був гордійський вузол, то хоч прів і кров текла з пучок, не розмотав. Замість давних посторонків дістав залізні кайдани!

Ще за небіжки Австрії того рода думки стали у мене одна по одній виринати в міру того, як я пізнавав нашу бувальщину і став нашу національну роботу порівнувати з роботою Ляхів. Я ствердив, що ми з нашого арсеналу викинули ту збрую і муніцію, якими поневолені народи здобувають волю. Цілий рій таких образів став морочити мене і зневірювати в р. 1918, коли то терор соціялоблазнів і демагогічних гохштаплерів зломив авторітет і вплив парляментарної репрезентації та звалив її плян відбудови Української держави, поставивши на першім місци соціяльні реформи.

Заморочений такими образами і думками я до решти втратив віру в успіх загаданого діла зараз по занятю дня 1 листопада 1918 українським військом Львова, сего польського серця і польської душі. Я тоді був в Підгайцях. Пустившись в дорогу до Львова, я ствердив, що замісць масового напливу української мужви до Львова, іде масова дезерція зі Львова. Мій поїзд зійшовся в ночи з поїздом зі Львова у Винниках. Сей поїзд зі Львова був наповнений і накритий (бо їхали й на дахах) дезертирами. То була українська мужва з Підгаєччини і Бережанщини, найсвідомійших і найпатріотичнійших повітів. То було військо, яке начальна команда австрійської армії нарошно вислала до Галичини для Українців. Зі Львова не вигнала їх нездарність, чи ледачість українських офіцирів, бо та мужва під тими офіцирами взагалі ще не була. З касарень щезли як камфора, скоро тільки зчули, що Австрію вже чорт взяв, та що Галичина вже не коронний край Австрії, а вільна Україна. Коли від мене почули пару терпких слів і раду, щоби перенеслися до мого поїзду і вертали до Львова, вони відповідали:

„Ми у Львові вже непотрібні. Там сім українських регіментів. З Київа ще йдуть чотири корпуси, бо Галичина відходить до Соборної України... На добавок ми чули від сицилістів, що будуть ділити панські ґрунта. Требаж кождому бути дома. Хто буде сидіти у Львові пильнуючи, щоби Ляхи не зробили повстаня, той верне до порожної і вилизаної миски“.

Рано дня 2 падолиста я вже у Львові, ідучи до міста улицею Сапіги, побачив довжевну колюмну української мужви, що з головного двірця валила містом на Личаків. Я порахував. Було 620 рядів по 4=2480 мужа. То була мужва, що жила на шляху в Золочівщину: урльопники, гаймкерери і вояки з австрійських відділів котрі в дорозі на фронт, або з фронту, саме тої днини переїздили через Львів. Замість лишитися у Львові і скріпити український ґарнізон, вони здезертирували, машируючи явно великою колюмною личаківським шляхом на Золочівщину. Виправдувалися кажучи:

„У Львові досить українського війська (600!) Ми йдемо працю наших жінок і доньок задекувати перед реквізицією. Сицилісти кажуть, що будуть ділити панські землі, треба при тім бути“...

Незабаром прийшли вісти зі Станиславова, Стрия і Перемишля, що й там здезертирували цілі, Австрією прислані нам полки з укра-

їнською мужвою. В незвичайно ярких красках ставали передмною згадані на вступі образи, коли я почув, що січові стрільці замість іти до Львова, пішли валити Скоропадського, щоби Подніпрове віддати в руки блазнів, опришків і обожателів нашого ворога. Я до решти зневірився, коли почув, що в Станиславові радить якийсь український парлямент, ще й на добавок ломить собі голову над питанєм, що робити зі шкірою живого медведя, себто радить над аграрною реформою, котрої ще не було кому виконати. Над реформою, котра через цілковитий брак цивільної державної адміністрації, мусіла би перейти в дику займанщину, в аґрарний бандитизм, масову розкрадіж найціннійшого національного добра, своєвільну й безконтрольну парцеляцію великої посілости між тих, що перші здужають захопити, значить між дезертирів з української армії.

Вість зі Станиславова про заговір Темницького і Безпалка проти нашого правительства, та вість про начальне отаманство Петлюри поразили мене. Мені нагадалися звернені до України слова Щевченка:

„Погибнеш, згинеш, Україно!
„Бо довго довготерпеливий
„Дивився мовчки на твою,
„Гріховную твою утробу,
„І рек во гніві:
„Потреблю твою красу,
„Сама розіпнешся! Во злобі
„Сини твої тебе убють!

## Велика робота.

У нас цілком нема мемуарів з послідних десятиліть. Горішних і давнійших часописий ніхто не читає. Отже нинішна генерація не знає, що в нашім публичнім житю робилося, як робилося і чому робило ся не инакше, але саме так. Нинішне поколінє, спеціяльно критики недавно минулого, й не силкуються пізнати сю бувальщину. Бо нині запанувала така мода, що кождий, від матерної циці щолиш відлучений віслюк, прочитавши однокопійкову соціялістичну брошурочку, зве себе „соціялістом“, себто екстрактом інтеліґенції, розуму, чесноти, ідейности, характерности і демократизму. Всі, що сею назвою не чваняться, а також соціялісти з часу молодости Івана Франка і з моїх студентських часів — на думку такого соціялоблазна.[1]) то екстракт глупоти, неуцтва, безхарактерности, хамства, суспільно-політичного лицемірства і всякого рода шубравства. Новітний брошурковий Соломон не знає, як творяться народи і нації що таке держава і як вона орґанізується, як родяться і розцвитають нові думки, нові ідеї, як вигадуються і видосконалюються практичні

[1]) Соціялоблазнами я назвав не соціялістів, тільки українських соціялістів з часів нашої боротьби за власну державнівсть; щоби їх відріжнити від соціялістів инших народів, котрі щось вміють, знають що хочуть і котрих житє ще дечого навчить. Бо у нас всьо не так як у людий, отже й соціялісти у нас не такі, як в світі

способи реалізації ідей; не знає історії власного народу: ні старої, ні тої з перед десяти, пяти, двох років; не знає під якими впливами і в яких обставинах виховувався наш народ; не знає під якими впливами виховувалися його послідні політики і в яких обставинах вони працювали. Не знаючи всього того, такий брошурковий соціялоблазен опльовує всіх, що ділали раньше него і вину всіх наших невдач приписує „патріотам". Вони всьому винні, бо не прочитали свистка, котрому він завдячує весь свій розум; не лаяли всіх і вся словом „буржуй" і не охрестили себе незрозумілим для соціялоблазна словом „соціяліст".

Але нехай такий соціялоблазен насамперед перестудіює соціольоґію, історію людської культури та історію політичного розвою народів; нехай потому перевертує річники наших і чужих часописий та стеноґрафічні протоколи соймових і парляментарних дебат; нехай побалакає зі старшими, котрі самі робили дещо, або дивились на роботу других — то діячам, котрі робили перед ним не зробить закидів злої волі, неробства, продажности, хамського лякейства, політичного лицемірства, потайної буржуйности.

Інтерпеляція внесена в соймі дня 6. III. 1925 послом Козицьким: Львівська прокураторія зміняє зміст статей українських часописий, конфіскуючи поодинокі їх уступи. В „Українськім Слові" в уступі:

Від хвилі національного відродженя галицьких Українців аж до вибуху світової війни в національну роботу і визвольну боротьбу галицькі патріоти (несоціялісти і соціялісти першої едиції) вклали просто безконечну силу енерґії, завзятя і саможертви. Бо працювали ті, що вибилися на чоло народу, і ті чорнороби, що не виплили на верх. І „провідники" і леґіони безіменних робили, як уміли, щоби нарід зробити свідомою цілі ідейною масою і боєвою силою, котра, чи то поволи етапом, чи колись, як прийде „слушний час", одним махом скинула би з себе чужинецьке ярмо і станула в раді вільних і своїм внутрішним, але власним ладом щасливих народів.

Сконфісковано кінець від слів „і боєвою силою".

„Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що обезпечена конституцією свобода друку позволяє оголошувати факта минувшини?"

Легкою ся робота не була. За Австрії вона підтяла, абой цілком зруйнувала безліч екзистенцій. Національні борці не діставали хліба, тратили здобутий, жили в нужді, гнили в кримінеалах, гинули від жандармських баґнетів і куль. В тій завзятій, невтомимій і геройській боротьбі галицькі Українці сотворили національну літературу; де не сила була здобути публичну, засновували і удержували власним потом приватну школу; здобували позицію за позицією в державній і автономічній (краєвій, повітовій і громадській) адміністрації; засновували найріжнійші економічні інституції, котрими націю скріпляли матеріяльно, спасаючи хлопську верству від економічної загибели, улекшуючи хлопам викупно панських земель; здобували що раз

більше значіня в соймі і в парламенті, що скріпляло видатність національної роботи і утревалювало її здобутки.

Інтерпеляція внесена в соймі дня 6. III. 1925 послом Козицьким: „Львівська прокураторія зміняє зміст статей українських часописий, конфіскуючи поодинокі їх уступи. В „Українськім Слові" в уступі:

Найціннійшим результатом довголітної роботи українців під Австрією було національне освідомленє хлопської верстви. В часі вибуху світової війни не було в Галичині одного національно-несвідомого хлопа! Ся національна свідомість заманіфестувала ся при кінци війни проголошенєм власної державности і кількадесятьтисячною українською армією, котра, не силою заасентирована, але з власної охоти, неначе з під землі виросла, силкуючися своєю кровю обезпечити вільну українську державу, уфундувати її на власних кістках.

Сконфісковано кінець від слів „оголошенєм власної державности"

„Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що обезпечена конституцією свобода друку позволяє оголошувати факта минувшини?"

## Ненамолотна робота.

Успіхи були, але не такі, як сума вложеної в роботу енергії і сума жертв. Національне і горожаньське освідомленє та політичне вишколенє всего селянства і маломіщанської маси йшло поволійше, ніж того мож було надіятися; не викорінено до решти москвофільства, котре ослаблювало боєву силу народу: заслаба відпорність народу не цілком спинила наслідків польонізаційної роботи Австрії; кооперативи росли, але не як гриби по дощи і ще не розпоряджали міліардами; український народ біднів, що улекшувало польську кольонізацію; не зломано до решти виборчих надужить, котрі зменшали силу Українців в соймі і державній раді; замало здобувано публичних шкіл; брак публичних шкіл Українці стали запізно заступати приватними; хлопи і маломіщани, хоч могли, заслабо використували школу, особливо середну; українська література і штука пиняво розвивалися, бо через малочисельність інтелігенції виданя неоплачувалися, отже літературна творчість була слабша, ніж могла бути: між національно-свідомими було замало гордих національних характерів, котрі оперлись би ворожій нам політичній системі австрійського уряду, в наслідок чого, між иншим, вся наша світська інтелігенція спольщилася за двома наворотами (з дітий численних українських урядників з 1860 их років ані один (!), як не пішов на теольогію, не лишився Українцем).

Інтерпеляція внесена в соймі дня 6. III. 1925 послом Козицьким: „Львовська прокураторія зміняє зміст статей українських часописий, конфіскуючи поодинокі їх уступи. В „Українськім Слові" в уступі:

Хоч в рр. 1918 — 19 між галицькими українцями вже не було одної національно несвідомої душі і бажанєм всіх була власна націо-

**нальна держава, то через брак національних характерів не всі здорові вхопили за кріс, щоби станути в обороні тої держави. Найменший процент борців зі своєї верстви видала хлопська верства.**

**Сконфісковано від слів: „бажанєм всіх була“, до слів: в обороні тої держави“.**

„Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що обезпечена конституцією свобода друку позволяє оголошувати факти минувшини?

**Найменший процент борців зі своєї верстви видала хлопська верства. З кругів міських і з школярів пребогато пішло в соціялоблазни. Супроти того, що слово „соціяліст“, або приціпка „соціял“ до партійної назви стали модою, і уважали ся есенцією та суперлятивом політичної мудрости й чесноти, до соціялоблазнів приставало також богато шубравців, щоби замасковані такою етикетою, доходити до почестий, робити всякі брудні інтереси і публичним коштом збогачуватися. Тим дітям дідьчого порону далися задурманити і запетлюрити щораз ширші круги нашої інтелігенції, спеціяльно в молодшім поколіню. Їх засліпили ще більші блазни в Київі, що святий прапор України вхопили в свої святотатські руки і під ним Україну дорізували.**

**Кінцем велитенської роботи кількох поколінь був — наш розгром!**

## Нерішаючі причини.

**Вичисляють найріжнійші причини невдачі кампанії розпочатої в Галичині в осени р. 1918. Наводять ріжні гріхи ріжних осіб і цілих гуртів, що будьтоби завинили наш погром. Але всі ті, доси вичислювані мнимі і правдиві промахи та гріхи, не були рішаючі. Одні були „маля нецесарія“ кождої революції, отже непричім покликуватись на них. Другі були природним вислідом початкових невдач і баталії вже програної, які все викликують зневіру і одиницю спокушують думати тільки про себе. Такі промахи і гріхи одиниць були би нашій справі не пошкодили і їх взагалі не було би, як би не було основної причини невдачі. Як би не було причини, котра сплодила всі инші промахи і прогрішеня.**

**Безпосередною причиною нашої оконечної мілітарної невдачі в р. 1919 г. і дипльоматичної невдачі 14. марта 1923, була демагогія соціялблазнів, котра зломила силу парляментарної репрезентації і національної Ради ще в жовтни 1918. В листопаді вона зломила силу нашого уряду і нашу мілітарну силу. Наслідком того була наша початкова мілітарна невдача, котра при помочи дальшої деструктивної роботи соціялоблазнів спровокувала ще й зовнішну причину нашого розгрому, бо порушила Варшаву, антанту вже цілком рішучо перехилила на бік Польші, та спонукала Францію вислати на нас армію Галера.**

Інтерпеляція внесена в соймі дня 6. III. 1925 послом Козицьким: „Львовська прокураторія зміняє зміст статей українських часописий, конфіскуючи поодинокі їх уступи. В „Українськім Слові“ в уступі:

Українська держава була в р. 1918 горячим бажанєм всіх галицьких українців. Колиби не було зовнішнього ворога української державности, то з внутрішними Україінці булиб дали собі раду. Українська держава вже в падолисті 1918 була би станула на ноги хоч би в її нутрі була незнаи яка анархія. Коли знаємо, що таке, загальне бажанє було, то чому ми не одоліли зовнішнього ворога?

Чим пояснити згадану безпосередну причину нашого розгрому? В чім основна причина причини безпосередної? Чому саме на нас прийшла пошесть соціялоблазенства? В чім головне жерело податливости ширшого загалу на злочинну демагогію соціялоблазнів? Де основна причина всіх инших промахів, чи пасивности многих одиниць, котрі нашу катастрофу прискорювали і зробили її так болючою?

Щоби на сі питаня відповісти, мушу насамперед замітити, що само бажанє волі ще не є доцільною роботою для здобутя сеї волі; ще не є боротьбою за волю.

По сій замітці стверджую, що хоч в р. 1918 національна свідомість і бажанє власної державности були загальні, то ще не була загальна національна гордість і національна характерність; не загальний був національний фанатизм. Бажанє національної волі було у загалу замало горяче, щоби униможливити пасивність верстви сидячої на середних рільничих господарствах. Взагалі було замало твердих національних характерів. Замало було таких, що сказали би: „Тепер всі справи і всі „питаня“ набік. Насамперед обезпечім волю нашої землі.

Сконфісковано від початку до слів: не поконали зовнішного ворога? „і від слів „По сій замітці стверджую“ до кінця.

„Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що обезпечена конституцією свобода друку позволяє оголошувати факта минувшини?

Велика часть молодої інтелігенції і велика сила хлопства пішли за голосом соціялоблазнів, політичних демагогів-карієровичів і звичайних гохштаплєрів, що оперували кличами „соціяльними“.

Чому так було? Чому у нас не було так, як буває у людий? Де основна причина сеї нашої хиби?

## Основна причина.

Ненамолотність нашої національної роботи за Австрії, перехід галицької армії за Збруч в р. 1919. завинила одна одинока недостача в тій національній роботі. Наші діячі по сей і по той бік Збруча в своїй національній роботі або цілком знехтували нашу історичну традицію, або, оскілько її використували, послугувалися традицією — сфальшованою на шкоду нашої національної думки.

Інтерпеляція посла Коваицького внесена в соймі дня 17. III. 1925. Львівська прокураторія сконфіскувала в „Українськім Слові“ уступ:

**Наші національні діячі не знали, що тільки виховуючи народ історією власної державности і культом споминів геройської боротьби за волю власної землі — найлекше розбудити і утревалити національну свідомість; що тільки тим культом у національно свідомих розпалюєся боєве завзяте, спонукуєся їх до геройств і саможертви.**

**Не знаючи сего, наші національні діячі не спопуляризували нашої історії, нашу історичну традицію не зробили предметом національного культу, національних постулятів не оперли на фундаментах споминів про давні часи. Тим то й національне освідомлене йшло дуже пиняво, між освідомленими було замало характерів, замало фанатичних завзятців, що здобуте і утревалене власної держави ставилиби перед внутрішними реформами, на добавок, не все мудрими**

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що свобода друку обезпечена конституцією?

## Потреба фетишів

Ідея вистане лише просвіченому мислителеви; вистане, як казав Іван Франко „цілому чоловікови“, не людині. Малообразований, або й цілком непросвічений, себто не чоловік, а людина, мусить мати видимого, вловимого, конкретного, тілесного двигаря ідеї; мусить мати фетиша ідеї, хоч би й він був у гробі. Унагляднити національну думку, зробити її живою і зрозумілою не лиш чоловікови але й людині; розігріти нею весь народ, моглиби популярні підручники історії України, повісти, поезії і пісни про діла двигарів сеї думки, образи подій з часів нашої державности і боротьби за неї памятники борців, та торжества в роковини світлійших історичних подій.

Один польський документ з р. 1666. свідчить, яку велику силу має політичний фетишизм, себто культ історичної традиції уміщеної в ріжних предметах. Коли по Хмельницькім Польща воювала Правобережну, польський командант Білої Церкви в інструкції до оберляйтенанта Фрікса писав: „Булоби дуже потрібне, щоби більше уважати на чигиринську кріпость, бо там є вся гармата з муніціями, ріжні воєнні апарати та інсігнія взяті (Хмельницьким) на Жовтих водах, під Корсунем, Пилявами і деинде, котрі пригадуючи собі, хлопство з жалю зітхає. Коли би се відвезено, могли би забути Хмельницького“.

Пізнійше Дорошенко хитаючуся народну масу розпалив до війни з Польщиню, коли ті фетиші, головно хоругви виніс і показав народови.

Інтерпеляція посла Коваицького внесена в соймі дня 17. III. 1925. Львівська прокураторія сконфіскувала в „Українськім Слові“ уступ:

**В боротьбі за волю буде жертвувати свою працю і буде важити своїм житем тільки такий, що виховався на волі і ту волю**

раптом втратив. Бо, хоч він сам невільник, його дух вільний, не рабський, не хамський. Хто родився і виховався в неволі, щей в окруженю таких як він рабів, той має й рабську душу. Він не лиш невільник, нелиш раб тілом, але й духом, себто — хам. Хоч би й в хама пробудило ся бажанє волі то він проти свого пана і гнобителя явно руки не підійме, бо перед паном кориться його рабська душа; йому бачиться, що пан істота висша від него. У хама бажанє волі ніколи не буде таке інтензивне, щоби він сказав собі „ліпша смерть, ніж неволя". Хам для волі не пожертвує ні тілько, що під нігтем мізинника; не пожертвує ні хвилинки душевного супокою, ні хвилинки відпочинку по тяжкій роботі, — на своїй ниві, чи під панським кнутом.

Але... й дідичного раба, і людину з хамською поколіня можна зробити повним чоловіком; і такого можна зробити борцем за волю. Але його треба виховати так, щоби йому здавалось, що він ще вчера жив вольний, та що у неволю попав що лиш нині. Сугестією можна вилічити неодну душевну недугу, можна нею вилічити й хамство. Вчерашну волю можна рабови, хочби й як закаменілому в рабстві, суґерувати тільки вихованем в такій традиції історичній, як традиція українського народу.

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що свобода друку обезпечена конституцією.

## Первісні держави.

Хтось міг би замітити: „Всі давні держави і перша українська держава Ольговичів[1]) чей же не мали традиції власної державности. Вони утворили ся з племен, котрі ще ніколи не мали державної організації, котрі й не знали, що таке держава. Ті первісні держави є найліпшим доказом, що традиція власної державности не є доконче потрібна на те, щоби в якімсь народі розбудити стремлінє до утвореня власної держави і спонукати його до боротьби за власну державність".

На такий заміт відповім:

1) Первісні держави, що творилися без державної традиції, утворили ся з сирівця, якого, окрім Альбанців, в Европі вже нема. Ті давні держави не були національні. Одним винятком була держава українська. Вона стала строго національною, але тільки в наслідок географічного положеня своїх племен. Нині національну державу треба творити з матеріялу, якого раньше не було: з нації вже зорганізованої в державу, але як частина національно чужої держави;

2) первісну державу творила проти волі народу сила, якої нині нема і не буде: княжа династія, заневолючи брутальною силою („примучуючи") племена під свою руку. Нині національну державу будує не княжа династія проти волі народу, але сама нація, деколи при помочи якої готової держави. Нація творить свою нову дер-

---

Історіоґрафія України зве їх без ніякої рації „Рюриковичами".

жаву не з сирівця, але з частини готової держави, відриваючи свою національну територію від решти державної території з иншим національним змістом. Так зробили Поляки, Чехи, Румуни, Італійці, Фінляндці, й инші народи.

## Сила христіянства.

Більше ніж історію власної землі, знаємо історію поширеня христіянства. Вже знанє сеї історії повинно було навчити наших діячів народних, на чім оперти всю національну роботу. Христіянство опанувало величезний простір світа в часі дуже короткім. Ще тепер воно робить поступи, наколи инші віри тратять постійно ґрунт під ногами. Чи своє скоре поширеня, утреваленє здобутого терену і дальші поступи на наших очах христіянство завдячує виключно своїм догмам, своїй головній думці, основній ідеї? Чи може попри догми, христіянство ще має щось таке, чим головну його ідею місіонар узмисловляє і робить вловимою; чим здобуває не так розум, як серце; чим притягає людий, та приковує до себе сильнійше, ніж правдами віри?

Щоби на се питанє відповісти, зберім до купи все те, що нам в діяльности апостолів христіянства і в загалі в христіянськім світі насамперед і постійно впадає в очи. Отже передовсім і скрізь, куди глянемо, бачимо таке, що пригадує мученичу смерть творця христіянської віри; смерть саме за ту науку, яку він голосив. Глянемо на церкву, то бачимо на ній хрест, котрий нам пригадує, що Ісуса закатували за ті думки, які він голосив. При вході до церкви Ісус розпятий на хресті. Глянемо просто себе... на престолі хрест. В котрий бік звернемо наші очи, вони зупиняться на хресті, з Ісусом, або й без него. Сама служба Божа є гльорифікацією мученичої смерти творця христіянської віри. Несуть небіжчика на кладовище, попереду несуть хрест. Те саме при кождій процесії, при кождій релігійній церемонії. Ідемо христіянською стороною, то де глянемо, хрест: при дорогах, при хатах, в хатах, на людських могилах. Скрізь лиш хрести, хрести, хрести. Христіянин зачинає і кінчить молитву, рано встає, вечером лягає, зачинає і кінчить обідати, роблячи на собі знак, котрий йому нагадує мученичу смерть творця віри. Мукам і хвилям з житя Ісуса присвячені окремі свята, окремі церемонії. Кождий місіонар зачинає свою пропаганду від того, як Ісуса замучили і за що.

Коли все те на раз уявимо собі, то чи годні ми подумати, що поширенє і утреваленє христіянства булоби можливе без культу мученика і його мучеництва?! Найзавзятійший клерикал і вчений в догмах теольоґ, що знає спосіб думаня непросвіченої маси, як не хоче в фанатизму брехати, скаже, що ні!

Помічною силою при поширюваню і гартованю христіянської думки є ще культ цілого леґіону мучеників і мучениць христіянства — культ христіянських святих. Для кождого з них святкують якийсь

**день в році. Їм присвячені окремі церкви. Їх культ живе в церковних відправах і окремих молитвах. Їх фігури і образи в церкві на стінах, престолах і хоругвах, в хатах, при дорогах, в книжках. Про їх житє і муки розказують пісни, окремі книжочки і великі книги. Культ мучеників за християнську віру нелиш причинився до поширеня і угрунтованя християнства, але й загартував людий в християнстві так, що не то Ісусові апостоли, але і звичайні исповідники сеї віри йшли за неї на муки і смерть. Непоборимою офензивною силою християнства і силою консервуючою його здобутки є не так догми, як історія християнства, та культ його геройської мученичої традиції. Не догматикою, але житіями святих християнські місіонарі звоювали світ.**

Інтерпеляція посла Козицького внесена в соймі дня 17. III. 1925. Львівська прокураторія сконфіскувала в „Українськім Слові" уступ:

Хто знає, яку силу слову пропаґандиста християнської думки дав культ мучеників за Христову віру, той повинен також знати, що далоби силу пропаґанді української національної думки. Думка української державности булаби в наших народних масах принялася раньше і народ бувби видав велику армію нових непримиримих борців, колиби апостоли українства ширили свою думку нелиш догмами про людські права і про право самоозначеня; нелиш догмою про те, що в українській державі українцеви буде матеріяльно ліпше, ніж в державі неукраїнській, але культом борців і мучеників за українську державність. Всяка, наймарнійша думка, що має за собою мучеників, має силу. Чим більший культ геройських мучеників за думкою, тим більша її сила.

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що свобода друку обезпечена конституцією.

## Жерело націоналізму козаччини.

Історія розвою національної думки в козаччині Подніпровя аж до державного прапора Хмельниччини, повинна була навчити наших народних діячів, чим ту національну думку вони повинні гартувати.

В кождій нинішній нації, отже й в українській були часи, коли тільки деякі суспільні верстви творили державу, боронили її, і, на случай анексії їх землі чужою державою, стреміли до відбудови власної держави і боролися за відбудову. На українських землях утворила державу княжа династія при помочи боярства. Се боярство було двигарем української думки державної. Те саме можна сказати про міщанство головних міст України. Правда, робили се в інтересі своєї суспільної верстви, але робили, і за українську державу (землю) клали свої голови.

Інтерпеляція посла Козицького внесена в соймі дня 17. III. 1925. Львівська прокураторія сконфіскувала в „Українськім Слові" уступ:

Коли українськими землями заволоділи Литва й Польща, двигарями української державної думки були далі бояри, (котрі пере-

мінили ся в шляхту на польський лад) і міщани. Коли Польща й від Литви забрала українські землі і коли на Подніпровю козацтво виросло в велику силу, двигарями української державної думки були: В західній Україні ті суспільні верстви, в котрих жили традиції давної української державности, себто недобитки української шляхти і міщанство. В східній Україні зразу також останки боярства і шляхти. Згодом ті шляхтичі і міщани, серед котрих ще була жива традиція української державности, пристали до козаків і свої традиції внесли в козачу масу. Вихована в політичних традиціях міщанства і шляхти, козаччина стала двигарем української державної думки В козаччині захистилася давна українська традиція і державна думка. Тим, що й саме козацтво боролося за відбудову української держави, воно не лиш відсвіжило і нам передало в спадщині давні традиції, але ще й сотворило і передало нам дорогу відумерщину, нову традицію, традицію геройської боротьби за відбудову української держави в межах держави Володимира Великого.

Кождий український діяч народний повинен був подумати:

„Коли традиції давного державного життя України відсвіжені в козачій масі духовенством, учителями шкіл, міщанами і шляхтою, що пристали до козаків, зробили козаків борцями за відбудову тої державности, то відсвіжене сих старих традицій і нових козачих традицій в нинішнім поколіню, повинно би й його кинути до бою за українську державу".

Але наші діячі народні сего не подумали, наших історичних традицій не відсвіжували, не завели загального культу сих традицій.

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що свобода друку обезпечена конституцією

## Денаціоналізація.

Денаціоналізація, себто русифікація одної частини України і польонізація другої в першій половині 18-сотих років, були наслідком того факту, що живі двигарі української державної традиції вигибли, та що верстви народу зі шкільним образованєм виховувалися в традиції не правдивій, але в сфальшованій в користь чужої державности.

Після упадку княжої України Ольговичів, стреміне до відбудови української держави жило поти, і поти були очайдушні борці, що за державну думку клали свої голови, поки були гуртки людий серед котрих жила традиція тої державности і традиції боротьби за її відбудову. Ті живі двигарі української державної традиції поволи вигибали. Вже боротьба з Татарвою сильно прорідила заступи двигарів української державної думки. Ще до литовських часів боротьба з татарами на Подніпровю майже цілком вигубила сю верству. В Західній Україні сильно прорідила їх боротьба з Литвою і Польщию. Недобитки, або спольщилися, або пішли в козаки.

Козацьку скарбницю наших традицій історичних в рамах польскої держави вигубила майже з накорінком перша руїна. В Західній Україні на правім Подніпровю лишила ся байдужа до української державности хлопська верства і десь недесь дрібні, загулюані українські шляхтичі та міщани, за слабі до якоїсь збірної акції національного характеру. Про українську державність вони й думати немогли. Вони один по однім польщили ся. Не спольщені своїм дітям традицій свого народу в спадщині вже не лишали. Від Дніпра по Сян і Татри традиції власної державности щезли з памяти українського народу. За Австрії вся інтелігентна верства спольщилася до решти. Український хлоп говорив по українськи,але хлоп і нехлоп мав ту мову не за мову окремої нації, тільки за мову хлопа східної Польщи, зглядно польского краю Австрії.

Традиції української державности і стремліне до її відбудови жили троха довше на лівобережу, бо там ще жили скарбники старих традицій і творці нових, бо участники визвольної боротьби. На Лівобережу ще жив доволі сильний козачий стан. Росія в части вигубила, в части здеправувала саме ту верству козачого стану, для котрої дорога була думка української державности.

Вигубила війнами, масовими тяжкими роботами, катом, вязницями і Сибіром; здеправувала мішаними подружами, наданями маєтків, московських достоїнств і урядів. Рядове козацтво Росія донищила, перемінивши його в масу закріпощених хлопів.

Всеж таки лишилася велика сила з висшої козачої верстви і колись серед неї могли віджити традиції давних часів і геройських змагань за українську державу. Щоби се унеможливити, московські вчені сфальшували нашу історію. сфінгували традицію російської державности на Україні, сфінгували стремління козацтва і народної маси бути назад давною, також російськими істориками сфінгованою державною і національною одиницею від Білого моря по море Чорне, від Вислока до Урал**ь**.

На такій перелицьованій історії України московські історики не обмежилися. Вони числися з тим, що серед інтелігенції України є демократична струя і що та струя буде дужшати. Отже вони свою інтерпретацію історичних подій доповнили ще демагогією. Щоби колись якого українця не вхопили за серце подвиги та і ідеї якого героя козачини, вони замарали болотом тих борців за волю України, котрих вже ніяким способом не можна було перелицовати не героїв російської державної думки. Зробили їх брудними егоїстами, деришкірами, лупіями, пявками народних мас, що виключно задія власної користи,щоби народ закріпостити в своїх руках і ще успішнійше висмоктувати його, бунтувались і проти Росії, та запродувались шляхоцькій Польши. Московські вчені сфінгували таку історію України, викорчували на Україні українську традицію історичну, бо як Ліпінський сказав, ще перед розвалом Росії:

„Їх бере жах, що український народ може колись зрозуміти свою думку, вслухатися в кличі своїх давних визвольних борб".

Хоч кінець історії України катастрофальний, то таки жаден инший народ не має історії так гарної, як народ український. Історики-русифікатори зробили, що жаден инший народ не має історіографії так ганебної, як саме той народ з такою геройською бувальщиною.

В тій перелицьованій історії України, Росія школою, популярними книжками белетристикою і пресою виховала молоде поколіня України. Змосковщивши духа, Росія школою і урядом змосковщила й мову образованої верстви і міщан. Не дивно, що так виховані українці стали уважати себе малоросійським плеченем великого російського народу. Традицій власної державности і стремлінь до її відбудови вони не знали. Як знали про які заходи відбудови України, то знали також, що се було діло бандитів, котрі хотіли дістати змогу безкарного висмоктуваня соків з робучого люду. В Австрії ганебна історіографія України одних українців польщила, з других утворила російську партію.

Інтерпеляція п. Козицького в соймі д. 19. III 1925 р. Львовская прокураторія сконфіскувала в „Українськім Слові:"

Пізнане історії польонізації і русифікації України повинно було українським діячам піддати гадку, що коли національну думку задавили вигнанєм з памяти народу традиції його власного державного життя і боротьби за відбудову власної держави, то познакомити народ з затаєною правдивою минувшиною, розбудило би назад почуття національної окремішности і спонукало би його розпочати боротьбу за власну державу. Національну думку вбиту вбитєм історичних традицій, можна було відродити відродженєм традиції.

## Національне відродження.

Пізнає сили,— котра національно відродила нас, повинно було наших народних діячів навчити, чим то найлекше розбуджувати національну свідомість, чим укріпити національну думку, і чим найуспішнійше гартувати національні характери.

Інтерпеляцій посла С. Косицького в соймі дня 31. III. 1925: Львівська прокураторія Конфіскувала в Українськім Слові уступ:

Був час, коли про Україну й балакати не можна було. В Росії Україна стала Московщиною, в Австрії Польщиюю. І здавалося, що то труп, котрий вже ніколи не воскресне.

Український велитень ще не був мерцем, що заплющив очи навіки, То не була смерть, але хвилевий сон; твердий наче летарг, але тільки сон, бо українська національна думка вічним сном заснути не могла. Вона могла заглухнути на якийсь час. Хоч її живі двигарі вигибли, хоч традиція державности щезла з памяти народних мас, то вона все таки ахистилася, лишилася захована—в архівах, в музеях, в народній пісни і в могилах. Вона, немов дорогоцінний скарб в депозиті переховалася для пізнійших поколінь в складницях старих документів, котрі

говорять про діла наших предків; в складницях старини по сих борцях, котрі нам показують, чим і як вони боролися; в могилах і цілих кладовищах, як берестецьке або лебединське, котрі не позволяють нам забути, що наші предки клали свої голови на боєвищах, несли їх під топір ката України, зя дорогу свою думку. Як сторожі сеї думки лежать, хоч глибоко в сирій землі — під зеленню степів під пшеничними филями ланів, під звалищами міст, під попелом сільських хат, на кладовищи московських тюрем і сибірських осель — кости погибших в боях, вирізаних пяним жовнірством, спалених живцем, розстріляних, вбитих на палі стятих і повішених, закатованих тортурами, голодом і холодом в тюрмах, замучених житєм засланців. Вже пісня співана 700 років тому назад, „Слово о полку Ігорія" каже: „Чорна земля заорана — копитами була зрита, кістьми посіяна, кровью була полита Тугою зійшли ті кости над українськов землею". Чи не ті самі слова повторяє пісня з перед півтретя сотки років: „Чорна ріля ізорана і кулями засіяна. Білим тілом зволочена і кровію сполочена"?! То кров, то тіла, то кости героїв, що своє житє дали за волю України. А їх число, що зір небі. Що всі ті старі документи, що сі річи по борцях і кости їх можуть оживити національного полутрупа, та підоймити його до нової боротьби за волю, доказує вчинок польського гетьмана Чарнецького, котрий кости Хмельницкого витрусив з домовини. Польський історик Кубаля так пише про Хмельницкого: „котрий нам ще з гробу грозить".

Діла героїв України княжого і козачого віку такі славні, що їх внуки і правнуки, аби тільки знали, що діяли їх прадіди, мусіли би цілим своїм серцем полюбити мету стремлінь своїх предків. Коли вороги України вибили з памяти народу його бувальщину і тим заколисали його національну думку, треба було ждати, аж хтось, заглянувши до архівів, в котрих спочиває наша історична традиція, випорпає акти, видобуде з них вісти про предків і розглосить їх; треба було ждати, аж хтось розриє могили, щоби кости мучеників за волю заголосили „кайдани порвіте!" таким громовим голосом, від котрого пробудились би й „раби, невольники недужі," що „заснули мов свиня в калюжі, в своїй неволі!"

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що й вона мусить шанувати свободу преси?

По вигубленю живих двигарів традиції, мож було затаїти перед народом його бувальщину лише в часах загальної неграмотности; в часах, коли ся бувальщина була замкнена в архівах на сім колодок; в часах, коли до народу могли промовити лише фальшівники його історії; в часах, коли не легко було напечатати і поширити книжку немиду верховодам народу. Але прийшли часи, коли до архівів став лекший приступ, коли й сам уряд став оголошувати друком старі документи; коли майже кождий, хто лиш хоче, може видати і поширити книжку, яку хоче Минули часи, коли то перед народом мож було зтаїти щось на довший час. Лише треба було, що-

би знайшовся такий, що відкриє тайну, зрозуміє її і внявить, народови. Такі цікаві знайшлися в Україні російській і в Україні австрійській. Знайшлися одночасно тут і там в другій четвертині 18-сотих років і одночасно розпочали роботу, не знаючи один про одного.

По довгій дрімоті української нації перші апостоли українства не винесли свого націоналізму зпід батьківської стріхи. І вони були зденаціоналізовані. Були перевертнями, хоч несвідомими свого ренегацтва. В Росії вони були зразу націоналами російськими, в Австрії польськими. Українськими націоналами зробило їх відгребане частини історичних традицій їх землі. Гніздом, з котрого в 30-их роках минулого століття вийшли перші апостоли нашого національного відродження в російській Україні, був університет в Харкові. Там був гурток людий, що або вчили, або студіювали історію — не з готових підручників, але з жерел. З тих жерел вони дізналися, що Українці не хастина російської нації, але нація окрема, котру утворила власна державність; котра тим власним державним житєм жила довший час, та ще до недавна по геройськи боролася за відбудову власної держави. Що українськими націоналами зробила їх історична традиція, свідчить зміст їх творів. Одночасно мусіли зрозуміти, що українська мова то не говір мови московської, але мова української нації. Аж тоді Енеіда, написана Котляревським в р. 1798, ще мовою „хлопською", стала першою, після національної дрімоти, книжкою написаною мовою української нації. Вона дала початок новій українській книжній мові і стала підвалиною нової української національної письменности.

В тім самім часі, бо також в 30-их роках минуло століття відджила цілком самостійно від Подніпровя національна думка в українців австрійських. І в Галичині частинне пізнає історії віддало українській національній думці більший гурток спольщених Українців, на котрого чолі стояв поет Маркіян Шашкевич. З книжок, які їм попали в руки, вони дізнались, що Галичина має власну, від Польщі окрему, з Подніпровєм спільну славну історію. Дізналися, що та історія звязала Галичину з Подніпровєм в одну українську землю, Галичан з Дніпрянами в одну українську націю.

Що й Шашкевича та його товаришів пізнане історії України (не що инше!) зробило свідомими Українцями і апостолами української думки, також свідчить зміст їх творів. Шашкевич знав старинну поему „слово о полку Ігоря", бо й частину переклав.

Інтерпеляція посла С. Козицького в соймі дня 31. III, 1925; Львівська прокураторія сконфіскувала в Українськім Слові уступ:

Ся поема мусіла у кождого сина України викресати огонь любови до давної

**державности свого народу, розбудити тугу за нею, розпалити горяче бажанє її відбудови. „Слово“ мусіло розбуджувати свідомість національної єдности всіх українських земель і бажання нового зєдинення в вільній, соборно-українській державі.**

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що й вона мусить шанувати свободу преси?

Старинний поет-історик славословить князів київських і галицьких. Він переспівує свого попередника Бояна, що „згадає давні годи“; про його лебідя, що „співає славу: то старому Ярославу, то хороброму Мстиславу“. Инша лебідь „заспіває — славить Красного Романа“. Сам співак „Слова“ каже:[1] „Почнем братя, нашу повість від Владимира Старого, а про Ігоря нового“. Вже сей Князьбореся, не за свій князий стан, але за українську землю, отже є майже новітним українським націоналом, бо „запалав воєнним жаром і дружину молодецькувраз навів за Україну(!) на країну половецьку... Братя каже, і дружино! Лучше ж датись порубати, ніж в неволю на годину!.. Хочу голову зложити; з вами, Українці, вмерти, або з Дону вже шеломом ясної води зачерти!“

Вже тоді Україна випередила всю Европу, де князі не билися за свою землю в інтерсі сеї землі, але війско било ся за князя, бороночи, або здобуваючи якусь землю для його династії. Українськ князі билися за українську землю; за сю землю клали свої голови українські війска, бо автор „Слова“ каже:

„Гей, на березі Каяли, тут вино кріваве вийшло. Тут русичі пирскінчили: Сватів своїх попоївши, буйні голови зложили, полягли за Україну“.

Серце Шашкевича мусіли гордістю наповняти слова старинної пісни про князів нашого народу:

„Не в вас то господинове, позолочені шеломи, плавали було, по крови? Не в вас храбрая дружина ревла турами з пустині під каленими шаблями серед поля на чужині? Встремена-ж за Україну, за наругу Половчина... Бо залізні в вас попруги під шеломами Латина, від яких земля стряслася і вся ханова країна. А Литовці і Половці, Деремела і Ятвяги, списи кинувши, склонили голови під мечі нагі!... Тут (в Києві) і Німці і Венедці, тут Греки і Морави поють славу Святославу“.

Ще більше росло українське серце Шашкевича, коли дізнав ся про славну участь Галичини в історії Соборної України, бо в „Слові“ читав таке:

„Осмомисле Ярославе, княже в галицькім околі! Гордо сів ти на престолі, злотокованім престолі. Ти підпер угорські гори скрізь залізними полками; королеви путь заставив, Дунаєви замкнув брами. Мечеш бремена під хмари, по Дунаю судиш суди. Твої грози йдуть

---

[1]) Цитати з перекладу В. Щурата.

світами, по землям текуть усюди. Ти і Києву ворота відчиняєш в кождій хвилі, і з вітцівського престола у салтанів мечеш стріли".

Вже та одна поема могла Шашкевичеви отворити очи: показати йому окрему від польської світлу бувальщину України і національно усвідомити його.

Одна пісня „Слово о полку" могла Шашкевичеви показати окрему від польської — світлу бувальщину України; усвідомити його національно, та спонукати його йти за приміром старинного співака: складати про цю бувальщину нові пісні, щоб ними освідомити національно весь свій народ. Отже Шашкевич пише про козацького героя Наливайка, про облогу Львова козаками, про Запорожців. Написав статю про Хмельницького, але вона затратилася. В р. 1634 віршував леґенду про світлу побіду Українців над польським королем під Галичем в р. 1139. Завдяки історії спопуляризованій Шашкевичем Галичани набрали ся тої свідомости, що вони не Поляки, але окрема нація, котра колись мала власну славну державу, та втративши її, довго боролися за її відбудову.

Інтерпеляція п. С. Козицького в соймі 24. цвітня 1925. Прокураторія у Львові сконфіскувала в Українські Слові уступ:

Прославляючи княжі часи, Шашкевич розбуджував у своїх земляків почування національного достоїнства, національну гордість, і віру в можливість відбудови, „бо се не нова річ". Що було, може ще раз статися.

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що й вона мусить шанувати свободу преси?

З історії поданої Галичанам Шашкевичем і його товаришами Галичани також дізналися, що Східна і Західна Україна — одно національне тіло. Націоналізм Шашкевича не кінчився при граничних стовпах Австрії, тої держави, в котрій Галичане опинилися Шашкевич апостол думки соборно-української Видобуваючи на верх заглухлі історичні традиції не лиш Галичини, але й подніпровя; сягаючи до традицій, нелиш Козаччини, але й княжного віку на Подніпровю; сплітаючи їх в одну цілість з традиціями Галичан — гурток Шашкевича угрунтував національну думку Галичан на основах ширших від козачої програми з дитинячого віку козаччини „по Случ (ід заходов) наше!" Історичне насінє кинене Шашкевичем на галицьку ниву мусіло ще за Австрії дати Україні овоч такий, як програма власної державности обіймаючої всі українські землі.

Після нашого національного відродження по сей і по той бік Збруча, національне освідомленє зачало йти скорійшою ходою від р. 1840 коли то появилася віршована історія української козачини: „Кобзар" Тараса Шевченка.

Шевченко є найбільшим пропагандистом української самостійницької думки найсильнійшим і найуспішнійшим національним агітатором. Його агітаційною збруєю є минувшина Подніпровя. Він наскрізь козачий поет, бо головним змістом його пісні є традиція козачих часів

України. Вже сам заголовок друкованої збірки його творів „Кобзар“ вказує на те, що се підручник віршованої історії України. Бо що були кобзарі? То були мандрівні співаки,що під акомпаніямент кобзи рецитували слізно оповідання про події з козачої бувальщини. Сим заголовком Шевченко замаркував, що його пісні є співаною історією Козачини.

Своїх героїв Шевченко малює так, що український читач його співаної історії мусить подивляти і шанувати їх і їх діла, та одушевлятися ними і їх метою. Але хто полюбив тих героїв з їх ділами і одушевився ними, той мусить полюбити цілим серцем також думку, за яку вони боролись; ту мету, до якої вони йшли тернистим, кровавим шляхом: мусів одушевитися думкою волі української землі.

Шевченко не дав пропасти, щезнути з людської памяти традиціям козачих часів. Відсвіжив і відродив їх так, що вони вже ніколи не щезнуть з памяти народу.З сердець українців вже ніхто не вижене любови до давної вольної волі козацтва; не вбє думки про волю України, не зломить стремління українців до власної державности. Співак минулого став борцем теперішности і пророком будуччини. „Кобзар“ Шевченка став дороговказом, що живому поколінню вказує метуйого стремлінь. Ось, чомуто „Кобзар“ став збруєю в руках українських борців за волю рідного краю. Творами Шевчевка і самим його іменем Українці борються за се, що він возвеличує, нераз плачучи, неначе за безповоротно минулим. Бо він своїм майстерським словом зараз таки робить непохитною певність, що минуле і вже оплакане безпечно вернеся, та що в степах України гетьманська булава таки блисне!

Що власна історична традиція була тою силою, котра відродила нас національно, свідчать тодішні заходи галицьких українців, щоби мати у себе видимі знаки і конкретні докази своєї давної державности. В р. 1848 говорено, що в Кракові є ще річи забрані Поляками зі Львова в роках 13-сотих: золотий хрест і княжа корона. Ті річи галицькі українці силкувалися дістати в свої руки, бо такі памятки мусілиби причинитися до поширення в народній масі і до загартовання власної державної думки. Тодішний австрійський губернатор Галичини, котрий хотів Українцям піддобритися, казав: „Коли вам так дуже на тім залежить, можемо ті річи спровадити назад до Львова... з процесією“ — Тепле було його слово!

Що національне відродженє Галичани завдячують традиціям від самого початку історії української державности; що їх історично-державний націоналізм своїм корінем сягав аж в глубину княжих часів; а що обіймав також Україну Східну — свідчать хрестні імена впросвіченій верстві галичан, почавши від хвилі національного відродженя. Батько Шашкевича був, або національно байдужий, або ополячений, назвав сина будь як. Назвав його Маркіаном. Маркіан, вже освідомлений історичною традицією дав синови імя першого володаря Соборної України, назвав його Володимиром. Від хвилі на-

ціонального відродженя кождий просвічений Галичанин називав першого сина Володимиром, першу доньку Ольгою. Тим він документував своє бажанє бути під всеукраїнським володарем в Київі. Коли Галичанин мав другого сина, дав йому инше імя, але дуже часто також якогось представника Соборної України, чи соборно української думки державної: Ярослав, Данило, Богдан. На Подніпровью сего не було. Там в просвіченій верстві переважають Олександри Миколи — імена московських царів.

Що український націоналізм Галичан вийшов з історічної традиції і був соборницький, свідчать зверхні прояви національного освідомленя. Зараз по національнім відродженю інтелігенція, головно молодь стала уживати історичних одягів Подніпровя, бо носилася по козачому. Як не цілий одяг, то мусіла бути бодай козача шапка.

Інтерпеляція п. С. Козицького в соймі 24. цвітня 1925. Прокураторія у Львові сконфіскувала у Українськім Слові уступ:

Свій історичний соборно-український націоналізм Галичини задокументовали і скріпили його тим, що за свого пророка приняли півця історичної традиції Подніпровя, хоч він оспівував тільки козачий вік нашої історії і хоч його історично-національна думка, обмежаючися на козачу територію сягала тільки „по Случ". „Але й він наш! — Галичани думали. — І се що його, то наше, бо й те, що від Кавказу по Сян — то наше!"

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що й вона мусить шанувати свободу преси?

## Чужі приміри.

Чого наших діячів не навчило наше власне національне відродженє, повинна була навчити національна робота наших сусідів. Чехи від хвилі національного відродженя, Поляки від хвилі втрати державної самостійности, стали виховувати свої народні маси культом давних героїв власної державної думки. Зацвила популярна польська історіографія, історичне малярство. Історично-національні торжества стали майже одиноким змістом національної роботи поляків. При тім польські діячі не вязалися історичними жерелами, які не дуже надавали ся до такого культу. Вони витворили нову польську історію; таку, яка була потрібна. В тій популярній і белетристичній польській історіографії, історичні тільки імена

Виховуючи свій народ в культі героїв своєї нової історіографії, польські діячі виховали в польській державній думці всю свою народну масу, не виключаючи інтернаціональних соціялістів, пролетарів, що „лучаться з пролетарями всіх країв". Своєю історіографією і випливаючою з неї політикою Поляки здобули душу молоденького цісаря Австрії Франц-Йосифа, так що він, хоч за свою польську політику набрав під Кенігрецом в шкіру, до смерти будував Польщу. Коли в 1918 р. польські соціялісти не розбили Поляків, бо не були

соціялоблазнами, то се заслуга виховання польського народу в прикрашеній традиції польської державности.

Большевицький похід на підбій цілої Европи в р. 1920 розбився нелиш об мур французьких багнетів. Він розбився об мур, який поставила польська „порозбйорова“ історіографія вщіплена в душу польського народу. Не що инше, як ся історіографія поширила польську державу аж по рижську лінію!

## Вже в році 1848!

Інтерпеляція п. С. Козицького в соймі 24. цвітня 1925. Прокураторія у Львові сконфіскувала в Українськім Слові уступ:

Історична традиція, яка відродила нас національно, дала нам вже в першій половині 18 сотих років ту національно політичну програму, за котру Галичани аж в р. 1918 пішли у кровавий бій.

Чи пан міністер схоче повчити цензуру, що й вона мусить шанувати свободу преси?

Ся програма увіковічнена в брошурці Василя Подолинського „Слово Перестороги“, виданій в р. 1848 по польськи, бо для поінформовання Поляків про стремління тодішних українців. З сеї брошурки переповідаю найважнійші уступи:

„Хто не памятає козацтва і хто не забув про Українців до р. 1772?.. Від того часу, як увійшов в історію, український народ усе вважав себе окремим від польського.. І Росія висипала вже кілька тисяч бочок доказів, що Українці і Москва то одно. Але все те ще не каже, що Українець і Славянин—то одно. Українці знають, що в чім иншім, не в релігії міститься народність, бо українець може бути й католиком і православним і поганином, а все останеся Українцем... Хиба ж Українці не знають, що були колись славні—як Українці?... Ми Українці й віримо сильно в воскресеня вільної, незалежної України. Скорше чи пізнійше, на тім нам зовсім не залежить. Ані не трівожить нас віддаленє часу, коли воно має наступити. Бо чим же століття в життю народа?!... Не замовкнемо, хиба Европа замовкне. Всі хочемо бути вільні нарівні з иншими народами і зтиха тужимо за тим. Хочемо бути народом і будемо ним.. Терпеливости потомних нам не бракне. Ажеж тої чесноти нас добре вивчили.. Хоч не вміємо писати по українськи, то згодом навчимося.. Витвориться письменство... Поки що по польськи будемо Українцями, як Поляки колись по латинськи були Поляками... Не так буде, мої люди, як ви думаєте; прийде Криска на Матиска.. „Не релігійний ані цивільний утиск минулих часів є причиною українського сепаратизму, але почуванє окремої української народности.. Дух української народности раз вже збудився в українців, і вже невгасне... Дві тисячі голов, колиб їх мав на карку, дам собі повідтинати за український народ!...“

„Між українцями (каже Подолинский) є чотири партії: І. Партія чисто українська - хоче України вільної, незалежної. Стремить до неї

просто й безпосередно або через Славянщину. II. Партія польсько-українська — хоче України вільної, незалежної. Стремить до неї через федеративну Польщу, або Польщу славянську в федерації з Україною в тій мисли, що коли дозріє, а треба буде, тоді вповні зукраїнізуєся. III. Партія австрійсько-українська хоче України вільної тільки від Поляків, а нехоче від неволі; а коли так мусить бути, то нехай буде й те нещастя — вільність. В тій пяртії є лібералізм, який від Австрії жде свободи так само, як і Поляки ждуть від неї польської свободи в Галичині. IV. Партія російсько-українська хоче також України, може й вільної. Стремить до неї через попередну злуку з Росією в тій мисли, що бодай аж тоді буде вільна, коли буде вільною Росія".

В легальній політиці національно-політична думка Галичан заманіфестувалася в р. 1848 рішучим домаганнєм „поділу Галичини", себто домаганєм утвореня окремої правнодержавної териріяльної одиниці з української части австрійського коронного краю „Галичина і Володимирія з великим князівством Краків, Освенцімом і Затором." Розпочалася боротьба Галичан за сей „поділ Галичини"; розпочалася боротьба і робота за рівноправність української мови в школі і в уряді, та взагалі в публичнім житю. Публична робота національних діячів не була одностороння, не була виключно національно політичною і національно язиковою. Національні діячі доповнили свою роботу роботою економічною, зміряючою до поправи матеріяльного биту свого народу. Вони бачили ясно, що через збіднення українського населення при одночаснім богатіню населеня польського, українське селянство в части вимре, в части виемігрує і лишиться, як не байдужа до національної справи, то безсильна жебрача решта. Тоді край заповнять польські кольоністи і перемінять його в землю польську з домираючими останками українських нуждарів. Отже керманичі національної роботи взялися за „органічну" роботу економічну, щоби свій народ двигнути матеріяльно і тим скріпити відпорність нації проти кольонізаційного походу сусідів. Економічна робота зачалася агітацією проти пянства, боротьбою проти обкрадання хлопів з нагоди викупна хлопських сервітутів, проти конфіскати громадських лісів і пасовиск, засновуванєм громадських шпихлірів, спілкових крамниць і позичкових кас, засновуванєм економічних централь.

Може нерадикальна, дрібничкова, в деяких подробицях може й дитиняча наївна була початкова економічна програма наших перших національних діячів, але тоді ми ще не мали „ліпше-знайків", котрі на всі боки тільки плюють, отже тоді ще ніхто не міг знати, що економічна робота робиться одними фразами і плюваннєм на говову тих, що роблять роботу дрібну, подеколи й наївну, але роблять.

Коли в Австрії настав парляментарний лад, галицькі українці вклали всю свою душу в акцію за здобутє сильної позиції в державнім парляменті і в краєвім соймі, бо ті установи рішали про найважнійші житеві справи австрійських народів. Також пішла боротьба

за здобутє більшого впливу на автономічні репрезентації повітів і за опановане управи громад.

Брошура подолинського з р. 1848 є документом, котрий свідчить що австрійські Українці вже в перші половині 18 сотих років мали ясну думку власної державности, та що батьком думки, її душею і її силою були деякі охрухи з історії України. Коли зважимо, що зараз по національнім відродженю мож було наших національних робітників, як то кажуть почислити на пальцях одної руки, то мусимо признати, що розмах роботи був сильний і результати були важкі. Початковий національний капітал Українців був невеликий, але за те великі були проценти від него. Успіхи української роботи в перших часах по відродженю мож унагляднити математично; Ляхи мали тисячу дукатів капіталу, котрий давав їм 10 процент чистого зиску. Бідні Українці мали тільки сто дукатів, але завзята робота давала їм 50-процентовий зиск. Доробляючися так, Українці булиби скоро перейшли Ляхів. По десяти роках Українці малиби звиш півшеста тисяч дукатів. Ляхи тільки півтретя. Але в дуже короткім часі інтензивність української роботи стала зменшатися. Капітал Українців став давати процент що раз менший. Хоч число українських робітників постійно більшало, бо росло число інтелігенції, постійно зменшалася інтензивність їх роботи. Національний капітал Українців ріс, але о много сильнійше ріс національний капітал Поляків. Так було на всіх царинах духово культурного, економічного і національно політичного життя. В царині національній прийшли болючі втрати деяких частин капіталу, бо частина інтелігенції всі останки земельної шляхти і велика сила міщанства польщилися. Богато національно свідомих Українців переходили в московський національний табор. Основна духова частина нашого національного капіталу цілком пропала, бо стремлінє до відбудови власної державн глухло, глухло, і цілком заглухло. Думка власної державности десь геть занапастилася. Національне освідомленє поширювалося в народі, але та широко популяризована національна думка ставала раз ураз вузшою. Атрофія власної -державної думки і декаденція націоналізму зачалася у нас дуже скоро, бо вже в першім поколіню після національного відродженя. Наші національні діячі не добре знали історію власної землі; не знали, що наш національний занепад був наслідком вигубленя двигарів наших історичних традицій і наслідком затаєня самих традицій; не знали, яку силу культ традицій якоїсь думки має в новій боротьбі за єю думку; не знали, що мертві покоління можуть нелиш впливати на судьбу поколіня живого, але й керемувати нею; не знали, що мерці, лежачи в сирій землі, бувають проводаторами і на праву путь справляють живих, котрі допчучи могили прадідів, ходять блувом і негодні знайти дороги до мети; ба, наші перші і пізнійші національні діячі й того не знали, що їх самих, українськими націоналами зробили деякі відомости з нашої історії. Не знаючи всего того вони зле робили пропаганду своєї національної думки. В одній частині своєї національної роботи не пішли за приміром перших апо-

столів нашого національного відродження. Забули про конечність відбудови заваленої хати. З нашої історичної традиції не кували збруї в національній боротьбі; культу бувальщини не ужили як головну пружину національного руху. Замість щораз обильнійше орудувати збруєю добутою з розритих могил героїв давної власної державности, народні діячі станули тільки під боєвим прапором за українську мову в приватнім і публичнім житю. Всю свою національну силу і будучністи Украіни стали добачувати лише в національній мові і грецькій церкві. Головною метою їх зусиль стало підпиранє літературної товорчости в українській мові і здобуванє для сеї мови рівноправности в публичнім житю, себ то в школі і в уряді. Українська мова, котра зразу була тільки символом української національної окремішности і української державної думки, виавансувала на остаточну мету національної роботи і боротьби: національний фетиш (мешканє духа бога) став самим Богом. Націоналізм став вузким аполітичним етноґрафізмом. Вся робота і національна боротьба австрійських Українців ішла до поширеня прав української мови і до поправи економічного биту українського населеня — тільки в межах австрійської держави. З правнодержавних стремлінь лишилось тільки домаганє „поділу Галичини" на українську і рольську. Але й се домаганє зійшло на декорацію політичної програми.

Живучи без культу героїв своєї бувальщини і колишньої власної державности, наш народ втратив з очий величаву конкретну мету всіх своїх стремлінь, всіх своїх націоналістичних, духово-культурних і економічних заходів і своєї політичної боротьби. Немаючи перед собою оживленого бувальщиною конкретного образу оконечної, хоч далекої національної мети, темний народ тяжко і дуже поволи втягав в себе все те, що йому говорили пропаґантисти української національної думки. Колиж в душах людий, котрих довга неволя виховала в рабстві і несвідомости власних горожанських прав і котрих душі пересякли рабським хамством, вже й заблимала искорка національної свідомости, то суха і вузка основа національної програми не викресала огню національного фанатизму — фанатизму, в тих відносинах, які були в Австрії, для успіхів національної політики необхідного. Ще тяжше було розбудити національну гордість, та почутє висшости над національним противником; усвідомлених розігріти і загартувати так, щоби не мала до них приступу байдужність, уступчивість, зневіра, хрунівство; щоби не було дезерції в табор національного противника. В наслідок того й национальа політика мала за слабий розмах, за слабі були удари борців. Не тільки не було політичних здобутків, але й боротьба за права української мови в публичнім життю, та дрібна економічна робота давали дуже марні висліди, далеко не відповідаючи сумі вложеної в роботу енергії.

В другій половині минулого століття до школи слав дитину тільки, той хлоп, котрий хотів сина вивчити на дяка, або дати на теольоґію. Зачал хлопів тоді до школи взагалі не дуже палився. Обовязкова наука, ще й в літі, коли дитина потрібна на пасовиску клопови взагалі осоружна. „Українська, чи польска школа в його се-

лі?.“ Або він знав, яка вона була?! Учитель бодай десь-колись показував дітям українську азбуку!... Національна письменність, хоч би й як популярна, і українська переписка з урядами не могли загріти неграмотних. Таких було в Галичині не менше, як 95 на сотку З урядом хлоп мав хиба такі зносини, як вплата зненавидженого податку, примусова ліцитація хлопського маєтку, або не менше осоружні обовязки. Все те боліло хлопа більше, як польська мова, котрою урядник диктував ті тягарі. Такий хлоп, при таких обставинах не був добрим полем під засів вузкого націоналізму язикового. На небюрократичне населенє міст наші народні діячі взагалі не звертали уваги, бо гадали, що їх головним обовязком є занятися селянством, бо своїм числом воно є головною силою українського народу. Сараки не знали історії народів, отже не знали, що в політиці дуже часто рішає не число, а якість. Не знали, що де є міста, то звичайно не село, не тисячі сіл, але одно місто рішає про судьбу цілої землі.

## Драгоманівщина.

Катастрофальні для української національної думки в Галичині були роки 1880 і. Хоч тоді галицькі українці вже не думали про власну державу, то всеж таки не зрезигнували з домаганя утвореня окремого українського краю в Австрії. Також силкувалися опанувати державні установи своєї землі. Вплив утопійного соціалізму під національним зглядом тоді нігілістичного; найбільше під вплывом українського анархіста з Подніпровя Драгоманова — многі українці стали легковажити всі дотеперешні економічні кличі і всю економічну роботу своїх народних діячів. Мало того. В молодім поколінню більшало число противників усіх дотеперішних національно політичних кличів аж до відкиненя домаганя поділу Галичини, бо всяка державна організація народів, отже й українська держава противна „вселюдським“ ідеалам; бо всяка державна влада, отже й евентуальна українська є поневоленєм „робочого люду“; бо всяке державне відокремленє народів є розбиванєм вселюдського братерства; бо ідеалом „демократії“ повинно бути безначальство (так Драгоманів зукраїншив слово „анархія“, щоби себе відрізнати від тих анархістів, що світ реформували не проповідями, але динамітом). Вплив Драгоманова і инших таких як він зробив, що радикальна партія котра утворилася в осени р. 1890-ого проти (!) волі Драгоманова, на перших конституційних зборах не тільки недопустила до своєї програми думки власної державности, але й відкинула давне домаганє галицьких Українців утвореня в Австрії окремого українського краю! Се говорю я, котрий поставив внесенє на утворенє нової партії, був основателем партії і на перших зборах одним з референтів партійної програми.

Укладаючи програму, ми поділили її на „максімальну“ і „мінімальну“. В максімальну ми вставили оконечні цили нашої роботи, в мінімальній етапи до оконечної мети. Я поставив внесенє, щоби

в максімальну програму вставити, як мету національної політики — українську державу. До мінімальної програми я вставляв давне домаганє галицьких Українців: „поділ Галіції на Галичину і Малопольщу." Мої внесеня провалилися голосами старших участників зїзду, вихованих під впливом Драгоманова. Іван Франко промовляв дуже остро проти домаганя поділу „Галіції" кажучи, що нам „єдність краю потрібна, бо горожанську рівноправність, і землю від панів здобудемо аж тоді, коли прийде загальне голосованє і освідомлений малопольський мазур стане груль при груди з українським хлопом та спільно з нами вдарить на польську шляхту. Колиж край поділимо на польський і український, то така спілка з польськими хлопами буде неможлива". Другий старший, що також вийшов зі школи Драгоманова, Остап Терлецький сказав: „Така програма пахне державним правом Молодочехів, а та партія дуже несимпатична".

Під національним зглядом Драгоманівська більшість радикального зїзду станула низше старих „народовців", котрі з поділу краю на дві національні части не зрезигнували, але навпаки, стали її наново сильнійше акцентувати. Драгоманівська більшість першого радикального зїзду ухвалила вкласти в програму:

„Як найширший розвій краєвої автономії, так щоби всякі життєнні справи краю були полагоджувані в краю".

Те саме було основою політики австрійських Поляків і цісаря Франц Йосифа. Тою єдністю краю вони силкувалися на віки зілляти в одно Молопольщу з Галичиною в один нерозривний організм і на віки обезпечити його для будучої польської держави.

Про сю Драгоманівцями, переформовану точку програми радикальної партії редагован й мною орган радикалів-державників, „Радикал" пише в р. 1895: „Се жаданє... національна зрада. Автономія краю при нинішній виборчій ординації є заведенєм шляхоцької держави польської. При загальнім голосованю Галичина була би демократичною Польщею".

## „Нова ера"

Зараз по заснованю радикальної партії з програамою проти української державної думки, заснувалася в Галичині друга українська партія з програмою, під сим зглядом ще гіршою, бо опертою на державній думці — польській. Деякі старші українські діячі, втратили нелиш віру в будучність української державности, але й віру в можливість будь яких язикових здобутків, коли на них Поляки не згодяться, бо українці вороги польської державности. Під впливом другого політика з Подніпровя, професора Антоновича, ті зневірені галицькі Українці зробили з галицькими Поляками угоду, котрою приняли польську державність на українських землях і, зобовязалися помогти полякам в їх політиці скріпляючій єдність краю „Галіція" під польським панованєм. За те поляки зобовязалися дати Українцям деякі полекші в области язиковій і духово-культурній. Сю партію називано угодовою або новоерською, або хрунівською. Драго-

манівські члени радикальної партії поборювали новоеристів не за відступство від дотеперішньої територіально - національної програми галицьких Українців, але за їх угоду з клерикально - шляхоцькими політиками.

## Боротьба з Драгоманізмом

Студентська група державників, котрі були соціялістами-марксистами і українськими націоналами, звучи себе національними радикалами, розпочала зараз по першім радикальнім зїзді кампанію проти драгоманівства за думкою власної державности. Реферуючи на першім радикальнім зїзді, я економічними необхідностями мотивував моє домагане боротьби за українську державність, до якої наблизив би нас „поділ Галичини". Сей реферат я поширив і хотів його оголосити друком в органі радикальної партії „Народ". Редактор Народа, ортодоксийний Драгоманівець М. Павлик відкинув манускрипт з двох причин. Одною був матеріялістичний марксівський підклад, другою — думка власної державности під якою Драгоманів не хотів дати своєї печатки. Щоби реферат „за всяку ціну" видрукувати я його дав русофільській газеті „Галицкая Русь" під умовою, що зміст не буде змінений ні на волос. Зміст був у части водою на млин русофілів, бо й вони, хоч в інтересі Росії, були за відірванем Галичини від Австрії. Реферат появився під заголовком „Культурная нужда австрійской Руси" і вийшов в р. 1891 окремою брошурою, котрої наклад вичерпався вже в першім році. Критикуючи сю брошуру, В. Охримович (пізніший адвокат і посол до ради державної в р. 1907) пише в „Народі" 1891. ч. 20—21)

„Книжка Будзиновського видаєся нам дуже цінною і то з трех боків... показує тісну звязь між суспільною господаркою і політикою, чого доси галицькі Українці ніяк поняти не годні. На конець (що найважнійше) подає вона теоретично умотивовану політичну програму для Галичан. Програму, за котрою многі люди підуть і котрою ще більше заінтересуються".

Будучи студентом віденського університету, я розпочав між моїми товаришами агітацію за ревізією програми радикальної партії в тім напрямі, щоби на чолі її політичної части поставити як мету власну державу і як етап до мети: поділ Галичини. Для короткости в дискусії, сі домагання називано тоді українським „державним правом". Радикали, що жили у Відни, доразу приняли сю програму, бо сидячи в осередку австрійської держави бачили, що приналежність до Австрії руйнує наш народ економічно, спиняє наш культурно-духовий розвій і денаціоналізує нашу землю. Безпосередні зносини з Сербами, Болгарами, Румунами і Греками, показали віденським Українцям, яку животворну силу має власна державність. Вже в перших днях грудня 1890 р. збір віденських радикалів ухвалив по моїм рефераті моє внесене видання „відкритого письма до української суспільности" підписаного мною, дром І. Гриневецьким і 7 иншими

членами товариства „Січ“. З огляду на цензуру, „Народ“ (1891. ч. 1.) подав тільки зміст деяких уступів, пишучи:

„Головна думка, котру підніс Будзиновський (в резолюції ухваленій вічем) є ні більше ні менше як право державне українського народа. Б. розуміє се так, що „українська суспільність для уможливленя її культурного житя, мусить посідати повну політичну самостійність, котра тільки тоді можлива, коли суспільність (а від поставленя сеї ідеї, народність), управляє сама своїм суспільним житєм“.

„Б. радить завязати ліґу всіх тих австрійських народів, що хочуть вибороти собі повні національні права. Програмою тої ліґи була би ревізія конституції в напрямі: 1) адміністраційний поділ Австрії на території національні, 2) самоуправа тих націй, 3) унормоване відносин між сими національними державами в спосіб, який вже переведений в відносинах австрійської держави до угорської“.

Сим „відкритим письмом“ заманіфестувалася друга програма радикальної партії, під котрою станула соціялістично національна меншість радикалів. Сю програму „сокрушила“ редакція „Народу“ в тім самім числі. Автором критики був Франко, котрий тоді ще був під сильним впливом політичної ідеольоґії Драгоманова. Отже насамперед „Народ“ не без рації стверджує „глубоку прінціпяльну ріжницю між обома радикальними програмами“. Далі „Народ“ пише: „програма віденських радикалів основана на фікції державности, а посередно на інтересах тих верстов, котрі в разі заведеня самостійної української держави в першій лінії з неї користали би, коли тимчасом доля робучого люду, в такій самостійній державі, могла би навіть погіршитися“

„Ми (драгоманівці) прикроїли свою програму спеціяльно до потреб України галицької та буковинської, узнаючи, що в границях Австрії, при тих силах, які тут маємо і на основі тої конституції, під котрою живемо, може наш народ, тими правними способами, які ми вказали, дійти до дуже значної поправи своїх відносин економічних, просвітних і політичних. Віденські „радикали“ в своїм теоретичнім розгоні, зовсім не числяться ані з силами нашого народа, ані з політичними межами, що йдуть по нашій країні“.

„Політична самостійність в наших часах, се діло страшенно коштовне: для її вибореня і піддержуваня потрібно затрати такої маси сил і капіталів, що ними любісінко, в рамах істнуючих держав, можна устроїти людови робучому далеко кориснійше житє“.

„Думка „радикалів“ віденських про таку „самостійність політичну, при котрій народ сам управлявби цілим своїм суспільним житєм“, являєся в наших очах простою н і с е н і т н и ц е ю, бож суспільне житє тілько в дуже невеличкій мірі управляєся управами політичними“

„Програму похожу на ту, яку Будзиновський виложив на вічу віденськім, викладав він також на зїзді радикалів у Львові, серед укладаня нашої програми, але з думками своїми остався сам один“.

„Яка глибока ріжниця між програмою нашою (драгоманівців) і програмами націоналістичними в роді молодочеської, се зрозуміє

кождий, хто розважить, що боротьба о право чеської корони, помимо всего розбудженя чеського народа, причинила чеській суспільности величезні шкоди".

Чи „радикали" віденські не думають, що колиби якнебудь закроювалося на узискане прав напр. корони Данила, то на ту корону найшлись би компетенти в першій лінії в рядах князів Сапіг, Чарториских, Дідушицких і т. п.".

Дня 19 грудня 790 р. у Відні було віче всіх галицьких Українців (і русофілів) проти „нової ери" скликане віденськими радикалами. Для пропаганди думки власної державности, я й на тім вічу спрезентував нову програму. Про се В. Лаврівський пише в „Народі" (1891, 15 лютого): „В імени молоді реферував В. Будзиновський. Знаки признаня і дискусія доказували, що майже всі годяться на прінціпяльні погляди референта". „Народ" від себе причепив замітку, що то „не користний для наших робучих людий проєкт".

Дебати над ревізією програми радикальної партії „віденські радикали" закінчили в лютім 1891. До управи партії вислали домаганє поставленя на найблизщім зїзді справи ревізії програми. До сего домаганя залучено умотивований проект нової програми, підписаний дня 1. марта 1891 мною і І Гриневецьким за „радикальну кольонію у Відні". Сей проєкт оголосив „Народ" (ч. 9. з 1 мая 1891) між „матеріяли до ревізії прпограми радикальної партії".

В сім проєкті є умотивовані теоретично постуляти у всіх царинах суспільного житя, отже є й повна економічна програма, оперта, як ми думали, на научнім соціялізмі. В національній частині програми були домаганя:

„Поділу Австрії на національні адміністративні території. Уділеня сим національним територіям як найповнійшої політичної автономії, т. є. вилученя їх з під австрійського парляменту і центрального міністерства. Унормованя між Україною і прочою частию Австрії таких відносин, які вже є межи Ціс-Транслітавою".

Що автори програми не забували за Подніпрове і приготовлялися до української соборности, свідчить, примиром, жаданє „цлової унії з Росією для економічного полученя (Галичини) з Україною.

В „Народі" (15 серпня 1891) В. Охримович оголосив квестіонар в справі ревізії програми радикальної партії, питаючи в уступі 14-ім. Оскілько „українське державне право є догідною і відповідною формою для змагань до економічного і культурного двигнея австрійської України ?"

Відповідаючи на сей квестіонар Драгоманів (Народ. 15 вересня 1891) насамперед торжественно застерігаєтьзя, що він не є членом радикальної партії (заснованої проти його волі) кажучи: „Хоч я не належу до партії русько український радикалів..." По сім застереженю Драгоманів проголошує такі сентенції:

„Анархія Бакуніна не противна матеріялізму Маркса.. Для мене слова „українське державне право" темні Се копія з чеської формули. Права Українців нарівні з другими народами в Австрійській державі,

звісно безспорні (Драгоманів стояв на тім, що національне істнованє, житє і розвій Українців Австрії вповні і реально обезпечені австрійською конституцією В. Б.)... Охорони культурного розвою народів треба шукати не так в розділі країн по етнографічним границям, як у загальних законах про національности, та автономії менших адміністративних одиниць і громад... Цивілізація... скінчиться певно тим, що не буде кляс, а може й національностів".

В „Народі" з 1 цвітня 1891 Драгоманів пише: „Національність, сама по собі одно, а державна єднота національности друге"...„ Національна єднота в державі не завше може довести до більшої вільности. Думка про національність може бути причиною і насилуваня людий і великої неправди".

„Сама по собі думка про національність ще не може довести людий до волі й правди для всіх й навіть не може дати ради для впорядкованя навіть державних справ. Треба пошукати чогось иншого, такого, щоб стало висте над усіми національностями, тай мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітної правди, котраб була спільною всім національностям".

„Таку всесвітну правду люди почали виробляти собі вже давно. Років уже за 500 до Христа була в Азії держава персидська, котра обіймала кілька національностів..."

Драгоманів посунувся так далеко, що так само як Антонович і новоеристи, пропагував угоду на основі польської державности (неподіленої Галиції), бо в Народі (з 15 січна 1891, ч. 2), виклявши насамперед „сепаратистів націоналів" Подніпровя, себто тих, що Україну хотіли відірвати від Росії, писав на стороні 20:

„Українцям безпремінно треба стреміти до згоди з Поляками, як і з другими сусідами... Здорова спільність Українців з Поляками в Галичині може виробитись тільки над працею коло насущних, народно-країєвих справ, спільних людности обох народів, без усякої задної думки ні про Польщу, ні про Україну Божою милостію, ні тепер ні в будуччині, про котру взагалі галицьким Полякам, і Українцям можна буде почати поважну розмову тільки тоді, коли спільною працею людий з обох націй Галичина буде впорядкована так, щоби в ній справді можна стало жити хоч скілько небудь по людському Полякам і Русинам".

Коли Драгоманів „нову еру" поборював, то не за національну зраду, але за те, що замість зробити угоду з польськими атеїстами і з польським „робучим народом", новоеристи погодилися з побожними католиками і з аристократією.

На думку Драгоманова в Европі були два раї для націй, причім під нацією Драгоманів розумів виключно мову, під національними правами розумів тільки права, які в даній державі має якась мова. Першим раєм націй є Швайцарія, бо там держава цілком не журиться тим, якою з трех мов Щвайцарців хтось говорить, чи пише. Другим раєм своїх націй, на думку Драгоманова, була Австрія, бо, мовляв, в австрійській конституції національне питанє порішене вповні в користь австрійських націй і в користь Українців. Супроти того

всяке національне українське питанє в Австрії безпредметове. В ч. 24 Народа з р. 1890 Драгоманів сердиться на соймового посла Романчука за те, що він в соймі взагалі порушує українське національне питанє заявою, що Українці окрема нація, та на тій основі домагаєся національних прав. Драгоманів додає в обороні Австрії:

„І галицькі Українці можуть бути навіть такими самими Москалями, як і Калужане, і все таки зоставатись льояльними австрійцями. В усякім разі, в Австрії тепер конституція признає право за всіма мовами людности держави і ні одна статя тієї Конституції не дає ні державному урядови, ні краєвому, ні в краях мішаного національного складу, якій небудь частині людности, права рішати про мову другої частини, другої національности".

Отже Австрія, на думку Драгоманова, то національний рай Українців. На його думку в Галичині польська частина людности не мала права рішати про права мови другої, української національности! Ще колиби небіжка Австрія дбала про працюючий народ; коли-би розлетілася на суверенні громади, кожда з власним шкільництвом від народньої школи до університету, з власною залізницею з власною почтою, з власним карним, цивільним, векслевим, ветеринарійним і т. д. законом, з власним митом, власною армією, з власним закордонним урядом та політикою і т. д. і т. д.; колиби попами і епископами конституція позволяла робити тільки атеістів — то в очах Драгоманова Австрія була би „вселюдським" ідеалом національного, соціяльного і культурного раю.

Драгоманів був непримиримим ворогом не тільки всякого політичного націоналізму. Він був ворогом всякої націоналістичної літератури, про що свідчить його статя в Народі 21. цвітня 1895., в котрій пише: „Російське письменство найменше національствує, найбільше космополітичне по замірам і думкам... І українське письменство щоб стати інтересним, мусить піти по тійже дорозі і покинувши туманне й шкідливе національство..."

Коли з початком 90-их років Драгоманів був у Відни, ми загадали передискутувати з ним справу програми радикальної партії. Ми надіялися приєднати його для думки власної державности і тим способом дістати для неї попертя авторітету, в тім часі у нас будь що будь поважного. До него пішов я і Евген Левицький. Боже! Ще нині шумить мені в голові, коли пригадаю собі ту дискусію. Не знаю, відки він набрав так богато арґументів і як всі вони могли поміститись в одній його голові. Але він сипав неначе з рукава. Сипав і сипав арґументи проти всякої державности, проти всякої державної влади, проти всякої державної установи, проти всякого державного закона. Для приміру наведу тільки те, що сказав про шкільництво: „Якби я мав таку силу", сказав, „то я скасувавби всі державні школи. Відібравби державі всякий вплив на науку, образовання. Я скасувавби шкільний примус!"

Ми оба тільки позирали, то один на одного, то на Драгоманова. Коли ми відходили, Д. просив нас частійше заходити до него. Гадав, що переконає нас. Вийшовши оголомщені на вулицю, ми тільки

здвигнули раменами і один з нас сказав: „Я до того... більше не піду. Шкода часу балакати з ним. Ліпше до Пратеру! „І я так думаю“, додав другий і ми більше до Д-ва не пішли.

Всяку національну політичну думку поборювали також инші Драгоманівці. В економії марксист, в національній політиці Драгоманівець др. С. Данилович, обговорюючи в Народі (1890 ч. 8.) ухвалу зїзду українських соймових послів і мужів довіря з домаганєм „розділу Галичини на українську і польську“ — наводить велику силу найріжнійших „якби“ при яких евентуальний поділ не лише не давби, Українцям ніяких користей, але й пошкодивби, „якби“ все инше лишилося по старому. Д абсолютно не хотів знати, що „якби“ Українці були добилися поділу проти волі Поляків, то також все инше що було слабше від єдности краю, булоби мусіло щезнути. Від боротьби за поділом Д. відстрашує найріжнійшими, будьтоби непоборимими силами. На кінець Д. вичислив найріжнійші будучі благодати і користи, які Українцям мусить принести політична єдність української і польської території. Найважнійшою і певною, на думку Д-а, буде поміч польських хлопів, польського робучого люду і польських поступовців.

Нунцій Драгоманова на Галичину і редактор часописий радикальної партії М. Павлик відповідаючи Е. Левицькому (пізнійший адвокат і посол до австрійського парляменту) на його статю за поділом Галичини, пише в послідній числі Народа (20 серпня 1895): „Се є становисько „українського державного права, справа, про котру редакція „Народа“ сказала свою думку ще в 1891 р., і на котрій стоїть і досі. Тому окликови ми тепер противні головно через те, що він може Українців відвести від головного: праці коло просвіти та орґанізації маси для добутя політичних свобід; і може дати ще більшу перевагу в українській Галичині реакційним і аристократичним елементам українським і польським“.

Яке напруженнє було між Драгоманівцями і молодими радикалами-націоналами, свідчить письмо Дениса Лукіяновича „В обороні молодих“, З сего письма Павлик сконфіскував усю мериторичну частину, в котрій Д. Л. обговорює ріжницю між неполітичною національною програмою „старих“ і державною програмою „молодих“ радикалів. Во злобі своїй чи з наївности, гададаючи, що автора письма осмішить, Павлик видрукував (Народ 1885. ст. 139) тільки докори звернені проти него самого. Ось деякі з тих докорів:

„На становиську редактора „Народа“ в рр. 1891—1893 не хотів абсолютно толєрувати певних поглядів, які заявляли в надсиланих до „Народа“ статях Будзиновський, Левицький (Евген) Охримович і Ганкевич (Микола), члени тоїж партії, котрої орґан видавав Павлик, люде, котрі подали гадку з о р ґ а н і з о в а н я п а р т і ї бо старші, хоч робили богато, то служили чужим богам (польським соціялистам), як признає Павлик (Народ ч. 3—4 р. 1894) а не приймав тих статей власне за погляди в них виказані („то скрайні дурачества“ мовляв все п. Павл)... Видаваного в Коломиї „Хлібороба“ перемінив в теольоґічно-антіпопівський памфлєт, а навіть мало не звів руху ра-

дикального, котрий вщіпляв і тримавбися лиш там, де попи деруни... „Нам відразу прийшло на голову, щоби новий наш орган віддати Будзиновському".

Перша фаза боротьби державників проти Драгоманівців скінчилася тим, що в марті 1885 я обняв редакцію новозаснованого партійного органу „Громадський Голос". Свою заяву в сім ділі М. Павлик закінчив так: „не з власного почину, мушу отсе скинутися видавництва і зложити його в руки молодих радикалів, з Будзиновським на переді. Через те я, натурально зовсім не відповідаю за видавництво". По смерти Драгоманова 20. червня 1895, київські радикали передали мені редакцію новоснованої (5 жовтня 1895) часописи Радикал". Часописи „старих", „Народ" і „Хлібороб" перестали виходити. Пішла сильнійша агітація за ревізією абсурдної програми. Обі групи змірили свої сили на зїзді радикальної партії в р. 1895. Програму змінено, але Драгоманівці знов провалили домагання власної державности. З великим трудом державникам повелося усунути з програми автономію українсько польського краю і вставити: утворення окремої української політичної области з частин Галичини й Буковини з якнайширшою автономією". Невеличким успіхом державників було також се, що соборно-українську думку бодай замарковано в домаганю: „піднесеня національної самосвідомости і солідарности в масах всего українського народа Австро-Угорщини і Росії через літературу, збори, зїзди, товариства, маніфестації, печать, відчити і т. и."

Свою волю далі форсувати думку власної державности аж до її повної побіди державники заманіфестували тим, що я скинувся з редактора партійного органу „Громадський Голос". Державники далі пропагували свою думку. Сильно помогло їм се, що І. Франко, спекавшися впливу Драгоманова, перейнився сею думкою і сам став її пропагандистом. Думка власної державности поширилася так, що при кінци років 1890-их, проти неї були тільки ті Українці, що накинули себе на провідників соціял-демократичного пролетаріяту. Демократизація партії „народовців" в области стремлінь економічних і горожансько-політичних довела до злуки сеї партії з більшою частию радикалів і національних соціал-демократів на основі нової програми. Явна програма нової партії (національно демократичної) висказувала думку власної державности настільки, наскілько позволяли австрійський карний кодекс і цензура. Пропагуючи між рядками повну думку, в цензурованій Австрією програмі нова партія домагалася:

„Поділу Галичини на часть східну українську і західну польську; поділу Буковини на часть українську і волоську, та прилученя української части Буковини до східної Галичини. В той спосіб має повстати одна українська провінція в австрійській державі..

„Тому, що наш нарід жиє не лиш в Австрії, але й поза її межами (в Угорщині і Росії), наша партія буде старатися навязати зносини з угорськими і російськими українцями, щоби витворити почутя національної єдности на цілім просторі українських земель, щоби наш нарід здобув собі повну свободу, та став паном своєї долі".

Проти домаганя поділу Галичини як етапу до української державности, проти всякої боротьби за власну державність були до самої світової війни тільки просвічені провідники соціялдемократичного пролетаріяту („інтелігенти“). Винятком був Юліян Бачинський, що свою національно-державну думку уґрунтував будучи членом національної групи партії радикальної і разом з сею думкою перейшов до соціялдемократії. Тяжка боротьба, яку він в сій партії зводив за політичну українську думку не довела ні дочого путнього. Навпаки. Соціялдемократичні „інтелігенти“ ще більше закукурічувалися та за головну ціль свого життя поставили нищеннє національних сторонниців „національного шовінізму, що кривдить польських товаришів (!), та не дає Українцям помиритися з благородним народом польським“. Не образумила їх програма австрійської соціялдемократії з р. 1889, котра домагалася переміни Австрії на „демократично федеративну державу народностий“, так щоби на місце тодішних країв витворити національно відграничені тіла адміністративні, яких законодавство і заряд бувби в народних соймах“.

Коли орґанізація австрійської соціялдемократії розлетілася на орґанізації національні; коли польські соціялдемократи вступили до польського парляментарного клюбу, в котрім були буржуї і заступники інтересів польських шляхтичів-дідичів, то український посол соціялдемократ, не лиш не вступив до демократичного клюбу українського, що мав економічну програму соціялдемократії (!); не лиш був далі прихвостнем польських соціялдемократів, але ще де міг, кидав колоди під ноги українським послам, щоби їх боротьба за волю всего українського народу і української землі не мала успіхів. По розвалі Австрії ті самі паничі деморалізували і розбивали українську державну адміністрацію, українську армію і спричинили наш погром.

## Деревляна програма.

Чому думка власної державности так пізно відродилася у нас? Чому аж перед самим розвалом Австрії опанувала всю нашу суспільність, але не позискавши для себе соціялістичних „інтелігентів“? Чому виховала замало національних характерів? Чому розвал Австрії приніс нам погром? На всі ті питання маю тільки одну відповідь: Наша державна програма не хапала за серце. Вона була деревляна. Вона була дуже розумно і по майстерськи сконструованим манекіном без душі, в котрого жилах не плила кров історичної традиції.

Поляки, котрі історію України знають з української історіографії, слушно дивувалися в краківській часописи „Час“ (1909): „Український патріотизм, то щось незвикле, бо йому хибують основи власної державности. Українці були хлопською підвалиною польської суспільности на східних окраїнах річипосполитої. Привязаня до минувшини не мають, навпаки, чують до неї ненависть“.

„Час“ не знав, що в українській супільности таки ділали деякі окрухи з історичних традицій. І оскілько був той український національ-

налізм, котрого „Час" негоден збагнути, то істнував саме завдяки сим окрухам, яких українська історіографія не годна була перед українським народом затаїти, ані замарати. Український націоналізм не був сильний і не мав розмаху саме тому, бо тих окрухів було замало. Тому й думка власної державности не мала широкої „основи", про котрої брак „Час" говорить.

Конечність власної державности я вже в брошурі „Культурна нужда" мотивував економічними і духово культурними конечностями нашого народу. Я виказував, що тільки в національній державі мислимий розцвит рільництва і промислу нації, розвій духовної культури. Така вирозумована національна програма, котра не є продуктом одушевленя історичною традицією, не промовляє ні до фантазії, ні до серця. Вона промовить тільки до розуму високообразованих і політично вишколених одиниць. Для загалу народу вона за абстрактна, за суха. Не знаючи націоналізаційної сили культу історичних традицій, апостоли національно-державної думки загадали використати в її користь свою суспільно-економічну програму. Тим вони свою дорогу національну думку вели і ввели — в пропасть. Така тактика була нічим иншим, як купованєм людий для національної думки — надіями матеріяльних користий. Ми (національні радикали-соціялісти) так міркували:

„Хлоп тільки тому не дуже палиться до національної думки, бо в ній не добачує для себе ніякої матеріяльної користи. Але він одушевиться й дрібнійшими домаганями економічними. Як йому скаже ся, що з постепенним зростом нашої національної сили хлоп буде мати що раз більші матеріяльні користи; що се й те легше здобуде, як буде вибирати Українців до ради громадської, ради повітової, краєвого сойму і до парляменту; що панські землі і решту радикальної програми дістане аж тоді, коли українська часть Галичини буде відокремлена, або й встане українська держава — то (ми гадали) сей хлоп, будь він ще темний, будь вже національно свідомий, але хрунь — задля своєї власної користи стане горячим українським патріотом, та буде фанатичним борцем за зєдинену українську державу, бо сим обезпечить долю своїх дітий і внуків".

Так думаючи, ми в агітаційній роботі зілляли в нерозривну цілість нашу економічну програму з національною. Надіями матеріяльних користий (з національної сили народу і з власної держави) ми не лиш гадали позискати селянство для національної думки, але й загартувати сю думку в души хлопа так, щоби він з нею вже не розставався і готов був для неї важити своїм майном, здоровлєм, особистою будуччиною і своєю головою. Пішла жвава агітація економічними кличами звязаними в органічну цілість з кличами національними. Початкові успіхи були величаві. Число передплатників українських часописий, число читалень росло як на дріжджах, народ став ліпше боронити права своєї мови в школі і в урядах. Але все те був лиш соломяний огонь. Спалахнув і погас. Там, де раньше була бодай солома, і її не стало. Замість неї, лишився попіл. Освідомленє лишало по собі тривкий патріотизм лише там, де були люди, котрі

хвилевий соломяний огонь використали так, що зараз доскочили з пропаґандою чистого націоналізму без ніякої звязи з економічними кличами, без виглядів на матеріяльну користь. Ту доповняючу національну роботу робили успішно тільки ті, що послугували ся бодай окрушкам історичних традицій. Такі окрухи були, приміром, в ґімнастично пожарних товариствах по-охрещуваних історичною назвою „Січ“. В тих Січах не було ні ґімнастики, ні пожарництва. Вони були тільки забавкою у військо, при чім форми забави були взяті з історичних традицій. Ся забава відтворювала в фантазії народу давні бої за українську державу і націоналізувала народну масу сільнійше, як найпатріотичнійші проповіди.

Де такої доповняючої роботи на історичнім тлі не було, наслідки розрухання народу економічними кличами були страшні. Відстрашаючим приміром була темна Перемищина по світлій, ніким не ожиданій побіді Українця, ще й радикала, при соймових виборах в р. 1895. Зараз по сій побіді прийшла реакція. До того мусіло прийти, бо темних хлопів приєднано для національної справи надією на матеріяльні користи. Се була демаґоґія на великі розміри. Щиро подумана і з великою та чистою цілию, але все таки демаґоґія. Ще й сполучена з корупцією, бо за патріотизм обіцювала хабаря: ревізію катастра ґрунтового, парцеляцію панської землі і т. и. По хвилевих успіхах мусіло скінчити ся так, як кінчиться всяка демаґоґія, як всяка політична корупція. Обіцяні користи не приходили. Сіль не подешевіла, податок не зменшився, диків зїдаючих людську працю далі стріляти не вільно, до викупу двірських ланів ще далеко, дуже далеко. На все те нема надії, хоч хлоп читає українські часописи, хоч в селі має українську читальню, хоч пильно ходить на всі віча, хоч в урядах говорить по українськи і звертає польські письма урядові, хоч вибирає українського посла! Навпаки, патріотизм хлопа приносив йому самі матеріяльні шкоди. Дідич підвисшив оплату за пасовиско, або й цілком вигнав з него хлопську худобу і не пускає хлопа до ліса по топливо. Каже, що дасть пасовиско і дрова аж тоді, коли читальня в селі буде розвязана, коли хлопи перестануть брати українські часописи, коли школа буде польська і як при найблизших виборах послом з округа вийде Поляк. Патріотична громада не дістала на будову школи ні запомоги ні позички. По кождім елементарнім нещастю всякі запомоги дістали тільки поляки і хруні. Патріотів уряди відсилали до українського посла. В патріотичній громаді повітовий ветеринар знайшов неіснуючу худобячу пошесть і зарядив бльокаду громади, або й для цілої околиці запер ярмарки. Общарники і уряди руйнували тисячними способами патріотичних хлопів, цілі патріотичні громади.

Закликаючи хлопів під національний прапор, бо він дасть матеріяльні користи, пропаґандисти національної думки тимсамим дали хлопови право покидати сей прапор в тій хвили, коли він став приносити матеріяльні втрати, і коли користи могло дати тільки хрунівство. Позисканий для національної думки надією матеріялних користий, дістав право міркувати: „Український аґітатор учив мене йти

**туди, відки йде жир. Нині жир іде лише від Поляків, як заплата за хрунівство. Отже я відстану від українства. Розібю українську читальню, замість української часописи возьму польську, виберу хрунівську раду громадську і польського посла, заведу в громаді польське урядоване і польську школу. За все те не лиш не будуть мене руйнувати, али навпаки, буду мати всякі матеріяльні користи і двигну ся економічно: Пан впустить мою худобу на пасовиско, ветеринар на торг. Як град вибє мою працю, дістану міх ґрису. Край дасть запомогу на будову школи і т. д.**

**Коротко: Позисканий для національної думки надіями матеріяльних користий — скоро байдужніє; за матеріяльні користи стає національним — ренеґатом!**

Інтерпеляція посла С. Хруцького в соймі дня 6. X. 1925.: „Львівська Нова Рада" з р. 1920 оголосила в чч. 32, 34, 35, 36 і 37 пять статей під заголовком

# Україно, де твої Фенії?!

„**Ані** сего заголовка 5 раз повтореного, ані сих статей польська прокураторія не сконфіскувала, хоч тоді був виятковий стан, свобода преси була завішена і українські часописи нетілько обильно конфісковано, але і завішувано за кожде слово, котре на гадку прокуратора і війсковости мали польській державі пошкодити хоч би тілько в опінії Українців. Згаданого заголовка і статей не конфісковано, бо вони подавали тілько характеристику української історіоґрафії і деякі історичні, з польських жерел взяті факти від 16-сотих років взад і то головно в тих частях України, котрі до польської держави не належать, ба, й не належали до давної Польщі".

„По зниесенню виняткового стану і по приверженню конституційної свободи преси сконфісковано се, що вільно було друкувати в часі виняткового стану, в тім страшнім 1920. році. Пять разів несконфіскований, шестий раз в „Раді" повторений заголовок „Україно, де твої Фенії?!" прокуратор сконфіскував, хоч зміст статті показує, що се бесіда про тих українських Феніїв, з котрих костей вже й сліду нема, бо вони погибли 300, 500 і 600 років тому, і то деякі в боях з Татарами, або Москвою! Польський прокуратор мабуть не любить читати, що якийсь Українець погиб в бою за свій край".

Радикальна партія від першої хвилі заснованя, розвела живу аґітацію, популяризуючи свою програму і орґанізуючи на її основі селянську верству. При тім національне освідомленя розбуджувано арґументом, що поширеня національних прав поправить також матеріяльний бит селянина. Вже по десяти роках (1900) такої роботи її вислід показав, що уживаня економічних кличів як „форшпан" і принаду для національної програми, було великою тактичною похибкою. Така робота освідомлювала національно, але й деморалізувала. Народ, надіями матеріяльних користий здеморалізований і такою демаґоґією скорумпований, хоч він національно свідомий — гірший від хлопа темного, але доброго. З темного, але доброго хлопа можна зробити національного героя. Національно свідомий, але скорумпований є ледом, котрий, хоч в замі твердий, збудованої на нім палати через весну не вдержить.

Виринула думка розірвати звязь між кличами економічними і національними. Поправи матеріяльного биту і соціяльно-економічних ре-

форм добиватися, не як заплату за патріотизм, але тому, бо соціяльна справедливість і поступ людства вимагають, щоби всю працю загортав робітник. Національної волі добиватися не на те, щоби вона принесла поправу матеріяльного биту, але для самої тої волі — хочби та власна вільная воля не принесла тих матеріяльних користий, які давали всі три чужі держави: Австрія, Угорщина, Росія. Дехто додумувався до того, щоби чергу обернути. Замість клича: „Поможіть Україні, щоби вона витягла вас з біди і дала маєтки", треба народови говорити: „старайся вилізти з біди і роби маєток, щоби ним помочи Україні"!

Коли декому вже стало ясно, що економічні кличі націоналізмови не поможуть, він став ломити собі голову питаннями: „як і чим освідомлювати національно; як і чим удержати в патріотизмі — хлопа битого й матеріяльно руйнованого за кождий прояв патріотизму? Як і чим плекати його — не користолюбивість, але його серце? Як і чим вдарити по тій струні в його души, котра не звенить словом „дай", але словом „на!"? Як і чим освідомленого підбадьорити і загартувати так, щоби він в патріотизмі не лиш видержав, але й ішов на муки за свою думку, хоч би знав, що йому самому матеріяльно буде гірше? Як і чим здержати денаціоналізацію міського пролетаріяту? Як і чим спинити хруніяду і дезерцію з національного табору в урядничій верстві?

Многі Українці бачили, як Поляки відповідно спрепарованою традицією своєї державности, нелиш в своїй суспільности піддержують національне завзяття, але й в свій національний табор перетягають велику силу народу з українського табору. Бачили, як сильно притягаючо — література і національні торжества оперті на польській історичній традиції — ділають на фантазію німецьких, чеських й инших зайдів, та польщать їх. Бачучи се, дехто доміркувувався, що — нашій національній програмі треба дати душу, доповняючи національну роботу культом ясних моментів власної бувальщини, культом героїв національної думки...

Інтерпеляція посла С. Хруцького в соймі дня 6. X. 1925.: „Окрім заголовка львівська прокуратура сконфіскувала деякі, в р. 1920 несконфісковані уступи. Приміром, автор, хотів звернути увагу істориків на се, що в 16 - сотих роках і раньше, Українці нетільки були бубном, в котрий били Печеніги, Половці, Татари, Турки, Литовці, Москалі і взагалі хто хотів, — отже пише:

Дехто доміркувався, що народови треба показати: не як розбивалася, але як творилася давна, княжа українська держава; не як наші прадіди сварилися, але як боролися проти сил, котрі ту державу розбивали; не як Українці в княжім городі Львові мусіли терпіти обмежування їх прав, але як українські міщани Лемберґа, від самого заснованя неукраїнського, вкрутилися в се католицько - німецьке місто і як вони в завзятій боротьбі, постепенно здобували собі права та поширювали їх! і т. д., і т. д.

Чи міністрови звісна ся конфіската?

Коротко деякі народні діячі, хоч пізно, всеж таки доміркувувалися до того, що й Українці повинні в своїй національній роботі, в більшій мірі як доси, використовувати українську історичну традицію. Але кождий питав: Відки взяти таку традицію, що змушувала би любити і поважати свою минувшину? Яким способом в нашій минувшині

знайти такі стремління і таку геройську боротьбу, котрі можна би без ніякої зміни і без нової прикраси поставити перед очи живучого покоління, як мету його нинішних стремлінь і боротьби? Відки взяти приміри геройства і посвяти за ті думки, за які бореся нинішне поколіне?"

Я, ще будучи ґімназистом, в р. 1886 розбалакався на сю тему зі студентом фільософії Євгеном Козакевичем і тоді він здвигнув раменами, як той, що хоче сказати: „з порожного не наллєш!" Тоді він сказав мені, що з подібним питанем звернувся був до Драгоманова російський революціонер Желябов, та відповіди не дістав. Желябов був родом з України. На якийсь докір Драгоманова за те, що він працює для панросійського централізму, Желябов відповів питанням: „Україно, де твої фенії ?!"

В зимі 1861/2 заснувалося в Америці брацтво ірляндських революціонерів, котрих ціллю було відірвати Ірляндію від Анґлії і утворити самостійну ірляндську державу. Провідників сеї роботи в Ірляндії анґлійське правительство виарештувало в р. 1865. В тім же році утворилося в Ню-Йорку формальне правительство Ірляндської республики. Ті ірляндські національні революціонери, котрі поборювали Анґлію підпалом, динамітом і мордом, за що многі пішли в руки ката, звалися фенїями. Запитом „Україно де твої фенії ?!", Желябов безперечно хотів сказати: „Українским націоналом не буду, бо український націоналізм не має історичної основи. Сеї основи не має, бо ніхто з Українців ніколи не важив своїм житєм в боротьбі за українську державність!"

Інтерпеляція посла С. Хруцького в соймі дня 6. X. 1925: „Прокуратор сконфіскував уступ поборюючий анархістичні, протидержаві погляди Драгоманова з поданем історичного факту в 16-сотих роках про українського гетьмана-фенія в тій частьні України, котра до Польщі не належить, котрого дня 1. листопада 1676, отже 248 років і 11 місяців тому московський цар інтернував і зараз після того кинув на досмертне заслане за те, що той бувший гетьман України був ворогом російської державности на Україні, котра так тоді, як і нині до польської держави не належала. Сей уступ звучить:

„Відповідаючи Желябову (котрий питав „Україно, де твої Фенії ?!") Драгоманів, хоч сам історик, не сипнув з рукава стотисячним реєстром фенїїв України! Він або не знав їх, або вони були дуже невигідні для того апостола утопійної соціяльної і політичної протидержавної програми. Будучи ворогом всякої державної орґанізації народів, Драгоманів не шукав в історії борців за українську державу. Він розщибався тільки за історичними представниками своїх власних ідеалів, а ті були тільки між руїнниками української державности. Як то Драгоманів дивився на героїв української державности, покаже один примір: З усіх гетьманів Поднїпрова справу української державности найширше і найяснійше поставив, нелиш в програмі, але й в практичній акції, Петро Дорошенко. Хто хоче коротко, одним реченем сказати, чим Дорошенко був в житю нашого народу, той мусить сказати бодай се: „Дорошенко бився за зединене всіх земель України в одну державу". Драгоманів згадує Дорошенка, того великого фенія України в своїй книжці „Політичні пісні" на стороні X, лише словами: „цього стільки наробившого колотнечі на Україні гетьмана". Чи міністрови звісна ся конфіската?

Чи Драгоманів був найгіршим істориком між політиками, чи найгіршим політиком між істориками?

Коли вже говоримо про Петра Дорошенка, то послухаймо, що про него каже другий історик України й український політик. Професор Грушевский в своїм „Очерк исторіи Украинскаго народа“ каже, що Дорошенко в даних умовах — тільки довів „положене дел до крайности, до абсурда“!

Ті, що хотіли в жили нашої національної програми впустити історичну кров, не могли знайти її в підручниках історії України. Пропаґандисти думки власної державности не добачували у власній історіо-ґрафії моментів, які на народну масу могли би ділати підбадьоруючо. Знаходили самі ведра зимніської води на голови борців за українську державу. Подам пару примірів:

В р. 1897 вийшли друком лекції київського професора В. Антоновича „Козацькі часи“. В передовици автор говорить про расові прикмети українців і каже, що вони крайні індивідуалісти, через що ніяк не годні витворити з себе самостійної держави, та не годні жити самостійним державним житєм. На доказ той довголітний учитель української історії наводить коротко цілу історію козачини в своїй інтерпретації.

Погляди всіх істориків України зібрав до купи і повторив І. Кревецький в „Громадськім Вістнику з р. 1922, чч. 89, 96 і 113. Ось вони:

„Найбільшим і найгрізнійшим ворогом України є один, що переслідує її постійно аж по нинішній день. Се — анархія... Куліш перший замітив анархістичну рису в історії Козаччини і перший мав відвагу назвати її поімени. Червоною ниткою тягнеся через цілу нашу історію ставленя вище інтересів особистих, клясових, партійних і всяких инших —понад інтереси національної держави. В імя тих особистих, клясових, партійних і т. д. інтересів ми валили Українську державу в XII—XIII вв. (княжі міжусобиці; бунти українських селян проти української держави і піддаваня Татарам), ми не допустили до відновлення української державности в XVII - XVIII вв. (Клясовий антаґонізм між Запорожською Січею і т. зв. городовим козацтвом; між рілею і комуністичним степом, який дуже зручно і з повним успіхом використовували вороги української державности, передовсім — Москва!)“

На доказ всего того І. Кревецький наводить:

„Анти, прадіди українського народу, як пише старий книжник, не мають правління й живуть у ворожнечі між собою. У них богато начальників, що не живуть в згоді, так що добре притягати декотрих з них на свій бік намовами, або дарунками, і тоді на инших нападати, щоби війна між ними самих не злучила їх до купи та не звела під одну владу“... „В оповіданю початкового літопису про покликане Варягів на Україну стоїть: Земля наша велика і богата, але порядку в ній нема. Ходіть і пануйте над нами“!... Се в кождім разі опінія, яка панувала на Україні про Україну вже в XI. століттю“.

„Про анархію Українців“, пише п. К.: „найліпше свідчить болохівщина (бунти громад проти української державности), бунти татарських людий (хлопських громад, що воліли бути під Татарами, як під

владою українських князів і княжих міжусобиць"... „Фактами української анархії переповнена історія козаччини, котра мимо помочи чужих рук і декілька сприяючих нагод не зуміла відбудувати української держави. Причина в тім, що наші предки не терпіли влади, та були сварливі між собою... Вже в р. 1628 семигородський князь Бетлен Ґабор знав козаків. Сказав, що то: розпущений і не визнаючий ніякого права народ; що се юрба і бурхлива та безладна гидра. Вона ненавидить рабство, але не вміє користуватися волею. Більшість козаків призвичаєна до своєвольства, позбавлена військової дисціпліни". Стару українську державу в XIII. ст. підкосила анархія. Вона перешкодила відбудувати її козаччині"... І. К. апробує гадку Куліша (которого зве обличителем анархії), що „гадки про самостійне царство козаки ніколи не мали; вони були — або низше такої думки, або висше, як соціялісти".

К. повторяє за істориками України: „В IX—XIV. столітях в межах української держави лежали: Новгород великий, Смоленськ, Ростов і т. д. Вона обєднувала в собі всю українську етноґрафічну територію, та землі білоруську, московську й ин.". По всім тім, К. каже: „Та всеж таки ми державної традиції не маємо... Не маємо ні державної думки, ні державної культури — взагалі державної ідеольоґії... Не мали її уже в 2-ій половині XII. ст... Не мали і пізнійше... Передовсім — козаччина... Повести свідому боротьбу за державну незалежність України козаччина не спромоглася".

Устами Кревецького говорить вся українська історіоґрафія і всі ті українські політики, котрим здавалося, що вони свої думки фундували на примірах з нашої бувальщини. Наводячи такі причини упадку нашої старої держави і того, що вона доси не відбудована, вони неначеб силкувалися з голов Українців вибити всяку думку про власну державу неначеб силкувалися в душах українських націоналів згасити послідну іскорку надії, бо мовляв, Українці анархістична раса. в їх жилах пливе кров безладя!

Як правда все те, що устами Антоновича і Кревецького говорить наша історіоґрафія, то питане „Україно, де твої Фенії?" справді мусить лишитися без відповіди, бо де не було державної думки, там не було й борців за сю думку. Як правда се, що расовою прикметою Українців є непоборимий індивідуалізм, котрий не позволяє їм особисті інтереси підпорядкувати інтересам загалу; що нахил до анархії в їх крови; що українська раса неспосібна утворити сама з себе власну державу, ані жити власним державним житєм — то від хвилі, коли в жилах керманичів держави знайшлося української крови більше, як варяжської, — розвал першої української, чужинцями-Варягами построєної держави став природною конечністю. Такою конечністю булаби й невдача заходів козачого стану, щоби розвалену українську державу відбудувати. Також тепер і на будуче безпредметовим було би стремлінє до відбудови власної держави. Зусиля і саможертви державників не велиби до цілм, бо нелиш вони самі не відбудують власної держави, але й тоді, колиби ту державу відбудував хто инший, то самі Українці знов зруйнують її. Такі Українці, якими їх малює українська історіоґрафія, годні жити лише під буком чужої держави, як її частина.

Коли історики України не могли в нашій бувальщині знайти стремлінь до утворення власної державности ні до відбудови розваленої української держави; коли історик Драгоманів не міг знайти одного-одніського Фенія України — ми нині не можемо дивуватися, що українські діячі, оскілько в своїй народній роботі послугувалися історією, — послугувалися лише її окрухами і то не все добре.

Ще гірші наслідки мусілиб мати теорії наших істориків про український індивідуалізм і анархістичну вдачу Українця. Такими поглядами наші історики кажуть до Українців, котрі мріють про власну державу: „не тратьте куме сили, спускайтеся на дно!"

Яку девастацію така історіоґрафія мусіла зробити в нашій нації, зміркуємо з того, що такий Іван Франко скрикнув був раз в розпуці: „Не люблю України, бо (!) знаю її історію!" В передовиці до польського перекладу своїх оповідань Франко написав: „не кохам Русі"... Щоби любити історію України, задобре знаю її. Загорячо люблю загально людські ідеали справедливости, братерства і волі, щоби не чути, як мало в історії України примірів правдивого духа горожанського, правдивої посвяти, правдивої любови. Ні! Любити сю історію дуже тажко!" Франко сказав таке, радше Драгоманів сказав так устами Франка, бо тоді Франко ще був під девастаційним впливом Драгоманова. Отже Франко сказав таке, бо він, як і всі образовані Українці, справді знав історію України, але історію — сфальшовану!

Франко не пішов стежками перевертнів і не перестав працювати для України, бо то був великий розум, сильний дух. Але між слабодухами, між людьми малої інтеліґенції, така думка про нашу бувальщину викликувала численну дезерцію в польський табор,

— така історія України, яку слабодух знайшов в українських підручниках, будила тільки омерзіне, не лиш до української державної думки, але й взагалі до українства.

Великий дух Франка не пішов стежками перевертнів. Коли вже виломився з під впливу „вченого" інтерпретатора подій в нашій бувальщині, засьпівав инакшої: „До України!... Якби могучість, щастє і свобода відмірались по мірі крови і сліз, то хтоб з тобою суперництво зніс?!"

Чи в тім короткім реченю — не про Феніїв України бесіда? Тих Феніїв котрих тілько, що зір на небі?! Малій частині добре інтерпретованих окрухів з нашої великої історичної традиції завдячуємо, що праця Франка не пішла, як праця многих инших Українців, на скріплення польської духової культури. Сим окрухам завдячуємо взагалі все те, що доброго було в нашій визвольній боротьбі. Та сих окрухів замало, ще й не доцільно орудуємо ними, щоби від ренеґатства здержувати слабодухів, та щоби поширити й поглубити національне завзяте, зробити інтензивнійшою нашу національну роботу. Ще й тепер, коли вислід світової війни погіршав наше положене, ослабив нашу боєву силу!

„Годі!“ міг би хто сказати. „Годі жадати від українського вченого, щоби він в користь національної політики фальшував історію України так, як се зробили історики деяких інших народів. Учений мусить говорити правду, а та історична правда каже українському національному політикова, що „з порожного не наллєш!“

Чи справді український націонал, зазираючи до історичної керниці, не знайде в ній, так само як Драгоманів, цілющої води?

# Анархістична раса?

Якби я мав силу, то я наших істориків тяжко покаравби і роскошувавсь би їх муками. Бо то вони завинили, що наші національні діячі не вкували непоборимої зброї з нашої бувальщини. Але моя сила не така, яку мали оператори Наливайка, отже мушу вдоволитися тільки тим, що істориків України погладжу... проти шерсти. Щоби читачі, котрі знають, що я не дипльомований історик, не сказали мені „шведриґо, лишися при твоїм копиті!“, покличуся на те, що кажуть ті самі історики, ще й дипльомовані. Ів. Кревецький, цитуючи університетського професора історії, каже: „Коли кого треба докоряти за те що сучасне українське громадянство не витягнуло науки зі своєї істрії, то не саму історію, а її товмачів-істориків. Вони в першій мірі винні, як влучно замічує Томашівський, що в нашім громадянстві так мало історичної свідомости, історичного змислу й орієнтаційної здібности, а так богато антиісторичних і деструктивних інстинктів“. (Громадський Вістник, 1928, ч. 89).

По такім докорі з уст дипльомованих істориків гадаю, що й мені вільно „переїхатися“ по українських історикax і українській історіоґрафії. Зачну від закиду, що історики України бралися за діло без попередної наукової підготовки. Заки медика зачнуть вчити ставити діяґнозу, писати рецепту, вирізувати нирку, він студіює анатомію, фізіольоґію, хемію. Заки хтось возьмеся до політичної історії, повинен глубоко перестудіювати соціольоґію, початки культури людства, психольоґію і льоґіку. У нас нема історика, котрий зачав би від соціольоґії. Тому то наші історики плетуть такі нісенітниці, як се, що специяльною прикметою української раси є крайний індивідуалізм, анархізм і брак державотворчого хисту. Хто знає хоч би малу азбуку соціольоґії, той також буде знати, що історія всіх націй світа зачинаєся всім тим, що знаємо про наших Антів. Племена всіх націй, котрі ще нині мають сильно уфундовані власні держави, жили, ще заки обняла їх кровавим насильством одна держава — як пес з котом. Так жерлися між собою на очах минулого нашого поколіня племена американських Індіян. Іміґрація Европейців перебила їм перехід до державної орґанізації. Так жеруться, таки на наших очах роди альбанського племени, бо вони ще не мали довголітної спільної власної державности. Як князі українських Полян „попримучували“ до київської держави Деревлян, Уличів і инших, так і роди Альбанців треба „примучувати“ до спільної власної держави,

Як чиясь довбня вдержить їх довший час в одній державі, то й з них зробить альбанську націю. Чому племена Антів мали бути одиноким в світі винятком? Чому ворожнечі між ними свідчать про анархізм вдачі Українця?

Хочби й правдою було се, що стару Україну руйнували княжі міжусобиці, то правдою було й те, що ті усобиці українську державу сотворили (!) і сотворили (!) українську націю. Як би не княжі усобиці, котрі Володимирови Великому і Ярославови Мудрому позволили зединити і майже сотню літ держати в одній державній адміністрації всі племена пізнійшої України, то замість української нації, ми мали би нині націю Полян, націю Деревлян, націю Дулібів і инші. З кождим племенем пізнійших Українців було би сталося те, що сталося з одним німецьким племенем, з котрого через окрему державність зробилася окрема нація — нідерляндська.

По утвореню української держави і українського народу княжі усобиці, правда, шкодили нам. Але, де вони не були?! Возьмім наших сумежників: Угорський Кольоман (1095-114), щоби запевнити корону синови, осліпив свого брата Альмоса і його сина Белю. Польський князь Болєслав Криворотий (1102-1138) вилупив очи свому братови Збіґневови. Чим від них гірший волинський князь Давид, котрий (1097) вилупив очи теребовельському князеви Василькови?! Все те ділося більш-меньш в тім самім часі. Мабуть вилуплюване очий було тоді скрізь в моді. Коли знаємо, що ділося в Італії та в Анґлії, мусимо сказати, що наші княжі міжусобиці були жаргами. Як в цілім світі, так і в нас княжі міжусобиці були природною конечністю. Вони мусіли бути! Не вони, не наш нахил до анархії, а зовнішні сили зруйнували стару українську державу. Її руйнували Печеніги, зруйнували Половці, доруйнувала Золота Орда. Руїнами поділилися Литва, Польща й Москва. Коли чую теревені істориків, нагадуєсь мені один Іван, котрий побачивши на дні ставу здохлого рака, сказав: „Сарачище! Впав у воду, тай втопився“.

Се, що на Україні розбитій Татарами громади виломлювалися з під княжої влади, що вони на випередки пхалися під татарську зверхність, що в козаччині бувало безладє — також не доказ, що „анархія є постійним ворогом України“, що та анархія виходила з вдачі українського народу. В тій фазі розвою кождої держави, коли її творили і удержували князї своєю военною дружиною і боярами, хлопські громади, скрізь у світі, (!), були непримиримими ворогами держави. В державній звязи держала їх тільки брутальна сила. Коли в якій державі тратила силу пануюча верства, або коли під ударами зовнішного ворога ослабала державна влада, то тоді сільські громади намагались до решти виломитися з під державної влади, силкувалися розірвати всяку політичну звязь між собою.

Така анархія була і є в кождім народі, але тілько тоді і остільки, коли і оскілько вона є суспільною (!) конечністю; коли і оскілько якась сила ослабила ту верству народу, котра в даній хвили є двигарем державної думки, бо її особисті і класові інтереси сходилися з інтересом держави.

I у нас бувала анархія. Але тілько тоді, коли двигарів державної думки змасакрувала якась зовчішна (!) сила. Тоді робили свою руїнну роботу ті народні верстви, котрі на тодішній ступени суспільного розвою не могли видіти дальше, як по кінець свого носа. Котрі не могли знати, що й їх особисті і клясові інтереси, „як не тепер, то в четвер“ потерплять від чужої державности. Котрі гадали, що „з хлопа мене не скинуть!“ У власній державі вони відчували тілько тягарі і обмеження; державу ідентифікували з висшою верствою, що витворила ту державу і держала її. Будучи ворогом тої верстви, народні маси були також ворогами їх, — і своєї держави. Ось причини „болохівщини“, бунтів сільських громад проти князів і татарофільство хлопів — тоді, коли ослабла верства, котра була двигарем державної думки. Ся анархія була, не причиною упадку княжої держави, але наслідком її ослаблення.

Таксамо в козаччині анархія брала верх лише тоді, коли в козачій масі опинилося забогато темної „черни, голоти“, верстви тоді в цілім світі, отже й у нас байдужої до того, в чиїх руках держава; верстви, котра не була годна відчути користий з висшої духової культури, бо хто не кушав цукру, той не знає, що він солодкий і не тужить за ним. Тим той „чернь“ не тужила за власною державою, котра ту власну духову культуру могла би випродукувати.

Як в княжім так і в козачім віці найнизша, але найчисленнійша верства народу не могла догянути, що й вона, мимо всіх тягарів, має з власної держави користи посередні. Байдуже, а то й вороже становище „черни і голота“ до власної державности бувало в цілім світі, отже воно бувало й в нашій Козаччині malum necessarium (конечне лихо). Не анархістична вдача Українця вводила анархію в заступи нашої козаччини, але ті причини, котрі ослабили чисельно ту верству козачої маси, котра була овіяна духом української державности і за сю державність боролася. Ті самі причини, котрі викливували бунти громад проти князів і піддаване Татарам, спонукували також чернь і ту часть козацтва, яка рекрутувалася з хлопів, бунтуватися проти козачої старшини і тягнути до Москви, пхатися „під царську руку“.

Неправда й се, що анархія була в нас „постійна“. В міру, як сильнійша чи слабша була княжа влада і верства, на котрій князі опиралися; в міру того, як в козаччині була сильнійша ся, чи та її верства, була сильнійша, раз анархія, раз державна думка і карність.

Докір, що у нас „все ставили висше інтереси особисті, клясові партійні — понад інтереси національної держави“, оскілько він відноситься до давних часів, неоправданий з трех причин. Перша та, що маємо безліч примірів саможертви для державної думки; друга та, що клясовий еґоїзм був скрізь на світі; третя та, що всяку первісну державу будували тілько ті клясові інтереси. Нашу княжу державу збудував особистий і клясовий інтерес княжої династії, її дружини і боярства. Козаки будували українську державу боротьбою за свої станові привілеї. Сими привілеями викришували цеглу по цеглі з польської державности на Україні і на її місце вводили козачу, отже власну українську державність. Цікаве, що й новітну українську державу на Под-

нiпровю, якої не вміли утворити соціяло-нерозумні націоналісти, утворив пролетаріят в своїм клясовім інтересі.

„Де кум, де коровай? Де Київ, де Новгород? Де Україна, де Росія?!" мушу сказати, коли історик пише, що Українці мають анархістичну вдачу, бо Новгородці аж Варягів позвали до себе робити лад, таке в Новгородщині було безладе. Як історик, котрий знає, що в Новгородщині не жили ніякі Українці, може з того покликання Варягів заключати на анархістичну вдачу Українців, я не второпаю — ні по тверезому, ні по пяному. По такім „діктум" історика я вже ні троха не дивувавсьби, коли би який фільольоґ сказав, що Українці романська раса, бо в Парижи говорять по французьки. Чудна льоґіка українських вчених!

Ударом в лице нашої історії є закид, що „ми не маємо державної традиції ні державної думки; не мали її вже в 2-ій половині XII ст., не мали її пізнійше". Такий висказ мав би рацію хиба тоді, колиби замість „не маємо", стояло: „не знаємо, бо на нашу історію дивимося чорними, ще й болотом замараними окулярами наших істориків". Як скинемо ті окуляри і на давні події подивимося голим оком чоловіка здорового на умі, то побачимо, що ті події нанизані на одну золоту нитку власної державности, та що наша історія є величавою епопеєю української державної думки!

# Рюриковичі.

Первородним гріхом української історіоґрафії є введене сфінґованої династії Рюриковичів в княжий вік і згадуване російських та фінських племен в реєстрі племен, які увійшли в княжу Україну. Фінґуючи династію Рюриковичів і виповняючи нею весь княжий вік, та вичисляючи неукраїнські племена, історики України ось що согрішили: 1) З власної історії України зескамотували цілком самостійні, з Московщиною жадною правнодержавною звязию незчеплені основини чисто-української, та соборноукраїнської держави, якої будову довершено до Святослава і яку закріпив Володимир Великий своїм походом на Захід; 2) скоротили традицію нашої власної (!) державности саме о найважнійший її вік, зробили ту традицію менше світлою і менше романтичною, отже менше притягаючу пізнійші ґенерації до думки власної державности; 3) спопуляризували у нас фікцію спільности початків української і московської державности, даючи тим традиційну основу російській державности на землях України. По введенню терміну „Русь" на означене також Московщини, помогли такою сфінґованою традицією зрусифікувати духа Українців Росії, спиняли їх реукраїнізацію, і в австрійській Україні витворили російське ренеґатство. Русифікаторські наслідки мало також пришпилюване позаукраїнських племен до реєстру племен, які увійшли в тісну правнодержавну звязь з Київом бо фінґують нелиш правнодержавну, але й етнічну єдність племен України і Московщини.

Найновійші історики України бодай в однім зірвали з русифікаторською традицією нашої історіоґрафії. Вони документами стверджу-

ють, що термін „Русь“, чи „руська земля“ покривав усю територію України і лише сю територію, себ то землі, які за Олега були звязані з Київом і які за Володимира В. були під владою Київа. Землі Московщ., тоді ще неістнуючої і, з винятком Новгорода, взагалі ще не обняті ніякою державною структурою, не були частиною тодішної „руськоїземлі“. Не маючи спільної політичної орґанізації, ті землі пізнійшої Московщини взагалі ще не мали спільної назви.

За весь час княжого віку „Руська Земля“ (Україна) була в руках членів одної княжої династії. А що перший з тої династії звався Олегом, династію не можна звати инакше, як Ольговичами. Кождий член династії Ольговичів мав право до шматка (волости) тодішньої Руської Землі. Кожда частина тої Руської Землі хотіла мати князем тільки члена тої династії Ольговичів. Історики кажуть, що се династія Рюриковичів.

Се не підрядна річ, як звати династію княжої України. Соборно-українською державою (Руською Землею) була вся та земля, яка опинилася в руках княжого роду, що ще не розбився на окремі, від себе відчужені лінії. Вийшло на таке, що династія покривала землю, земля покривала династію. Династія казала: „моя земля“, земля казала: „мій рід княжий“. Як династія була одним політичним орґанізмом, так одним політичним орґанізмом була держава тої родини, себто „Руська Земля“. Як династія була одною родиною, так одною родиною, одним народом були люди, що жили на сій земли, в тій державі.

При київській державі були за Ігоря вже всі племена, що говорили українською мовою. Поза київською державою була тоді цілком самостійна, з Київом ніяк не звязана держава Новгородська з населенням неукраїнським. Далі були самостійні фінські племена, котрі нелиш до ніякої держави не належали, але й ще власної державної орґанізації не мали. Що найбільше могли бути до якоїсь степени звязані з Новгородом за новгородського (не київського!) князя Рурика. До племен, з котрих утворилася київська держава вони не належали. Київська держава Ігоря була без найменшого сумніву державою українською. Як скажемо, що наші землі були зараз в нашого державного первопочину в руках новгородського, отже російського Рурика; що в руках його дітий та внуків були не з иншої рації, але саме тому, що вони його діти й внуки — то се був би доказ, що в руках князя російської земли були також землі українські, як одна орґанічна цілість — російська.

Як се правда, що на Україні була династія Рюриковичів, котра в початках нашого державного життя панувала не лиш в землях заселених Українцями, але й в Новгороді, Муромі, Суздали і т. д., то (з огляду на те, що тоді кожда династія мала право сказати „лета се моа“) Українці мали з Москалями один спільний початок державности, земля, одних і других була одною „Руською Землею“, населення Московщини й України було і є (!) одним народом, одним національним орґанізмом.

Все те виходилоби з того, що Україна в перших століттях своєї державности була тільки частиною „єдіної неделімої“ матушки Росії. А се неправда!

Свої відомости про новгородського Рурика історики зачерпнули з початкового літопису. В тім історичнім жерелі нема найменшого сліду, щоби той Рурик княжив у Київі, або в якій иншій українській земли.

Зате з літопису виходилоби, що той Рурик, як і взагалі всі Новгородці й не знали, що якийсь Київ є на світі. Чей же літопис каже, що новгородські варяги Аскольд і Дир відкрили Київ, пливучи долі Дніпром. І Олег, пливучи повід Київ будьтоби з сином Рурика Ігорем, питав зачудуваний, що то за город. Зайшовши в незвісний йому доси Київ, дізнався, що тут княжать варяги Рурика — без відома новгородського князя! Колиж в Києві вокняжився Олег, то правив цілком самостійно, не як намістник Рурика. І за його наслідника Ігоря між Київом і Новгородом не було ніякої праводержавної звязи, так само як не було тоді, коли Київська держава кільчилася і кристалізувалася. З того, що Ігор може був сином новгородського Рурика, ще не виходить, щоби династію, яка пішла від Олега й від Ігоря, звати Руриковичами. Польська історіоґрафія не знає династії Ольґердовичів, хоч Ольґерд був, не мітичним, але документним батьком польського короля Ягайла. Польща мала династію Ягайлонів, бо з сего роду першим королем Польщі був Ягайло. Таксамо на Україні була не династія Руриковичів, але Ольговичів, бо з заціліли до нині жерел знаємо, що з одинокого на Україні княжого роду, першим князем був Олег. Рурик на Україні не княжив, отже й не було на Україні Руриковичів [1]).

Щоби читач ліпше зрозумів, як строго окремий і самостійний був початок української державности, покажу в сильнім скороченню початки державности російської. Коли Україна вже була скристалізованою державою, тоді тільки одно племя пізнійшого російського народу мало, себто Новгородці мали державну орґанізацію. Инші племена пізнійшого російського народу, як Вятичі, та неславянські Мери, Веся й инші, були ще дикарями без державної орґанізації. Київ був сильним торговельним осередком. Купці з Києва розїздилися на всі сторони, з всіх сторін приїздили до Києва. Згадані північні і північно-східні сусіди-дикарі, очевидно полювали на купців. Якби ті племена вже мали державну орґанізацію, то для обезпечення української торговлі Україна була би з нами робила такі договори, які, приміром, заключувала з Византією. Але що з дикарями ніхто договорів не робить, то Україна обезпечувала своїх купців ґарнізонами розміщеними по землях дикарів. Се цілком таксамо, як до світової війни Німеччина обезпечила була свою торговлю в Китаю обсадивши своїм військом Кіяучау. За українським військом і купцями потягла в ті неукраїнські і неславянські землі славянська кольонізація. З тої суміши витворилася етнічва і язикова російщина. Коли власна державна орґанізація сих племен вже стала можливою, тоді вони дістали на князів деяких членів сильно розмноженої української династії. Цілком таксамо, як Польща діставала королів з Семигороду, Швеції, Франції, Саксонії, Литви. Згодом поодинокі князівства зідлялися в одну державу з осередком в Москві. Колиж, як бачимо, московської держави ще не було тоді, коли творилася київська; коли процес удержавлення московських земель зачався що лиш тоді, коли українська держава вже стояла на вершку своєї досконалости — то ніяк не можна сказати, що Україна і Московщина мали один спільний початок державности.

---

[1]) За галицького Романа княжив у Києві Рурик, але він був з династії Ольговичів.

Коли московська держава вже була утворена і не посідала ніяких українських земель, до неї причалила і з нею зіллялася також Новгородщина. В сій землі Московщини княжив колись предок князів Московщини — Рурик. А що той князь одної з московських земель був найдавнійшим літописним членом родини московських князів, московська історія має повну рацію, називаючи свою першу династію — Руриковичами.

Історіоґрафія Росії повинна зачинатися історією Новгорода, щоби потому, по довгій прогалині, не займаючи Київа, зачати ще раз Суздальщиною і иншими князівствами на фінськім ґрунті. Але — Москва мала апетит на Україну і по Хмельницькім загорнула її. Тоді для русифікаційних цілий пішла в рух сфальшована історія України і Московщини.

Початки російської державности дуже пізні і нероматичні. Коли не рахувати історії Новгорода, котрий не був кристалізаційним осередком Росії і до московської держави причалив дуже пізно, то історія російської державности зачалася в хвили засліднення фінських дикарів князями - еміґрантами з України. Історія самої державности Росії зачалася утворенем князівства Суздальського.

Використовуючи анексію і русифікацію України по Хмельницькім, російські історики - патріоти, щоби ту русифікацію обернути в дійсність і спетрифікувати, заанектували для Росії і зрусифікували також історію початків української державности. Історію Росії цофнули в зад, переносячи в зад початки своєї державности через перенесене тих початків на Україну. Обіймаючи історією Росії також державу київську; роблячи Київ кристалізаційним ядром російської, тоді ще неіснуючої держави, котре аж пізнійше будьтоби перенеслося з Київа до північних городів і за Петра опинилося в Петербурзі, історики - русифікатори уневажнили весь власний княжий вік України і Москалів з Українцями зілляли в один — російський народ. Політичну звязь Київа з Новгородом і фінськими племенами пізнійшої Московщини, отже українсько-московську державну і національну спільність ще за Аскольда й Дира русифікатори сфінґували передовсім тим, що між племенами „Русько-Землі“ вичисляють племена України і Росії. Далі вони, зачинаючи історію України і Росії новгородським Руриком, сфінґували спільну династію Руриковичів, тих батьків одної землі і одного народу — від Татрів по Кавказ, від Чорного моря по Біле. Русифікатор Карамзин, як Боголюбського, так і галицького Данила, зве князем „російським“!

Українські історики України — то фоноґрафи, котрі безкритично переповідають вісевітниці російських істориків - русифікаторів. Що русифікатори натеревенили в трубу українського фоноґрафу, се він, незагикнувшися, розтрублює по Україні і затроює душу народу історією сфінґованою для русифікаторських цілий. Кождий український історик зачинає Новгородом і новгородським Руриком, Вятичами і фінськими племенами, та на княжих престолах України садовить Руриковичів. Всім тим й українські історики ескамотують в користь „єдиної неделимої Росії“ історію нашої державности в найважнійшій і найсвітлійшій фазі її розвою. З історії України вичеркують цілий княжий вік. Безкритичне переповідає русифікаторських вісевітниць зробило, що ми по нинішний день не маємо підручника історії України. Всі книжки,

які досі вийшли під заголовком „Історія України", повинні носити заголовок: „Фальшива історія Росії зі спеціяльним увзглядненєм її полудневої (або „хахлацької") части.

Один російський історик зволив ласкаво полишити Українцям бодай галицьку княжу державу. За ним пішов також один український історик, кажучи, що першою українською державою було князівство галицьке, бо княже Подніпрове було державою російською.

Чи з такої української історіоґрафії пропаґандист української національної думки міг обильно черпати арґументи і одушевлене? Чи міг одушевлене для своєї думки переносити на народну масу? Се робили успішно тільки пропаґандисти російського націоналізму. Галицьке москвофільство має своє жерело в історіоґрафії княжого віку!

# Демаґоґія.

Катастрофальні наслідки має для поневолених націй брак національної гордости у національно свідомих членів націй. Де у національно свідомих нема національної гордости, там нема боевого завзятя, там нема витревалсти в дрібній, але конечній роботі. Де ярмо затяжке і як в боротьбі трапляються невдачі, то брак національної гордости плодить масу ренеґатів. Де нема національної гордости, там нелиш національна офензива немислима, але й дефензиви нема. Один сидить загіруч і плаче, другий переходить в табор противника. Ті, що у нас будьтоби хліба ради перейшли та переходять на латинство і польщаться, роблять се тільки тому, бо у них нема національної гордости. Національно гордий буде голодувати, а незісвиниться. Доказом того є тисячі фактів переходу на латинство таких свідомих (!) Українців, які вже мають хліб і втрата того хліба не потребують боятися. Вони втікають від своєї нації, бо їм соромно бути Українцями; бо хочуть бути членами нації, на їх погляд, шляхотнійшої.

І тут виновником є наша історіоґрафія Замість історичною правдою плекати національну гордість і викорінювати хамство (духовий сервілізм), наша історіоґрафія брехнею плекає почуте національної нікчемности, національної подлоти; розбуджує почуване національної низшости, та скріпляє хамство.

В чім та нова брехня, чи ті брехні нашої історіоґрафії і яка їх причина?

Українські історики, замість дати наукову правду без огляду на свою політичну програму, замість використуване історичної науки полишити фаховим політикам, вони з історичного матеріялу моделюють свої політичні і суспільно-економічні програми. З того виходить таке, що наші історичні підручники, то щось таке, як приміром, нереальна і ненатуральна „проблемова белетристика". Бо треба знати, що всі, без винятку всі українські історики України були політиками, або політикоманами, але без основ соціольоґічного і політичного образования. Передовсім жаден з них не мав поняття, як творилися основани перміених держав; не знав, чим основані держави держалися і які внутрішні сили ділали на державний кістяк деструктивно. Наші історики знали тільки

доканані історичні факти, історичними процесами не інтересувалися. Такіото історики були, або активними політиками, або пропаґандистами своїх політичних думок. Ту політику вони робили і свої політичні думки пропаґували своєю історіоґрафією. Очивидно, відповідно до того вони історію препарували, себто — фальшували. Виходили з заложеня, впрочім цілком слушного, що історія є колишньою політикою, отже вона може богато навчати політиків живучого поколіня, та що історію можна вязисвати для цілий нинішної політики.

Наші історики-політики були або справжніми демократами, що хочуть працювати в користь народу, або були свідомими демаґоґами в ліпшім значіню сего слова, бо для своїх національних, чи для соціяльно-політичних цілий силкувалися використати народ. Одні і другі під словом „народ“ розуміли тільки хлопську верству. Силкуючися для популяризації своїх політичних ідей використати нашу історію, вони ту історію фальшували, даючи історичним фактам і подіям демаґоґічну інтерпретацію. Передовсім шукали в давній бувальщині представників і героїв своєї нинішної політичної чи соціяльної програми; шукали героїв новітного демократизму. На жаль, наша давна бувальщина ніяких конструктивних героїв демократизму не має. Герої і мученики демократичних думок ввринають у нас що лиш при кінци 18-сотих років, коли стали завмирати з голоду, валятися по криміналах і на засланях пропаґандисти соціялістичних думок. Силкуючися добути з історії тільки такі приміри, якими моглаби підперти свої власні домаганя для нинішної днини; не маючи в давній бувальщині поіменних героїв демократизму, історики-демократи ідеалізували все те, що робила темна „черень“, на їх думку „народна маса“. Приміром з добичників, котрі за хмельниччини ішли тільки на рабунок, щоби потому, пропивши або закопавши нарабовані скарби, назад вернути до панщини, — історики зробили „народну масу“, котра будьто би добивалася перестрою соціяльного ладу в тім напрямі, щоби не було панщини. На думку таких істориків Хмельницький ту „народну масу“ злочинно зрадив, „не оперся на ній“ і тому проти ворога України не мав потрібної сили. Не диво, що карпатський бандит Довбуш в очах галицької інтеліґенції був довго національним героєм. Тому 45 років і я був такий дурень. А чому? Во галицька інтеліґенція демократична, а Довбуш не пив з порожньої чарки. Він крав тільки там, де було що вкрасти. Голий розбою не потребував боятися, бо Довбуш не рушив його. Чи культ такого Довбуша може в Українця розбудити національну гордість? Або культ заговів Кривоноса і Головацького, котрі для рабунку вимордували українських хлопів і українських передміщан Львова; ще й таких, що схоронилися до святоюрської церкви! Ще тепер орґан одної демаґоґічної партії пише: „Дух Довбуша уноситься над нами і тішиться, що ми такі ... — хиба такі, як той Довбуш! Чиж диво, що ся партія, убиваючи у своїх членів національну гордість, плодить таку силу хрунів?!

Пишучи свою історію для політики, історики пропаґували свої політичні ідеї таким освітлюванєм поведеня історичних акторів, начеб ті актори грали нині свою ролю. Замість сказати, що таке хтось робив; замість пояснити, чому він так робив, історики критикують, декоди й лають. Вигадують ріжні „похибки і занедбаня“ в ділах героїв минувшини, вказують на ті „похибки і занедбаня“ як на причини того,

що ще сотки років тому не прийшло у нас до таких політичних і соціяльних реформ, за якими тепер треба що лиш робити пропаґанду. Такий історик і не подумає, що критикуючи, або лаючи і переконуючи Хмельницького, говорить на вітер, бо Хмельницький вже давно вмер і від посмертної проповіди не поправиться.

Щоби інтеліґенцію позискати до праці для народної маси, щоби ту масу порушити проти панів і всяких наших буржуїв, одні історики і демаґоґічні політики з наївности, другі зо злобі своїй аж пріють, так з нашої історії випорпують самі погані річи, самі темні плями, бо акторами в тій історії не були хлопи. Таким способом підручники історії України мають самі темні сторінки, ще й замарані грязею. Знаючи тільки таку історію, Франко не міг не сказати „не кохам Русі!“ Національної гордости така історіоґрафія не могла розбудати в душі Українця.

Передовсім, не маючи в своїй політичній програмі стремління до власної державности, тільки стремліне до соціяльної рівности і до громадської автономії, історики не глядали за історичними Феніями України. Але проти їх волі ті борці за українську державність самі пхалися історикам в очи, бо перед їх очима лежали історичні документи. Чей же також історик, хоч би фанатичний ворог всего, що не „народна маса“, не міг промовчати Хмельницького, Дорошенка, Мазепу, Полуботка. Мусів про них сказати щось. На своє нещастя ті борці жили сотки років тому, отже не могли пропаґувати і не пропаґували таких ідей, та не билися за такі ідеї, які пропаґували нинішні народніки, народовольці, утопійні соціялісти, марксівські соціялісти, або й анархіст Драгоманів. Ті, що боролися за державну волю України, не боролися за реформи обстоювані нинішною демократією, отже вони в очах демократично - демаґоґічних істориків були щось неначе нинішні буржуї, котрі боролися виключно за свої станові інтереси з одинокою метою стати на Україні такими шляхтичами і кровопійцями робучого люду, якими були шляхтичі Польщі. Москалі розбивали і поневолювали Україну чернию, бунтуючи ту чернь проти націоналістів (козацької старшини) демаґоґічною клеветою. Вся та клевета перейшла до підручників історії, написаних русифікаторськими політиками. Українські історики з демократизму не очистили нашої бувальщини з грязи, якою її захлестали історики московські; ще й далі в неправдивім світлі показували народова діла героїв, що боролися, терпіли, загибали в боях і конали на муках — за українську державність. Лже - демократизм і демаґоґія казали історикам затаювати, або ще більше замазувати світлі картини нашої бувальщини, бо на тих картинах списані діла тодішних „буржуїв“, себто: князів бояр, шляхти, упривілеєних ремісничих майстрів, упривілеєних козаків і... бррр!... попів. Спеціяльно борців за державність України історики поробили: або карликами, або апостолами соціяльної нерівности і неволі.

Наша історія має таких світових ґіґантів, як Данило, Богдан, Мазепа. Що з них зробила наша історіоґрафія? З Данила русифікатор Карамзін зробив князя „російського“. Очивидно, бо українська історіоґрафія каже, що Данило з династії Рюриковичів, династії — російської. Українець Грушівський зробив Данила карликом, ретроґрадом, бо той князь спасав українську державність від розбиття на суверенні

атоми. Данило руйнував громади, що відривалися від української держави, щоби жити допотопною драгоманівською автономією, або й щоби віддатися Татарам. Хмельницького русифікаторські історики зробили панросійським патріотом, котрий „отчину Рюриковичів" силкувався наново зєдинити в одну Русь. З Українців, дехто зробив Хмельницького зрадником, що Україну продав Москалеви. Другі зробили його туманом, котрий сам не знав, для якої ціли затопив Україну в крови. Між докорами і лайками, які Хмельницький мусів би вислухати, якби ще жив, на першім місці стоїть докір, що він від панщини не звільнив людий, котрі не робили військової служби, ні иншим способом державі не служили. Історики й не подумають, що панщинний лад Хмельницький міг би був скасувати тільки тоді, коли би був міг завести лад, який иншим европейським державам позволив скасувати панщину — але о много пізнійше; приміром в Австрії „акуратіссіме" 200 років пізнійше! Тим новим ладом мусіло би бути передовсім поставлене кількадесяти тисячів державних урядників, платних з державного скарбу. Далі Х. мусів би завести постійну жандармерію і постійну армію з обовязком загальної військової служби. Кошти такої армії також мусіли би йти з державного скарбу. Замість панщини Хмельницький був би мусів завести податки: ґрунтовий, домовий, доходовий, оборотовий,... овий,... овий,... овий, штемплі, державні монополі, і ще дещо, і ще дещо. Ось, панове історики, причини, чому Хмельницький не міг зробити сего, що Австрія зробила 200 років пізнійше, Росія ще пізнійше.

З наведеного докору виходить докір, що Хмельницький не „оперся на народній масі і тому не звоював Польщі". Кривоніс оперся на черни. Чому ж він не звоював Польщі?! Чому його 15-тисячна армія все була бита, коли тільки зійшлася з одною тисячою німецького війська в польській службі? Чому „герої" Кривоноса тільки мордували і рабували без розбору безборонних: Ляхів, Жидів і Українців, не поминаючи також українських хлопів?!

Між докорами є також такий, що Хмельницький не пішов просто на Варшаву, таки зараз з під Корсуня. Історики мабуть не знають причини. Причина в тім, що Наполеон прийшов на світ по смерти Хмельницького. Той военний ґеній Франції вродився запізно, отже не навчив українського тумана, як то походом на Москву можна знівечити — власну армію. Хмельницький українських істориків, то безглуздий стовбур, що стояв над розбурханою водою. Сильний вітер подув, перевернув його і він впав у ріку. Той безпрограмовий бовдур став бездушно плисти за водою і метаний фалями то в сей, то в той бік, оббивав собою береги, руйнуючи людську працю. Культом таких Данилів і таких Хмельницьких, якими їх малює наша історіоґрафія, в нинішнім поколінню не розбудиш національної гордости.

Просто по канібальськи демаґоґічна історіоґрафія обійшлася з Мазепою. Зробила з него аґента Польщі і лютого ворога робучого люду; котрий всю народну масу хотів заневолити в панськім ярмі. Раз і я потерпів через погляди, які наша історіоґрафія вмовила в нашу інтеліґенцію. В р. 1909 „Просвіта" видала мою розвідку „Гетьман Мазепа". На основі документів поданих самими істориками, я помалював на біле все те, що історики були замастили найчорнійшим чорнилом. Пишучи про повстане Мазепи против Росії, я обстоював гадку, що силою в таким

повстаню може бути тільки і тільки вимуштроване, в армію зорґанізоване і змобілізоване військо. Я обстоював гадку, що у війні, чи в повстаню, народ, ні народна „маса“, хоч би стоміліярдова, не є ніякою силою. Мазепі мусіло бути байдуже, що про повстане скаже народна „маса“, бо та „маса“ не була військом. На мою думку Мазепа довгі літа присособлявся до війни і програв тільки тому, бо Швед проти волі Мазепи вліз на Україну заскоро і тим на Україну стягнув Москалів, ще заки Мазепа встиг змобілізувати козаків і стягнути до себе готові козацькі полки. На всі мої погляди згодився Виділ „Просвіти“ і референт видавництва. Але — референта виховала наша історіоґрафія, і він був демократ. Отже не видержав. Моя робота вийшла з друку з додатком референта. Я мало трупом не впав, коли дістав авторський примірник книжочки. До моїх слів „Мазепі не пощастило“, референт додав демаґоґічну прищіпку: „через се, що він не вмів і не старався заздалегідь приспособити ся до великої війни за волю України і загріти до неї цілий народ“. Все те, що я написав на 46 сторінках, референт одним реченем перечеркнув і знов сфальшував історію Мазепи.

Демаґоґічною інтерпретацією нашої історії історики засмарували своїм лжедемократичним калом ясні картини, бо гадали, що бунтуючи проти будьто би історичних „панів і кровопійців“, лекше збунтують народ проти нинішних.

Але демаґоґія істориків не обмежувалася на понижуваню одних „провідників“. Наші історики подбали, щоби й безпримірні геройства рядового козацтва не могли в души пізнійших поколінь розбудити національної гордости. Один польський історик, котрий з одушевленем висказувався про лицарськість українського козацтва, сказав мені раз: „На історії козаччини є одна велика чорна пляма. Козаки, коли тільки були в скруті, бо притисло їх польське військо, купували собі помилуване, видаючи своїх провідників на люту смерть. Тим вони вбили кілька небезвиглядних козацьких повстань. І Хмельницького хотіли видати. Раз перед пилявецьким боєм, раз під Берестечком“. Той Поляк так думав, бо історію України знав з українських підручників. Факти кажуть, що козаки ніколи не видали своїх провідників. Почавши від Наливайка, всіх козацьких отаманів видала, Хмельницького хотіла видати — темна чернь, якої в козачих таборах все була велика сила. Та чернь видавала Ляхам козацьких отаманів, пращаючи жертву свого хамства словами: „Пращай господине! Нехай твоя голова за всі наші“. І Хмельницькому та його полковникам чернь не раз хотіла сказати „пращай господине, нехай твоя голова за всі наші:“ Під Пилявою Хмельницькому, ні козакам заговір черни не пошкодив. Під Берестечком старшина спасла гетьмана, кажучи ханови силою забрати його з собою. За свою зраду чернь під Берестечком, правда, заплатила своїм житєм, але через неї погибла також велика сила козацтва. Погані діла темної черни демаґоґія поперевалювала на козацьке лицарство. Демаґоґічна історіоґрафія зробила, що цілі ґенерації Українців не лиш козацькими гетьманами, але й козацькою мужвою не могли гордитися.

Окрім лжедемократизму і демаґоґії, ще одна манія істориків-політиків спонукала їх фальшувати історію на шкоду національної гордости і національної думки. Вони гадали, що виголошуючи моралізаторські проповіди, імпреґновані будь то би відстрашуючими історичними

примірами, перестережуть політикуючу інтелігенцію свого віку і охоронять її від політичних похибок, які будь то би робили прадіди, і через те зломилися. Пускаючися на моралізаторські проповіди, наші історики і політики передовсім показали, що не мають політичного змислу і не знають психольоґії мас. Моралізуючими проповідями ще ніхто не навернув жадного політика, не справив його на праву путь. Тим такше такими проповідями навернути з хибної стежки народну масу. Як та маса набе собі голову яким безглуздем, приміром, що насамперед треба ділити панські землі, а про власну державу думати аж після того, то на проби наверненя моралізаторськими проповідями, та маса, ідучи за демаґоґом, відповість градом каміня в голову моралізатора. Непохитна віра в додатну силу відстрашаючих примірів і моралізаторських проповідий казала нашим історикам поступати не так, як поступали історики инших, не лиш поневолених, але й вільних народів. Роблячи своєю історіоґрафією політику, наші вчені й не думали світлими примірами розбуджувати національну гордість і охоту йти слідами українських батьків. Вони витягали тільки темні картини і перед очи народу ставили саму погань, яку історики инших народів, не виключаючи демократичних, полишають в архівах превчених порпачів - каламарників. Та коби лиш те! Темні картини доповняли фальсифікатами, про котрі вже була бесіда. Всім тим історики своїй демократичній політиці не помогли, а національній справі пошкодили.

Перед новим поколінем українських істориків велика задача. Вони історіоґрафію України повинні очистити з русифікаторських фальшів, справити демаґоґічну інтерпретацію подій, та виповнити прогалини полишені демаґоґами. Теперішністю не можемо гордитися. Будьмо горді бодай нашою бувальщиною!

# Роки 1918—1919.

Хочби наша давна історія справді не могла в нашій суспільности розбудити духа національної гордости, то в тій національній гордости виховалаби нашу молоду ґенерацію бодай історія років 1918—1919, з її світлими картинами, з примірами геройств і посвяти для національної думки. Але ось що один дипльомований український історик сказав до д-ра Костя Левицького в р. 1922.

**„Пане президент! Історія не буде така, як ви її робите. Історія буде така, як її напишемо ми, історіоґрафи!“**

Сі слова, сю погрозу, що буде фальшувати історію, дипльомований український історик висказав, не загикнувши ся. Сказав так, і язик не присох йому до піднебіня. Сказав, і рот йому не вкрутився! Мабуть додержить слова і напише історію років 1918-19. Гарна то буде історія! Аж вона розбудить національну гордість в нашім молодім поколіню! Непотрібний труд, пане історику, бо ся найновійша наша кровава історія вже сфальшована. Сфальшувала її і далі фальшує демаґоґічна й хрунівська преса, сфальшували її деякі „мемуари“, чи „уривки зі споминів“.

Історія років 1918/19 ще не написана, отже „наукового“ фальсифікату нашої найновійшої бувальщини ще не маємо. За те вже сфальшо-

вані „жерела“ до тої історії. Фальшоване тих жерел іде двома шляхами. Один шлях іде вниз, в народ; другий шлях пнеся в гору, на котрій сидять ті, що панують.

Політичні каналії, котрі обдиранем з чести совісних національних робітників, силкували ся прийти до почестий і до гроша, бували у нас вже перед війною. Тепер, коли на почести і на гріш здобуваний чесною роботою прийшов тяжкий час, тих каналій розвелася велика сила. Перша їх катеґорія кинулася на хлопа, щоби його висмоктувати та по його плечах дістатися до раю, себто до польського сойму, де також дають гроші. Щоби хлопи передплачували їх ґазети, купували їх книжки, давали злотові і доларові жертви на ріжні їх „фонди“ і щоби, як прийдуть вибори, хлопи голосували на них, ті пани нелиш каптують людий демаґоґією. Нелиш переконують, що вони і тільки вони — гідні борці за інтереси і права народу. Ще більша їх форса в клеветі, котрою силкують ся переконати народ, що кождий инший Українець — як не туман, то зрадник і злодій. Щоби народ переконати, що тільки вони годні вивести його з египетської неволі, силкуються доказати, що причиною нашого розгрому було верховодство иншої партії, котра народну масу і Україну зрадила.

Тільки для приміру придивім ся одному арґументови соціялістичних спекулянтів. Вони кажуть: „Україна програла, бо націоналістичні провідники не дали народови землі, отже народної маси не позискали для своєї справи. Якби то ми стояли на чолі, то ми були би панські лани розпарцелювали зараз дня 1 листопада 1918“.

Щоби звернути до своєї калитки приплив передплати, до своїх „фондів“ приплив злотих і доляриків; щоби при виборах до раю, себто до польського сойму відвернути виборців від евентуальних инших кандидатів, ті демаґоґічні політичні спекулянти не обмежають ся на нісенітницях. Вони клевечуть, кажучи: „Націоналістичні провідники будували Україну на те, щоби землі хлопови не дати; щоби землю забезпечити для польських панів. Українську армію патріоти пхали у бій тільки на те, щоби привернути захитане пановане польських панів“.

Таке нелиш нині голоситься. Таке голосилося вже в листопаді 1918 року. Були в р. 1918 також спеціялісти, котрі їздили по селах і казали хлопам, щоби до українського війська не йшли, бо президентом Польщі соціяліст Морачевскі і тілько соціялісти Польщі дадуть народови землю!

Закид занедбаня аґрарної реформи, ба! й закид свідомої соціяльної зради — то найтяжший арґумент демаґоґів і фальшівників історії. Отже придивім ся йому близше.

Чейже і демаґоґ мусить признати, що дати комусь якусь річ, годен тільки той, хто ту річ має. Як хто якоїсь річи не має, то не може її дати! В р. 1918 і в р. 1919 українське правительство мало тільки армію, та троха жандармерії, і — більш нічого. Отже й землі українське правительство не мало. Вона була, але правительство немало її в своїх руках, бо тих рук до вдержаня землі не було. Армією і жандармерією правительство не могло робити аґрарну реформу, бо армія стояла на фронті, жандармерія полювала на дезертирів. Ніякого уряду для переведеня аґрарної реформи не було і не могло бути доти, поки греміли гармати і парцелятори потрібні були на фронті.

Демаґоґ зараз має на се відповідь і каже: „Народ сам бувби зробив аґрарну реформу. Громади були би розпарцелювали панські лани поміж громадян і аґрарна реформа булаби готова. Без клопоту, без ґеометрів, без коштів!“

Гарнаб се була парцеляція, гарна аґрарна реформа! Передовсім нічого не дістали би пролетарі тих громад, при котрих обшару двірського або цілком не було, або був з маленьким простором ріллі. Далі, була би се, не справедлива аґрарна реформа, а дика хапатня, розкрадіж земельного фонду України. Землю були би захопили тільки дезертири. Ті, що важили своїм житєм на фронті, були би не дістали нічого. Сама аґітація за негайною парцеляцією панських ланів, порозганяла готові, Австрією полишені нам військові кадри і утруднювала рекрутацію. Вість, що український парлямент в Станиславові радить над аґрарною реформою, опорожнювала цілі відтинки нашого фронту. Якби українське правительство було зараз зачало роздавати землю, то на фронті були би лишилися тільки і тільки ті міські пролетарі і ремісники, котрі не пішли за своїми соціялістичними недотепами-провідниками. Окрім них були би лишилися ще лиш студенти, школярі, адвокатські конціпієнти. Все те булоби за мало, щоби вдержати фронт хочби через тиждень. Проте, щоби обезпечити вислід парцеляції, очивидно не булоби й бесіди. Коли наш фронт таки захитав ся і впав, то тільки тому, бо було забагато балачки про парцеляцію і про инші „соціяльні“ реформи.

* * *

Був раз бідний, але дуже мудрий Іван. Такий мудрий, як наші соціял блазни. Він каже до доньки:

— Марино, гину зі спраги. Принеси води, ще й наноси повну бочку!

— Та в чім принесу і чим нанесу? — донька питає. — Коновки нема, горшка нема, жадної посудини нема. Коби бодай був келишок, або наперсток! Купіть, тату, коновку.

— Порожна бочка є! — Іван відповів сердито. — Є в що лляти. Керниця з водою є. Є з чого брати. Як би ти була добра донька, як би ти любила свого тата, то ти знайшлаби спосіб і без посудини принести воду. Хочби й решетом. Гину, гину від спраги!

— Ідіть, тату, до керниці, напийтеся.

— А я на що маю доньку?! — Іван гримнув, витягаючи ся на сіні. — Ти мій провідник, мій опікун. Я маю дістати від тебе всьо — оптхане. Але я знаю тебе. Ти, лукава! Тобі рідний тато байдужий. Ти закидаєш оком на нашого пана, бо він буржуй, бо він Лях. Як би так він попросив тебе води, то ти зараз далаб йому!

Марина стала міркувати, якби то без посудини зачерпати води і принести татови. І Марина не була цілком дурна, бо й вона прочитала пару брошур, які тато дістав був від якогось аґітатора. Думала, думала і скрикнула:

— Зараз буде! Зроблю акварну реформу.

Вибігла до сіний і стала порпати в купі сміття під стіною. Витягла старі онучки батька. Такі перегнилі, що вже не мож було ними закутувати ніг і він їх викинув. Порпала далі, ще витягла перегнилі онучки небіжки мами. Ті онучки, в котрих мама таки вмерла. Взяла

їх, побігла до керниці і воинула у воду. Коли онучки вже виссалися, витягла їх, занесла до хати і викрутала в бочку. Побігла ще раз і ще раз до керниці, від керниці до бочки.

— Вода вже є, тату. Пийте!

Іван встав і напився. Скривтя, але спрагу вгасив. Вхопився за живіт, йойкнув, зойкнув, впав на землю і ноги витягнув — на віки.

Соціял блазни кажуть, наші „провідники" зрадили народ, бо не зробили так, як Іван і та Марина.

Щоби для себе захопити гроші зібрані для українських інвалідів, кліка демаґоґічних голодників каже, що ті інваліди билися і окалічіли тільки в обороні польських панів, щоби панської землі не взяли бідні хлопи. Нехай тим демаґоґам ті гроші военних калік вийдуть на здоровле! І без тої лепти народ інвалідам не дасть згинути. Але такими закидами демаґоґ фальшує історію. Так само фальшує її, коли націоналістів побаває закидом, що українське правительство з років 1918 і 1919 стояло за панами проти хлопів.

Лапане хлопів, щоби від народу видурити для себе гроші і почести, називаємо з грецька „демаґоґією". Лапане панів і пануючих, щоби від них та при їх помочи видурювати для себе гроші і почести, називаємо хрунівством. Але се по хлопськи. З грецька, требаби хрунівство називати кіріяґоґією. Ми маємо неліпш демаґоґів, що воюють брехнею, але й кіріяґоґів, що брехнею не погорджують. Кіріяґоґи не опираються на самій демаґоґії, бо демаґоґ мусить бодай трохи працювати. Мусить їздити по вічах і брехати. Мусить писати статі, брошури і в них брехати. В днину мусить брехати, в ночи вигадувати нові брехні. Се для вигідних кіріяґоґів забогато роботи. Для кіріяґоґів сама демаґоґія за мало поплатна. Бо що витягнеш з бідного хлопа? Пануючий заплатить готівкою, дасть інтратну концесію, чи посаду, обсипле почестями, і не на дреглі та на сивуху, але на кавяр і на шампана запросить!

Першою роботою наших кіріяґоґів є робота, котрою моглиби приподобати ся нашим панам. Тим панам ще тепер дуже невигідний авторітет і становище в нашій суспільности тих осіб, котрі репрезентують нашу національну думку. Щоби заробити ласку панів, наші кіріяґоґи завзялися поскидати ті особи з їх становищ і їх імена задоптати в болоті. Отже вигадують ріжні їх провини і злочини, які будьто би спричинили наш розгром.

Інтерпеляція посла С. Хруцького в соймі р. 1925. ч. 571. Львівська прокуратура мішаєся у внутрішні справи українських партій, конфіскуючи статі проти осіб, котрі для наживи інтриґують проти заслужених діячів. Ось сконфіскований уступ:

Спеціяльно силкують ся здискредитувати і зі становища звалити особу, котрій українська нація завдячує, що хоч впала, то не без славного оружного протесту і не без протесту дипльоматичного! Валять особу, котрій українська нація завдячує, що ще нині нема прогалини в еволюції національної думки; що й нині стоїть той фізичний дороговказ, котрий національній думці і національній роботі далі показує мету. Ми все втратили. Нам лишався тільки живий носій наших стремлінь, носій нашої найновійшої історичної традиції. Кіріяґоґи, себто хруні і се хочуть відобрати нам. Бо надіють ся, що як він впаде, то ті гроші, які може ще бувають в його кишени, пере-

сиплять ся в їх ненаситну, бездонну пельку. Ще й надіють ся, що повискають для себе ласку пана і той пан заплатить їм бодай миско̂ю сочевиці.

Таким то способом і демаґоґи і киріяґоґи фальшують історію років 1918 і 1919, щоби молоде поколіне виховувало ся в національнім хамстві, в якім вони самі виховані. Публіцистичні статі і „спомини“ демаґоґів та киріяґоґів будуть колись „жерелами“ до історії України. Вчений історик, хочби не хотів фальшувати історію як той, котрого я навів у вступі, буде колись черпати з тих „жерел“. І знов, історією років 1918–1919 не будемо могли чванитися так, як не можемо чванити ся давною історією, подаваною нам нашими історіоґрафами.

# Занедбанє міста.

Брак національної гордости в кількох послідних поколінах українського народу, то не одинокий шкідливий наслідок демаґоґічної інтерпретації історичних подій. Така історіоґрафія завинила ще одну прогалину і одну велику похибку в роботі наших народних діячів. Завинила занедбанє міст і їх польонізацію, через що не було у нас сили, котра відвернула би від нас катастрофу в 1918 році.

Наші історіоґрафи були хлопоманами і хлополапами. Щоби своїм політичним стремлінням дати історичний арґумент, історики всі невдачі колишніх провідників нації пояснювали тим, що ті провідники не вміли чи не хотіли визискати силу хлопської верстви. Історики хлопську верству пересадно ідеалізували, вмовляли в неї всі горожанські чесноти і добачували в ній всю боєву силу нації. Коли народні діячі вичитали в історичних підручниках, що Даниїлови, Свитригайлови, Глинському, Хмельницькому і Мазепі не йшло добре, бо вони „не оперлися на хлопській масі“; коли на добавок наші політики побачили в статистиці, що в українській нації хлопська верства найчисленнійша, — вони тільки в хлопській верстві надіяли ся знайти основу і силу для своїх національних стремлінь. Наші політики додумали ся до того, що всі сили національного діяча треба вкласти в роботу для хлопів і в роботу над хлопами. Се на те, щоби в хлопській верстві розбудити силу (поки що утаєну) і тою силою постепенно поширювати права й инші здобутки нації аж до повної національної волі. В нашій політиці, в економічній роботі, в духовокультурній, в популярній літературі і в літературі для „інтеліґенції“ – запанувала хлопістика: сентиментальне боготворенє одної хлопської верстви. Загальним кличем національної роботи стало: „всьо для хлопа, щоби всьо здобути хлопами!“

Міських ремісників, купців, промислових пролетарів, низшу катеґорію державних службовиків — взагалі міщухів наші національні робітники цілком зіґнорували. Се, що роблено в львівській „Зорі“ і в звязи з нею, було, в порівнаню до роботи між хлопами і для хлопів — повною нулею. Міщухи аж до розвалу Австрії були поза клямрами національної політики і національної роботи. Економічно-політичні програми були для хлопів. Часописи були, або для політикуючих хлопів, або для політикуючої інтеліґенції з висшим образованєм. Для інтеліґенції непо-

літикуючої, і для міщухів часописей не було тай до нині нема. Белетристика була, або майже виключно для хлопів, або пережовувала хлопське жите. Міщухів відрізано від української літератури, бо не було одної часописи, одної книжки, одної брошурочки, котру міщух, як не був хлопоманським аґітатором, міг би прочитати. Така „Просвіта" не видала одної книжочки, одної карточки такої, яка була би цікава для міщанина! Коротко, українське населене міст наша національна робота цілком знехтувала, полишаючи його на потапу польонізації. Аж в послідних роках за Австрії стали виривати українські часописи і брошурки для пролетаріяту. Але все те були часописи і брошури польські, тільки що писані українською мовою. Як той медвідь, що з пересиленим крізь ніс мотузом танцює під дудку цигана, так провідники наших соціялдемократів тупцювали на мотузку польських товаришів, під їх польську дудку. Національного виховання задурманеній ними частині пролетаріяту вони не дали, національної гордости не розбудили. Коли прийшов слушний час, ті провідники потягли за собою велику силу пролетаріяту в табор Петлюри і свою батьківщину зарізали.

Виховані фальшивою історіоґрафією, наші народні діячі не знали що в такій політичній акції, в котрій потрібна **ф і з и ч н а с и л а н а р о д н о ї м а с и**, хлопи нігде і ніколи не були тою силою. Се тому, бо та верства розкинена по великім просторі. Се одно. Друге, матеріяльну обезпеку хлопській родині дає робота хлопа на власнім ґрунті, через що всі його мисли приковані до сего його власного ґрунту. Відірвати хлопа від його ґрунту, ще й в деяких, для господарки важних порах року, годна тільки якась друга фізична сила, або страх перед тою силою (жандарм), ніколи якась політична ідея, ще й не уґрунтована вихованем в культі історичної традиції. Тим способом хлопська верства не є народною „масою". Масою є те, що держиться купи постійно, поки якась сила тої маси не розібє. Се, що своїми частинками розсіяне, або не держиться купи, не є масою. Масою є й маленька грудка землі; пісок, хоч би його було пару возів, масою не є.

Інтерпеляція посла С. Хруцького в соймі р. 1925. ч. 574. Прокуратура сконфіскувала слідуючу відповідь на питаня, які суспільні верстви найсильнійше впливають на хід політичних подій:

Народною масою і добровільною, охотничою фізичною силою в політичній боротьбі можуть бути тільки люди, котрі живуть в купі на малім просторі; котрих можна зібрати до купи вийшовши на улицю і раз свиснувши; котрі душею і серцем не зрослися з варстатом праці, який є жерелом їх зарібків. Такими людьми, такою фізичною силою в політиці, такою народною „масою" були, є і будуть тільки міщухи: промисловий пролетаріят, ремісничий стан, студенцтво і пролетаріят інтеліґенції. На хлопській верстві може оперти тільки парляментарна партія свою парляментарну політику, як голосоване до парляменту вже є загальне, рівне і як нема виборчих безправств. На хлопській верстві можна оперти фінансово деякі популярні часописи і популярну белетристику.

Від хлопів мож надіятися фінансових, але не дуже великих жертв на національні ціли, хоч вони не в безпосереднім інтересі хлопів

Але де політикови потрібна охотнича фізична сила, там політик велиш несміє „опиратися" виключно на хлопській верстві, але й не повинен надіяти ся хочби малої добровільної підмоги. В такій боротьбі силою можуть бути тільки міщухи. Роки 1918 і 1919 дали незбитий доказ, що так є. Шлюсарі, ковалі, різники і инші такі—з фронту не дезертирували, щоби дома „задекувати" картофлю перед реквізицією, або щоби пильнувати парцеляції двірських ланів. Найсвітліші одиничні геройства були ділом, хоч хлопських синів, але вже міщухів. Люди з хлопської верстви, що власноручно роблять хліборобську роботу на своїм власнім ґрунті, можуть стати великою фізичною силою в національній боротьбі — але тільки тоді, коли їх залізними кліщами обійме і поведе елемент міський.

Задурманені хлопоманськo-демаґоґічною історіоґрафією, наші народні діячі не знали сего. Занедбали міста, котрі спольщили ся. „Слушний час" захопив нас без народної „маси", бо занедбано міста. Се занедбане ми гірко відпокутували в листопаді 1918 і пізнійше.

# Культ кривди.

Роботу політикуючих істориків доповнили, головно в Галичині, політики, що в своїй роботі арґументували „історією". Наша політика в межах австрійської монархії була постійною боротьбою проти політичного панованя Поляків. Щоби образумити Австрію, котра владу в Галичині передала Полякам; щоби народ зворушити до боротьби проти володарів краю; щоби промовити до совісти і до розуму тих володарів — наші політики, в части й політикуючі історики силкували ся випорпати зі спільної українсько-польської бувальщини як найбільше гріхів Польщі проти справедливости; як найбільше кривд, якими Польща обсипувала нас. В погони за тими історичними кривдами політики не обмежали ся на зреєстрованю справжніх кривд. Щоби тих кривд було як найбільше, історики фінґували їх, обертаючи в кривду, як вислід польської злоби: всі жертви історичної українсько-польської боротьби і всі, для нас лихі наслідки війни в тих случаях, коли противна сила була більша, отже мусіла одоліти нас... одолївши, побіду використовувала так, як її використовують всі инші народи.

Наслідком такої манії вишукуваня самих кривд були такі, що фальшовано нашу бувальщину там, де її ще не сфальшувала русіфікаторська політика, ні демаґоґія істориків. Таким фальшованем знов повичеркувано з нашої історії ріжні світлі картини, світлі події, великі успіхи патріотичного завзятя, геройства і саможертви для української національної думки. Все те зроблено неначе на те, щоби грядучі поколіня не могли виростати і гартувати ся в національній гордости.

Приміром такого фальсифікату є українська історіоґрафія Лемберґа, пізнійшого (не княжого) Львова. Не маючи в Галичині українського автономічного міста обсипаного торговельними привілеями, православні українські ремісники і купці вкручують ся в автономічну, екстериторіяльну міську католицько-німецьку державу Лемберґ, засновану біля княжого, вже заниділого Львова. Воюючий історією украін-

ський політик повинен би в Українців давного Лембурґа, пізнійшого австрійського Львова розбуджувати національну гордість і віру в оконечний успіх — розказуючи їм, як то їх предки національним завзятем, невтомимим трудом і хитрощами постійно поширювали свої права і утревалювали їх.

Робило ся навпаки. Політик все торочив українським Львівчикам, що їх предки тільки терпіли обмежуваня їх прав і гірко плакали. Плакали, тай кисли! Очивидно, бо політикови здавалося, що в боротьбі проти чужого панованя світлі і підбадьоруючі картини з нашої бувальщини непотрібні. Йому треба було як найбільше „кривд", бо гадав, що ними найлекше буде своє поколїнє загріти до боротьби. Ще й вірив, що противник засоромиться і зверне з давної дороги. Величава історія українського міщанства в неукраїнськім Львові; історія боротьби, котрою Українці силкувалися опанувати місто, перемінилася в українську кривду!

В році 1664. Поляки розстріляли славу України, полковника Богуна. Розстріляли бувшого гетьмана України, київського воєводу і сенатора Польщі Івана Виговського. Розстріляли їх за те, зацо в час війни розстрілює кожде військо. Богун зі своїм полком був при польській армії. Виговський був достойником польської держави і тої полові вини України, що тоді була при польській державі. Обом доказано, що ділали на шкоду польської державности, що підготовляли відріванє України від Польщі.

Інтерпеляція посла Хруцького в соймі ч. 586. Прокуратура сконфіскувала уступ про Виговського і Богуна, розстріляних в р. 1664".

„Оба були героями української державної думки і в боротьбі за сю думку пішли на смерть. Хто з Богуна або з Виговського робить невинну жертву польської несправедливости, той на дотичній карті нашої історії затирає два великі імена. Ті імена, якими повинен бути гордий кождий Українець".

Наші політичні історики, чи історичні політики зробили се. Неначеб в нашій історії замало мали того матеріялу, який їм був потрібний для їх політики

Українсько-польська політична боротьба в Австрії і потреба арґументів проти Поляків зробили, що нелиш політики, але й фахові історики стали випорпувати самі кривди, на світлі епізоди не звертаючи уваги. Отже стали випорпувати і витягати на верх самі наші погроми і самі невдачі. Випорпували самі моральні упокореня, що й принимані Українцями без ніякого відпору, без протесту. Але мало того. Їм було замало справжніх ударів, невдач, погромів і упокорень, та справжніх наших кривд. Отже силкувалися всі факти і події нашої бувальщини накрутити так, щоби вони виглядали як наша „кривда".

Реєстроване кривд сталося манією. Історичний політик і політичний історик став збирачем самих ударів, котрі разураз падали на нашу спину. Кождий популярний підручник нашої історії виказував лиш те, що в життю нашого народу ніколи не було ясної днини, ніколи не було хвилі тріюмфу; що ми все були тільки кривджені, все биті, все морально упокорювані.

Такий культ кривди не розбудить віри в ліпшу будуччину нашої нації. Навпаки. Сей культ годен тільки набити голову гадкою, що наша доля і наше призначенє таке, щоби бути битими, упокорюваними і гнити в неволи.

Інтерпеляція посла Хруцького в соймі ч. 586: Прокуратура сконфіскувала середуще реченє уступу:

„До роботи, щоби ту лиху долю поправити і колись таки виплисти на верх, культ кривди не заохотить. Воєвого огню не викреше, бо не викреше національної гордости. Він виховує народ в почутю національної нікчемности, в почутю національної низшости, в переконанню обовязковости рабства“.

Українська інтеліґенція виховувалася нетілько в атмосфері витворенїй такою українською історіоґрафією, про яку я так широко розписався. Наша інтеліґенція і півінтеліґенція виховувалася також в польській популярній історіоґрафії, до котрої належать історична белетристика і національні торжества на історичнім тлі. Польська популярна історіоґрафія пішла шляхом цілком противним шляхови, на якім ішла історіоґрафія українська. Польська популярна історіоґрафія возвеличує польську бувальщину, розбуджуючи в польських душах національну гордість і національно-державний фанатизм.

Національно свідомого, але національно гордого болить неволя спричинена военними невдачами, але він не почуває себе упокореним. Національно свідомий, але без національної гордости відчуває неволю свого народу як своє особисте упокоренє, як поневірку свого власного достоїнства. Через брак віри в можливість скорої зміни, він знаходить тільки один поратунок: спекатися тої народности, котра йому не є дорожша, як його власне достоїнство в окруженю людий з пануючої нації; котра йому не є дорожша, як сподівані товариські і матеріяльні користи, сполучені з переходом в табор нації пануючої. Інтеліґентний і півінтеліґентний Українець без національної гордости, вихований також в популярній польській історіоґрафії, окружений гордими Поляками, думав собі:

— Чи я мушу жити в упокореню, як член народу Богом сотвореного на те, щоби свій вік коротав у поневірці і битий, тай битий? Чи не ліпше, замість належати до народу, котрий тільки чіхаєся і плаче, перейти до народу, котрий все тільки бив і все їздив в тріюмфальнім ридвані?!

Слабодух без національної гордости зміняв обряд, як не свій, то бодай своїх дітий. Нелиш мав ту сатисфакцію, що опинився при народі пануючім, але й ту, що скорше авансував і його діти не бідили так, як бідили діти Українців. Таким способом спольщилося цілське одно поколінє української світської інтеліґенції. Нинішна українська інтеліґенція, то новий нарибок з часів по роках 1860-их. Але і з сего нарибку що найменше половина переходила, ще й нині переходить в противний національний табор. Таксамо брак національної гордости і брак національної характерности, що при наших політичних відносинах веде до ренеґатства, спольщив українських ремісників, купців і пролетарів Львова. А все те з вини нашої історіоґрафії, між иншим також з вини культу кривди. Українська історіоґрафія, замість

бути цілющим бальсамом, є найстрашнійшою отруєю. Замість бути жерелом, з котрого народ, черпаючи віру в можливість побіди і в нашу спосібність до власного житя, набрав би охоти до роботи і витревалости в роботі, наша бувальщина переміниласе в жерело заевіри.

# Популяризація історії.

Історію власного народу популяризуєся популярними редакціями історичних підручників, популярно написаними історичними моноґрафійками, історичною белетристикою, історичними образами, празнованєм роковин деяких історичних подій. Такими способами популяризуєся історію не лиш на те, щоби загал познакомити з власною бувальщиною але й на те, щоби розбудити національну свідомість, гордість, характерність і віру у власну будуччину. Так робили нелиш всі ті народи, котрі втратили свою державність, але й ті, котрі далі живуть власним державним житєм. У наших найблизших сусідів цілі поколіня виховали ся в національній гордости і у вірі в оконечну побіду власної національної думки — творами Крашевських, Качковських, Дзєржковських, Сєнкевичів.. Популярних підручників польської історії і моноґрафій — не счислиш!

І ми добре зачали. Наша белетристика з часів нашого національного відродженя — то історична белетристика. Твори Шашкевича і Шевченка — то ґльорифікація нашої бувальщини. Девастаційний вплив лже-демократичної історіоґрафії і Драгоманізм спинили розцвит культу історичної традиції, зкарикатурували популярну історіоґрафію і вбили историчну белетристику. Наслідком того був національний декадентизм в політичній програмі галицьких Українців та всі ті національні втрати і катастрофи, про які вже була бесіда. У нас було замало популярних книжок про давні часи. Ті, що були, замість читача підбадьорувати, пригноблювали. Наші письменники подавали народови нашу бувальщину не так, як се робили письменники Чехів, Мадярів, Поляків. Наші оповідали сухо, не промовляли до серця... бо самі не прилягли серцем до сего, що вивчили з „наукових" підручників історії. Во переповідали фальші русафікаторів і вісенітниці лжедемократів.

Як више чоловік, від дитини вихований в культі історичної традиції, покажу на однім примірі — польськім! В р. 1905, як в 250-і роковини другої облоги Львова Хмельницьким, вийшло пару популярних українських книжочок, в пресі появилися статі про сю облогу і про цілу Хмельниччину. Вийшла й польська брошура Францішка Яворского: „Obrona Lwowa 1655". Автор, хоч Поляк, так малює козаків, і Хмельницького, тих ворогів свого народу:

(Щоби хто не підозрівав мене, що делікатно підкрашеним перекладом підмальовую оригінал в нашу користь, переповідаю дословно по польськи. Читачів прошу читати сей уступ голосно!).

Dnia 8. października Chmielnicki ruszył się nagle z pod Lwowa. Na widok odchodzących pułków kozackich, wszystko co żyło w mieście, ruszyło na wały z radosnem obliczem i okrzykami. Stanął sam Grodzicki chmurny jak zwykle i burmistrz i rajce i chmara pospólstwa, które zgło-

dzone, trwogą pięciotygodniową miotane, chwili owej czekało długo i z utęsknieniem. Patrzyli dzielni obrońcy Lwowa z wałów baszt i wież kościelnych, patrzył mężny Grotus z Wysokiego zamku, jak zakotłowała nagle dolina lwowska, a gwar na niej powstał, a powiały sztandary kwieciste, do odwrotu gotowe.

A oni tymczasem wieńcem barwistym stanęli, mołojcy, w okół miasta z rozwianymi chorągwiami z pułkownikami asawułami, atamanami, przy dźwięku trąb i litaurów. Bylo górnie i chmurnie i rycersko w onej wiekopomnej chwili.

Naraz spadła cisza ogromna na ożywione ludzie zastępy. Opodal bramy krakowskiej stanęły „łycary" kozackie, pułkownicy wojsk zaporozkich same marsowe, w długej wojnie stwardniałe i zakrzepłe twarze, a od nich Wyhowski płynną głosił mowę do miasta i jego obrońców, do pana Grodzickiego, z żegnaniem i słowy dobremi.

Po tem ruszyły się pułki i jeden za drugim przepadał za wzgórzami Wysokiego zamku. I znowu dziw obleciał widzów z miasta, gdy pod samym wałem okazał się mąż na srokatym bachnacie, a groza jakaś biła od niego i niezwykła moc. Jechał pod białym buńczukiem, chorągwie nad nim wiały malinowe, a on sam z buławą, chmurny, zadumany, groźny i potężny jako hetman wojsk zaporozkich, półbóg czerni chłopskich, władca dusz milionów...

Dziw — dziw! szemrało w tłumach miejskich — Chmielnicki!

Matki pokazywały do dzieciom, kto go jeszcze nie widział patrzył długo, długo, a w duszy mu zostawał obraz niezapomniany męża, którego słup krwi i dymu w pochodzie zawsze wyprzedzał.

Чи хоч одним таким уступом годні похвалитися видані одночасно укр. книжочки про Хмельницького і Хмельниччину? Ні! Такого уступу не знайдеш в цілій нашій історичній літературі, однаково, в науковій, чи в популярній. Уступу, написаного так сердечно і так хапаючого за серце читача, не знайдеш і (поза Шевченком) в українській історичній белетристиці! Щоби так писати, треба історію полюбити цілим серцем. Але з вини наших історіоґрафів наші популяризатори історії, та наші белетристи кажуть устами Івана Франка „не люблю України, бо знаю її історію. Як мало в історії України правдивої посвяти, правдивої любови. Ні! Любити сю історію дуже тяжко!" Хто про нашу історію думає так, як думав Іван Франко і як таксамо любить її, той не напише такого історичного підручника, такої історичної повісти, яка читачеви прилягла би до серця, яка в його души розбудила би національну гордість. Ось чому ми не маємо популярної історіоґрафії, не маємо історичної белетристики. Як вже хто що напише, то якусь деревляну брошурку, або таку карикатуру і русофільську аґітаційну брошуру, якою є історична повість Куліша „Чорна Рада". З тих самих причин ми не маємо історичного малярства, історичної різьби і не празнували історичних роковин. Все те — хоч ми не потребуємо героїв і світлих моментів аж фінґувати; хоч ніякий народ світа не має минувшини так романтичної, як наша і не має минувшини, котра письменникам давала би матеріял так богатий, так гарний, як історія України!

В р. 1845 Шевченко сказав: „Колись будем і по свойому глаголать, як Німець (!) покаже, а до того й історію (!) нам нашу роскаже". Може тому поет сказав таке, бо справді Німець Боденштед, що пізнавши

нашу бувальщину, зібрав наші народні пісні і в р. 1844 видав їх в німецькім перекладі, каже про нашу історію: „Що за богацтво красок тут панує!“ Той Німець примірами показував, що поети і малярі мають в українській історії до оброблення пребогато подій від княжого віку аж до московського заневолення. Він каже: „Українська історія дає матеріял до величавої поетичної картини. Се пятьсотлітна велика драма“. Наші письменники мало черпали з сего жерела, бо не знали, яка в нім чиста, цілюща вода. Вони гадали, що то вонюче, трійке болото.

Щоби спростувати фальшиву інтерпретацію важнійших подій в нашій минувшині, яку нам дає наша історіоґрафія, треба би написати кількатомову історію України. Я обмежився тільки на кількох замітках, щоби заперечити погляди наших істориків на деякі події і процеси в налій історії.

Інтерпеляція посла Сергія Козицького в соймі ч. 594. 1925. Львівській прокуратурі не подобаються слова

# Фенії України

якими Українці називають людий, котрі важили своїм життям в обороні української держави. Прокуратура конфіскує кождий уступ, в котрім є слова „Фенії України“. Приміром, сконфісковано уступ:

„На закінчення подам пробу реєстру Феніїв України. Хоч історик Драґоманів, дивлячися на історію України окулярами анархіста, не міг в ній знайти ні одного Фенія, я тих Феніїв України, таки в творах тих сліпих істориків бачу тільки, що зір на небі, що піску на дні моря“.

З героїв української державної думки, котрі не впали жертвою в боротьбі за сю думку, згадаю тільки одного, гетьмана Богдана Хмельницького. В українській історіоґрафії вірної характеристики Хмельницького не знайдеш. Знаходимо її у одного, шовінізмом не засліпленого історика польського. Осв що Поляк Кубаля пише про сего великого Українця:

„Чужинці порівнували його з Кромвелем. Порівнане само насувалося, а саме в роках, коли сі два мужі звертали на себе мало не виключну увагу Заходу і Сходу Европи. Оба сучасні, майже в однім часі заясніли і згасли. Оба вороги пануючої церкви і державного ладу своєї вітчини, в пізнійших роках свого житя станули на чолі повстаня і здобували користи, котрі на сміх підоймали науку та досвіди найвитравнійших войовників і політиків. Оба сотворили потужне військо, при котрого помочи в однім часі здобули майже найвисшу владу і переказуючи її своїм дітям, померли в її посіданю“...

„З обох мужів Хмельницький мав задачу під многими зглядами тяжшу. Область його влади мала з усіх сторін отворені границі. Не розпоряджав, як Кромвель, вишколеною інтеліґенцією, ні засобами старої й могутньої держави. Війна, скарбовість, публичне господарство, адміністрація, зносини з посторонніми державами — все те треба було сотворити, все те було на його голові. Мусів добирати і вчити людий, зазирати до найменших подробиць. Що його військо не мерло з голоду, що мав збрую, гармати, муніцію. добрих звідунів і зручних аґентів

що йому ніколи не хибувало гроша... все те його особиста заслуга, котрої мож було позавидувати йому і то не лише у нас в Польщі".

„Був чоловік під кождим зглядом надзвичайної міри — вибувався понад людий високо спосібних до тої ступени, що входив в области невловимі. Про него можнаби сказати, що родився володарем: умів притаїти свої наміри, в рішучих хвилях не хитався — у всім потужна воля і залізна рука. Ся його детермінація сполучена з вродженою бистротою, виправленою і випробованою в тяжких практиках і надзвичайних пригодах житя, позволяла йому в найскрутнійших хвилях задержати супокій ума і свобідне володіне розумом. Не губив цілі між очима і не було так тяжкої скрути, з якої не здужав би видобутися з користію для себе. В Польщі говорено про него: Rebus in arduis audax et providus... Непевність завтрішнього дня і небеспеки, які його від усюда окружали, були жерелом його енергії і проворности, які кождий подивляв. Відси чуйність, добір людий, позір на кожду зміну відносин; відси сі лискавичні відрухи, скоро звітрив нещирість і зраду. В невгаваючій боротьбі між житем і смертію, не знав відпочинку ні половичности. Нехитавсь і не гаявся: під виливом самоспасаючого голосу внутрішного ішов дорогою найслабшого опору, де найбільша користь і безпека. Загальна струя (народна) не підмивала його, не перевертала, не несла колодою, ані лишала на мілині — ся струя сягала йому ледви по коліна"...

„По перших побідах вродилася в його голові козача держава, котрої межі бажав поширити на всю область польської України, себто київської митрополії"...

„Скрізь мав зручних агентів і замовлених приятелів. Знав, куди звернутися, кого просити і кому заплатити... Можна остовпіти, бачучи його рухливість на сім поли... Упокорюватися, ласитися, розжалобювати, грозити і полохати як Хмельницький, хиба ніхто не втяв."

* *
*

„В р. 1188 Галичину опанували Мадяри. Але що пановане членів династії Олега в землях України унагляднявло національну єдність тих земель, Галич збунтувався і покликав Ольговича, ізгоя Ростислава. Він прийшов з невеликою дружиною під Галич. Мадярський ґарвізон був за сильний, отже в бою Галичани не дали Ростиславови потрібної помочи. Побіда хилилася на мадярську сторону. Дружина Ростислава радила втікати. Він відповів: „Не хочу блудити в чужій землі. Волю покласти голову в моїй вітчині!" І поклав. Раненого Мадяри полонили і привезли в Галич. Місто піднялося, щоби князя вибити з їх рук. Тоді мадярські воєводи приклали до його рани смертельного зіля і отруїли. Смерть кандидата повстанців убила само повстане. Не лиш Ростислав Феній України. Безіменні Фенії всі ті його дружинники і міщани Галича, котрі в сім повстаню погибли.

Галицький Роман і майже всі його наслідники боролися не лиш за державну независимість Галичини, ане й силкувалися Східну Україну удержати самостійною, щоби й ся українська земля не була під чужим панованєм. І ся боротьба, головно з Татарами, за Данила і пізнійше дала Україні чимало Феніїв. В боротьбі з Татарами за Київ погибли десь на Подвіпровю в часі 1320—1323 два брати, князі Західної України Андрій і Лев II.

Від 1340 тягнеся 40-літня війна Західних Українців під проводом князя Любарта проти польської і мадярської окупації Галичини. На жаль, всі герої і жертви сеї війни для нас... безіменні Фенії України. Знаємо лиш те, то між Галичанами, котрим за поміч Любартови, польський король Казимір повідбирав маєтки і вони зійшли на нужду, була родина Бутовичів.

В р. 1409 Галичина належала до Польщі, майже всі прочі українські землі до Литви. Тоді великий князь литовський викрив заговір організований князем Свитригайлом на те, щоби українським землям вибороти державну самостійність. Двох українських князів, що накладали з Свитригайлом, Витовт казав стати. Свитригайло довго боровся за волю українських земель, але програв. В однім бою коло Вилькомира в р. 1435 погибло багато українських князів. В польський і литовський полон попало їх аж 42. Їх певно по головці не погладили! Вони безіменні Фенії України.

В р. 1481 українські князі, Іван Гольшанський, Федір Більський, Михайло Олелькович і инші змовилися відорвати від Литви шмат української землі аж по Березину. На весілю Більського з донькою Ол. Чорторійського був король Казимир з королевою і сином. Заговірники загадали тут вбити його. Случайно в дворі відкрито склад збруї. Король зарядив слідство. Один дворак на муках виявив заговір. Більський втік до Москви, Олельковича і Гольшанського стали 30 серпня 1481.

В р. 1507 розпочалося українське повстане під проводом князя Михайла Глинського. Повстане йшло зразу добре, але в р. 1508 Глинського побито. Він втік до Москви, де в р. 1534 помер у вязници.

В 14 і 15-сотих роках Молдава була державою більше українською як румунською. В Молдаві жило тоді богато еміґрантів з Галичини. Галицькі бояри пробували тоді відірвати Галичину від Польщі при помочи Молдави. Найзавзятійше ішла боротьба за князя Молдави Стефана Великого (1457—1504). В р. 1490 викликав при помочи Молдаван повстане ва Покутю галицький боярин Муха, котрий зорґанізував 9-тисячну армію. Поляки говорили про него, що він був Українець „добрий в збруї і війні". Муха займив край по Галич, перейшов Дністер і захопив Рогатин. Через зраду якогось польського шляхтича в війску Мухи настала паніка, воно стало втікати. Муха втік. Скоро зібрав нове військо, знов рушив в похід. Сим разом Польщу спасла якась баба, до котрої Муха заходив і котру Поляки підкупили. Вона зрадила його і видала Полякам в р. 1493. Поляки схопили його, завезли до Кракова і там до смерти держали у вязниці.

В р. 1491 (?) український боярин Андрій Боруля звернувся за помочию до турецького султана Баязета. Боруля звав себе законним дідичем України захопленої Польщею. Султанови обіцяв, щояк допоможе йому здобути Галичину і Поділє, то стане його васалем. Він справді дістав турецьку поміч і пробував загорнути Галичину. Однак його похід скінчився подібно як похід Мухи. Борулю случайно вхопили слуги польського вельможі Михайла Бучацького.

В р. 1509 молдавський князь Богдан вибрався походом у Галичину на зазив галицької шляхти. Українці майже що до одного піддавалися йому. Він приймав їх ласкаво, католиків казав убивати. Коли мусів уступити перед польською перемогою, ті Українці, що пристали

до його війска і помагали йому,, втікли в Молдаву. Польща проголосила їх зрадниками і поконфіскувала їх маєтки. Між іменами тих „зрадників" стрічаємо імена: Шумлянських, Мищенських, Дудровичів, Цуцилівських, Витвицьких, Княгиницьких, Дрогомирецьких, Балицьких, Березовських, Луцьких і инших.

Соймова інтерпеляція ч. 604 посла Сергія Козицького дня 3. II. 1926, Львівський прокуратор пан Зубрицький конфіскує кожде слово, як воно пригадує дуже давні факти спільної історії Поляків і Українців. Він виходить з заложеня, що до р. 1918, тимбільше до р. 1772 не було ніяких Українців, та що кожда згадка про Українців в тих давних часах є злочином проти теперішної польської держави. На сій основі прокуратор Зубрицький, бувший Українець конфіскує голі описи голих фактів, повторених дословно і виключно з польських історичних творів таких авторів, як Шайноха, Кубаля, Лозіньскі, фанатичний вшехполяк і ворог Українців Равіта Ґавроньсбі. Конфіскує факти подані в книжках, які є в бібліотеках польських державних шкіл, в державних польських підручниках для школярів і — в повісти Сенкевіча „Оґнем і мечем"! Доказом є конфіската уступів".

В р. 1606 вибухла національна революція української шляхти на спілку з протестантами Польщі, під військовим проводом протестанта Зебжидовського. Революційну армію розбито в липни 1607 під Ґузовом Жертви сеї революції, то безіменні Февії України. Галицький Українець „Івашко", що як турецький баша Абазі став любимцем султана Мурада IV, загадав зруйнувати Польщу і так висвободити Україну. Довів до того, що в р. 1634 сам султан вирушив на чолі величезної армії воювати Польщу. Вісти про користний для Польщі вислід війни з Московщиною затрівожив султана. Він похід проти Польщі залишив, Абазі-пашу приказав убити.

До Хмельницького козаччина боролася за передумови відбудови української держави, бо за козачі „привілеї", (котрі виймали козачий стан з під управи польської державної адміністрації) і за підчинене під „реґімент" козачого війська. Ся боротьба дала нам безліч Феніїв, названих і безіменних.

В р. 1593 під Черкасами погиб провідник першої більшої козацької революції, Косинськи". В р. 1596 погибла майже вся старшина повстання. Чернь збунтована обіцянкою помилуваня, вбила Лободу, видала Полякам Наливайка, Шавулу і Шостака. Поляки арештували инших. В Варшаві стяли Шавулу, Шостака, Кособуцького, Павловського, Панчоху, Кизиму, Тодора Мазепу. Наливайка тортурували майже цілий рік і стяли 11. цвітня 1597. Трупа почетвертували і розвісили по місті. В р. 1625 перед польським напором відступав табор повстанців Жмайла. Щоби польську погоню придержати при ріці Цибульнику і спасти головну силу війська, жертвувалося пару тисяч козаків. Вони свідомо пішли на певну смерть, але тим так ослабили ляхів, що головний козацький табор зайшов над Курукове озеро і спасся. Ляхи мусіли зробити угоду, для козаків досить користну. В р. 1635 Іван Сулима зруйнував Кодак. Його і його товаришів Ляхи стяли у Варшаві, почетвертували і порозвішували.

В повстаню Павлюка р. 1637 полягло під Кумейками одного дня 5000 козаків. Під Боровицею чернь видала ляхам Павлюка, Томиленка, Чечугу Томашина. Поляки схопили ще обозного Гремича, осаулів Побісила, Летягу, Шкурса і Путилу. Сахно Черняк не хотів відстати від товаришів і доброхіть поїхав з ними. Хоч воєвода Кисіль в імени Поляків заручав, що

увязненим нічо не станеся, Ляхи стяли їх. Чигиринська чернь видала в р. 1637 Кузя і Кирила. Ляхи стяли їх. В р. 1638 Ляхи спіймали ще Кизиму і Кизименка. Завезли до Києва і вбили на палі.

Чернь видала Ляхам старшин Мурку і Ріпку за приречене поминуване. Але маючи в руках отаманів Ляхи зробили з хамського чернию се, що раньше зробили з табором Наливайка. Всіх вирізали. Провідника повстання Скидана Поляки дістали в свої руки раненого.

Безліч Феніїв України дала боротьба козацтва з Польщею і Московщиною від р. 1648. В людській памяти заховалися лише імена деяких старшин, тому реєстр Феніїв з того часу буде більше, як неповний.

Як лиш розійшлася чутка про вибух повстання, в Берестю Сінявський казав стяти 15 міщан, двох попів і втік. Дня 5 вересня тортуровано і спалено за змову з Хмельницьким ігумена Анастасія Филиповича. В боях з литовським військом погиб в Пинську отаман Небаба. Під Збаражем в р. 1649 погиб поцілений кулею в чоло старий і славний полковник Бурлай. До світової війни ще був біля Збаража камяний хрест, котрий показував місце вічного супочинку сего Фенія України. Що Українці сею могилою не інтересувалися, не увірить, окрім Українців, ніхто в світі! Під Збаражем погиб тоді також розірваний бомбою, Галичанин, полковник Мрозовицький-Морозенко. В р. 1649 по бою під Жгалем Литовці знайшли в окопах покаліченого полковника Ілька Голоту і добили його. Побитих козаків поховали в шести могилах. Шість могил безіменних Феніїв України!

Ідучи в р. 1649 під Збараж, Хмельницький провідав, що рушив литовський гетьман Радивил, і, або вдарить на него з заду, або займе Київ і українську армію відріже від Подніпровя. Хмельницький вислав 30.000 козаків під полковником Кричевським, щоби своїм трупом загатили Радивилови дорогу. Кричевський не мав гармат, отже вдарив на укріплений табор Радивила, на його тяжку піхоту і кінноту... шаблями! Погибло майже ціле козаче військо, погиб Кричевський. Погибли, але Литовцям дорогу на Україну таки загородили. Так їх перебили, що Радивил не важився іти дальше. Вернув на Литву. Феній Кричевський і безіменні Фенії, що сплять під 16 великими масовими могилами, своїм походом і своєю геройською смертію спасли тоді Україну і дали Хмельницькому побіду під Зборовом.

В р. 1649 погиб під Загалем полковник Максим Гладкий. В р. 1651 в Краснім, при наскоку Поляків в часі перемиря (!) погиб полковник Данило Нечай з братаничем Данилом і всею полковою старшиною. Спійманих під Красним Нечаєвого брата Матвія і Тишку, Калиновський повісив. В р. 1651 погиб під Берестечком полковник Петро Головацький. В бою з Радивилом погиб в р. 1651 полковник Мартин Небаба. В р. 1654 погиб під Старим Биховом полковник Стефан Подобайло. Під Браславом в р. 1654 погиб наказний Гетьман Мизко-Дубина. В р. 1655 помер з ран полковник Іван Золотаренко. В р. 1660 погиб комендант Бару, Стефан Проскура.

Окрім безімених, що погибли разом зі своїми отаманами, сказатиб, Фефніїв з фірмою, історія записала безліч Феніїв без фірми. Такими є три сотні козаків, що під Берестечком засіли на острові Стира і, хоч Поляки, бачучи їх геройську оборону, прирекли помилуване, не здавалися. Рішилися вмерти. Послідний скочив в човен і дальше відби-

вався косою. Король стояв на березі і дивився на завзятця. Звелів сказати козакови, що дарує йому життя. Козак відповів: „Я цураюсь життя. Хочу вмерти, як справжній козак!“ Вже мав у собі 14 куль, але держався. Аж якийсь мазур увійшов у воду по шию і проколов його списом.

Чи пан міністер схоче повчити прокуратора, що в часі найстрашнійшого царського абсолютизму в Московщині царська цензура не боронила друкувати голі факти з минувшини, хоч би то були факти з часів боротьби Українців і Поляків проти Москви і проти царату?

Литовський гетьман Януш Радивил спіймав в р. 1648 полковника Михненка що боронив Мозир. Стяв його і голову встромив на замковій вежи. В р. 1651 Поляки спіймали сотника Богдана, що боронив Трилиси і вбили на паль. Під Мурахвою розстріляли Гавратинського, сотника з полку Данила Нечая. По білоцерківськім мирі Поляки карали смертю козацьких старшин, що не годилися на некористний для України мир. Повісили полковника Мозиру з всею його старшиною. Полковників Матвія Гладкого і Адама Хмелецького приказали стяти. В р. 1655 Поляки стяли сотників Зарудного і Юркевича. В р. 1659 по гадяцькій угоді хлопи підбунтовані Москалями вимордували військо з українських шляхтичів. Між замордованими були також Юрій Немирич і Прокоп Верещака. Москвофільський полковник Цицюра запросив до себе до Переяслава Стефана і Северина Сулимів з иншими старшинами, підступом увязнив їх і вимордував. Москалі присилували козаків відати їм жінку і дітий гетьмана Івана Виговського, його брата Данила, усіх Виговських, які є у війську, Богданового зятя полковника Івана Нечая, полковника Грицька Гуляницького, Грицька Лісницького, Федора Лободу, Івана Сербина, Антона Ждановича, Самійла Богдановича. Арештували Грицька Дорошенка. Василь Виговський і Жданович померли в московській вязниці. Виговського Москалі віддали в січни 1660 родині, але небіжчика. На приказ самого царя Москалі закатували його. Повідрізували пучки, вертіли свердлом в ухах, очи викололи і залляли розтопленим сріблом. Били так, що тіло посікли кнутом на кусні, жили в лидках поростинали ножем. В р. 1663 Москалі арештували і приказали стяти всіх тих старшин Лівобічної, що не хотіли позволити на обмежене автономії України. Дня 18 вересня стяли в Борзні гетьмана Сомка, полковників Василя Золотаренка, Силича, Шамрицького, Щуровського, Киндія і двох Шараїв. В р. 1664 польське військо під Собєским вертало з під Глухова. Коло Сосниці зачепив його Скидан з дейнеками. Побитий впав у руки Ляхів і скінчив на палю. В бою коло Попової Гори Литовці спіймали і вбили на паль отамана „клапинського війта“. Поляки спіймали 11 вересня і вбили на паль якогось „писаря шляхтича“.

В р. 1664 польське військо під Собєским вертало з під Глухова. Коло Сосниці зачепив його Скидан з дейнеками. Побитий впав у руки Ляхів і скінчив на палю. В бою коло Попової Гори Литовці спіймали і вбили на паль отамана „Клапинського війта“. Поляки спіймали 11 вересня і вбили на паль якогось „писаря шляхтича“. В 1664 році Поляки розстріляли полковника Григорія Лісницького. Славному полковникови Богунови доказали, що обложеним Поляками Глухівцям радив не здаватися, отже розстріляли його разом з кількома товаришами 17 лютого.

бувшого гетьмана, київського воєводу і сенатора Польщі, Івана Виговського розстріляли 16 марта за те, що загадав відстати від Польщі і звернувся до Туреччини за диплрмом на самостійне українське князівство.

В р. 1687, в метушни при арештованю Москалями гетьмана Самійловича, замордували полкового обозного Кіяшку з кількома товаришами. Полковника Лазаря Горленка спалили живцем в печи. Гетьманича Григорія вивезли до Сівська, де його катували на тортурах і стяли. В р. 1663 Москалі забили в кайдани і вивезли в Москву: полковників Попкевича і Семена Третяка, Сомкового писаря Самійла Савицького, полкового писаря Хому Тризнича, писаря Захара Шикія, полкового осаулу Левка Бута, сотника Івана Горобця, Дмитра Чернявського, Михайла Вуяхевича, Семена і Порфира Кульженків, мгарського ігумена Загоровського. В р. 1665 заслали в Сибір писаря Захара Шийкевича, в Казань військового судію Юр. Незамая. Полковника Семена Височана, що в р. 1648 зорґанізував був в Галичині 15-тисячну армію і пішов до Хмельницького, заслали в р. 1666 в Москву, де він загинув. В р. 1671 підкуплені Москалями заговірники схопили гетьмана Многогрішного і завезли до Москви разом з братом Василем, полковником 1 винтівкою, його сином Петром і осаулою Бутовичем. Всіх „за зраду" взяли на тортури і страшно катували; гетьмана за кількома наворотами. Остаточно гетьмана з братом заслали до Селегинська в Сибірі. Инших разом з родинами заслали в инші місця. Гетьмана Петра Дорошенка привезли в марті 1677 в Московщину, де він жив конфінований до смерти в падолисті 1698. В р. 1687 Москалі арештували гетьмана Самійловича і вивезли до Тобольська. В р. 1690 його там вже не було. Що з ним сталося, ніхто не знає. Його сина, полковника Якова з жінкою вивезли до Єнисейська. Наказний гетьман Павло Полуботок арештований в Петербурзі в р. 1723, помер в кайданах в Петропавловській кріпости 18 грудня 1724. По зруйнованю Січи в р. 1775 Москалі вивезли в Москву всю старшину Запорожа. Судію Павла Головатого заслали в Тобольський монастир, але до церкви не пускали його. Полковники Чорний, Кулика, Пелех і Порохня, курінні отамани Головка й инші сконали в тюрмах і казаматах. Кошового Кальнишевського замурували в келії Соловецького монастиря на острові Білого Моря. Пізнійше випускали його з келії до церкви, але під караулом. Строго відмежований від людий, жив там 15 років. Помер р. 1803 на 112 році життя. Коли під проводом Самуся і Палія вибухло повстанне відродженого козацтва проти Польщі, Поляки арештували на Волині одягненого з хлопська шляхтича-поета, пана Свищова, Данила Братковського. Листи і папери, знайдені при нім, показували, що він спільник повстанців і прокрався на Волинь, щоби викликати хлопське повстане, відірвати часть України від Польщі і зєдинити її з Подніпровем. Його дали під воєнний суд в Луцьку. Братковський не відпирався і сказав, що приїхав від Самуся і Палія. В суді взяли його на тортури і засудили на горло. Він написав патріотичне завіщане і дня 16 падолиста 1702 поклав голову під топір. Кат сім раз рубав, заки відрубав її.

Соймова інтерпеляція ч. 612 посла Сергія Козицького дня 3. II. 1926. Львівська прокуратура в своїм конфіскаційнім шалі сконфіскувала нетільки голі факти

**з давної польсько-української минувшини, але також взятий з польських державних шкільних підручників опис факту, який стався 2426 років тому, який стався не в Польщі, але в стариннім Римі, 500 років до Христа!** Ось сконфісковані уступи:

**В праісторії Італії читаємо таке:** Пятьсот років до Христа король Етрусків Порсена пішов війною на Римлян і обложив Рим. В Римі настав голод. Римлянин Муціус рішився спасти місто жертвуючи себе. Прокрався до табору Єтрусків, щоби вбити короля. Через похибку вбив королівського писаря. Спійманому Порсена став грозити страшною карою. Щоби показати, що Римлянин в боротьбі за рідний край не боїться ні смерти ні муки, Муціюс з усмішкою вклав руку в огонь і держав її в огні, ані скрививши́ся. Королеви сказав: „таких як я, що присяглися на твоє житє, є 300“. Порсена затрівожився, помирився з Римлянами і вернув домів.

Хоч се оповідання вигадка патріотичних староіталійських істориків, то про того Муціуса по нинішний день вчать у всіх школах цілого світа, щоби показати, якто кождий патріот повинен іти на смерть і муки,коли ними може спасти вітчину. І в українських школах вчать про того Муціуса; вчать українську молодь подивляти патріотизм Римлян; вчати українську молодь українського патріотизму сфінґованими примірами патріотизму Римлян! Сараки професори не знають, що Україна мала своїх власних, несфінґованих, але справжних Муціусів.

Коли Хмельницький підсунувся під польський табор біля Корсуня козак Микита Галаган сам жертвувався, щоби в польськім таборі викликати паніку. Крався до табору так, що Поляки ймили його і стали припікати на огни. Він наговорив про таку велику силу Татар з Хмельницьким, що затрівожені Поляки стали втікати і впали в засідку. — В липні 1648 князь Ярема полонив отамана Половяна. Раз коло разу брав його на тортури і припікав на огни, щоби щось довідатися про Хмельницького. Половян шкварений на огни брехав так, що Ярему напав жах і він, вбивши полуживого героя на паль, покинув Ст. Константинів, та втік до Збаража, полишаючи Хмельницькому дорогу вільну. В р. 1648 чернь обложеного Литовцями Бобруйська здалася. Отаман Піддубний не хотів здатися, отже скочив у воду, щоби втопитися. Литовці витягли його і вбили на паль. На палю, на морозі Піддубний жив ще 6 годин. Щоби загрітися, сказав подати собі горівки і дзвонити у всіх церквах. Нарешті змилосердився над ним кат і добив його списом. В р. 1664 Собєскі спіймав корогопського сотника Нужного і казав його повісити. Нужний сказав: „Мій батько помер на палю, такою смертію і я хочу згинути“. Поляки вбили його на паль на його власне жаданє! — Бобруйськ, в котрім в р. 1648 заперлися козаки, обложила велика сила Литовців. Чернь здалася. Козаки не хотіли йти за приміром черні. Заперлися в [illegible]ній вежи, підпалили її і згоріли. В р. 1651 Литовці і Поляки увійшли в Київ. Патріотичні міщани не хотіли, щоби вороги поживилися українським запасом. Рішили попалити свої хати разом з запасом, хоч знали, що ворог не погладить їх за се по головці. Один міщанин, що в серини перший підпалив свою хату і господарські будинки, кинув на поталу вогню всю свою працю, по чім сам скочив в огонь і згорів. Зробив се тільки на те, щоби ворог не поживився і втративши добичу, не мстився на нім самім!

Чи не годилось би, щоби ті учителі, що школярам брешуть про небувалого римського Муціуса, згадували українських документних Муціусів?!

**Безіменні:** В р. 1648 Пинськ не хотів здатися. Литовці взяли його і вирізали. В липни Вишневецький стяв 40 Мозирян, бо підозрівав їх, що вони давали козакам харчі. І Радивил справив у Мозирі різню. На рік Мозир знов збунтувався. Радивил обіцяв за здачу помилуванє. Міщани і козаки відкинули ласку. Литовці взяли місто і всіх оборонців вирізали. В р. 1651 Поляки вирізали і спалили Красне. В Ямполи, де був ярмарок, вирізали звиш 10000 людий; не лишили живої душі. Триліси боронилися завзято. І жінки боронили місто. Як Поляки взяли місто, ніхто не здався. Вигибли всі, звиш 2000 осіб. В р. 1654 гетьман Потоцкі йде проти Хмельницького. По дорозі палить всі місточка і слободи. Міста, котрі здавалися добровільно, лише виреквірсвував. Під Котівкою вирізав табор, в котрім був безборонний народ, що втікав з Немирова. Польське військо взяло Немирів і улиці міста встелило людським трупом. До три тисячі народу сховалося у великім мурованім льосі. Поляки стали викурювати їх димом, обіцюючи помилувати народ за видачу провідників. Колиж ті міщани заявили, що згинуть, а нікого не видадуть, Поляки всіх їх видусили димом. Народ села Ягубець поклявся згинути, а не здатися. Так сталося. Лягло 3000 голов, в селі не лишилася жива душа. Потоцкі вирізав усі місцевости від Винниці до Уманя: Івангород, Степанівку, Талалаївку, Кагобіївку, Городок і инші. Чарнецкі взяв Бушу, де вирізав і живцем спалив 16.000 мужчин, жінок і дітий. Буша перестала істнувати. На вість, що ідуть Татари, тоді союзники Польщі, хлопи товпами крилися, де могли. На один такий парутисячний хлопський табор в лісі під Китизином погав Дмитро Вишневецький і вирізав. В січні 1655 вирізав 11000 хлопів у Демківці. В Димівці, Холдаківці, Куничах, Голцаківці і инших Поляки вирізали в однім тижні 20,000 душ. Лянцкоронский взяв Кишинці і дав Татарам 10,000 людий. Так само дав населення Махнівки, Ліщинова і 5 таборів хлопства. Татари самі, окрім ясиру з 3 міст і 3 хлопських таборів забрали за дозволом Поляків ще кількадесять тисяч иншого ясиру. Діти до року дусили і звиш 10,000 полишали по улицях і дорогах. Чернигівський воєвода казав ховати їх. В одну яму вкинули 270. Коли їм кінця не було, лишив сю роботу. Іх позідали пси.

Чи пан міністер схоче повчити прокуратуру, що оголошуванє друком опису фактів з давної минувшини українсько-польської і римської з перед півтретятисячи років, не є злочином з параґрафів карного закона?

В маю 1659 Москалі взяли Борзну і спалили, богато народу вистинали. Козацьких жінок і дітий вивезли в Московщину. В січни 1660 Вересть спалили, народ вирізали. В р. 1663 спалили і вирізали Вороньків. Поляки зруйнували Монастирище, козаків і населене дали Татарам. В р. 1664 Салтиковій Дівиці Поляки прирекли за здачу помилуванє. Міщани поклали збрую — і погибли всі, з жінками й дітьми. В р. 1665 Чарнецкі спалив Ставище і Боярку і вирізав, з дрібними дітьми: „Щоби не було кубла ворохобні“. В р. 1708 зрада батуринського сотника дала Москалям резиденцію Мазепи. Москалі вирізали народ зі

старцями й дітьми, так що не лишилася жива душа. Сам Батурин спалили. За се, що Запорожці пристали до Мазепи, цар приказав зруйнувати столицю Запорожа і всіх Запорожців вигубити. Москалі увязнили наказного отамана, судію, 26 курінних отаманів, 2 черців і 250 козаків. З того замордували всіх старшин і 150 козаків. Мордували по зьвірськи. Живцем лупили шкіру з голові аж потому рубали й вішали. В роззьвіреню вигребували зі свіжих могил мерців, нелиш козаків, але й черців, лупили шкіру і рубали та вішали. Січ вирабували і зрівнали з землею. Делиш якого Запорожця спіймали, мордували. Зараз по полтавськім бою розпочалася люта нагінка на „мазепинців". На кого був донос, що держав з Мазепою, або похваляв його політику, Москалі вивозили в Сибір, мордували. Многих підозрених і тих старшин, що не прийшли на раду для вибору нового гетьмана, Москалі вишукували по домах і відвозили до Лебедина, де був московський полевий суд. Там їх тортурували, били батогами і кнутами. Розпаленим залізом водили по тілі, так що воно від того кипіло, шкварилося і надималося. Хто видержав одну пробу, ішов на другу. Хто не видержав той ввважався виновником і йшов на смерть. Колесували вбивали на паль, вішали, рубали і четвертували. Так замордували до 900 осіб. Ховали їх на окремім кладовищі, звіснім пізнійше під назвою кладовища гетьманців. Поруч таких масових мордів, Москалі мордували поодиноко особи із старшин, козацтва і посполільства. Ті люті допити і кари над Мазепинцями ще цілу сотню літ потому Українці згадували з жахом і трепетом.

Чи знаєш, Українцю, де могили Твоїх безіменних? Тих безіменних героїв твоєї національної думки, про яких ні Желябов, ні наш історик Драгоманів нічого не знають?

Могил нема! Є лиш одна могила, одна - одніська. Вона там, де ти стоїш. Вона під ногами кождого Українця. Заорана, задоптана, забудована, поросла лісом. Під кождою пядию української землі — спочиває безіменний герой України. І не один. Нема могил безіменних, бо є тільки одна їх могила: Україна. Вся українська земля, від сходу сонця до сонця заходу, від північного краю по Чорне море, то одна велика могила названих і безіменних Фенїїв України. Мало того! Люта доля подбала, щоби й чужі землі засіялися могилами наших героїв: Сибір неізходимая, цілий Балкан, острови Північного моря, Варшава, Краків! Як на українській земли тепер ховають, названого, чи безіменного і сиплять над ним могилу, то ховають його в старім гробі безіменних, та сиплять могилу на старій могилі - безіменних. Шануй ту святу землю, Українцю!

До старинних героїв і жертв української державної думки світова війна і її ліквідація добавили велику силу нових. Дала їх кожда українська громада, троха не кожда родина. Кождий Галичанин, що в австрійських рядах боровся проти Росії, боровся за Україну, бо він вірив, що розгром Росії сотворить українську державу. А всі ті, що по світовій війні погибли в бою, всі добиті на побоєвищах, закатовані, чи заморені в полоні, розстріляні, вязневі, засуджені в нужді коротати вік свій?! Чи також імена тих, з котрими жали ми, що живі; чи й імена тих батьків, синів, братів, сестер живих ще Українців — мають пропасти в забуттю? Чи колись знов якийсь новий Желябов буде глуми-

тися над нами своїми питанями? Чи знов якийсь новий „Европеєць" Драгоманів набере води повний рот і не дасть йому відповіди?!

Соймова інтерпеляція ч. 611 посла Сергія Козицького дня 3. II. 1926. Прокуратура у Львові сконфіскувала слідуючу статю:

Наша мета, як стояла, так стоїть. В наших серцях надія. Перед нами робота, за нами досвід. Користаймо з власного досвіду і з досвіду народів, котрі до своєї мети вже зайшли. Наш досвід зіставлений з досвідом инших народів каже нам повести роботу новим шляхом. Не залишаючи роботи для поправи матеріяльного биту робучої верстви, не залишаючи боротьби о справедливий суспільний лад, робім се так, щоби кождий Українець, кождий без винятку, мав на умі слова Шевченка, що тільки „в своїй хаті — своя правда"!

„Своя правда", сказав Шевченко, не „своє корито" в тій своїй хаті! Виховуймо нове, не хамське поколіне, бо зломила нас велика сила хамів, яких наша робота до 1918-го року ще не встигла перемінити в людий, і які, замість до своєї хати, самі йшли, або перли народ до корита — будь чийого. Виховуючи нове поколіне, граймо на його души, але не так, як грали до року 1918. Не тягнім по струні користолюбивости. Не ростім пажерливу безрогу, що лежить на дні людської души, та все думаючи про корито, хоч би й чуже, з тиха рохкає і хрунькає. Тагнім по струні саможертви і виховуймо серце, щоби Українець не був як той, що „засчув мов свиня в калюжі, в своїй неволі".

Підписані питають: що пан міністер зарадить, щоби не було таких неоправданих конфіскат?

Зробім, щоби кождий Українець став спосібний за свою правду жертвуватися, хоч би знав що ся своя правда не через верх наповвить корито; хоч би знав, що у власній хаті буде йому гірше, як в комірнім. Хамство щезне, коли не будемо скріпляти його політичною корупцією і перестанемо стремліне до національної мети вязати в нерозривну цілість зі стремлінем до поправи матеріяльного биту; коли молоде поколіне виховаємо нелиш в повній, ясній національній думці і у вірі в оконечну побіду сеї думки, але й в національній гордости. Таке виховане і національну гордість може дати тільки культ нашої історичної традиції. Для національної думки він зробить се, що культ героїв християнської думки зробив для християнства.

Щоби наша історична традиція могла стати предметом культу, треба ту традицію знати. Знати її мусять і цілим серцем полюбити передовсім ті, що в національній роботі ведуть перед; ті, від котрих виходить вся ініціятива і ті, що виконують. Ту традицію повинні знати і нею просякнути всі наші політики, всі письменники, всі видавці, передовсім провідники таких установ, як „Просвіта". Щоби до того прийшло, треба насамперед зробити підготовчу роботу, бо готові підручники нашої історії, через свою інтерпретацію історичних подій, не позволяють нашою бувальщиною одушевлятися. Вони не є жерелом для популяризаторів нашої історії, не є жерелом для наших публіцистів, белетристів, малярів. Нашим політикам дають арґументи — хиба лиш деструктивні. Не ними кресати огонь національного одушевлення, не ними кувати національну гордість, не ними виховувати тверді національні характери!

**Історія народу, то його соціольоґія і його політика. Беручи готовий матеріял зібраний в історіоґрафії України, люди з соціольоґічним і політичним образованем повинні дати нову інтерпретацію наших історичних фактів і подій. Очистивши нашу бувальщину з фальшів і калу, якими обліпили її чужі і свої історики, розженеся той туман, якими нашу історичну традицію окутали соціялоблазни, лжедемократи, ідемаґоґи. Тоді народ, побачивши свою бувальщину такою, якою вона справді була, зробить її предметом свого культу і, забувши про корито, метою своїх стремлінь зробить мету своїх прадідів. Аж тоді в нашій роботі буде розмах і сила, за „дітьми дідьчого порону" ніхто не піде.**

Соймова інтерпеляція ч. 611 посла Сергія Козицького дня 3. II. 1926. Прокуратура сконфіскувала закінчення статі:

„Прийде своя хата і своя правда, бо на наших устах вже не будуть фразою слова пісні: „підуть і правнуки". За наш край житя своє дамо!"

Підписані питають: Що пан міністер зарядить, щоби не було таких неоправданих конфіскат?

# Post scriptum.

Dixi et salvavi animam meam! Я сказав своє тільки на те, щоби спасти мою душу, бо знаю, що мої слова будуть горохом метаним об стіну; мій голос буде далі голосом вопіющого в пустині. Знаю, що так буде, бо я не від року і не від пяти клепли своє. Я від давна в розмовах і в дискусіях на ріжних комітетах звертав увагу на користи і конечність культу історичної традиції. В р. 1906 я писав про се в часописи „Світ". Редаґуючи „Світ" в р. 1907, я весь його зміст посвятив згаданому культови. В р. 1920 я оголосив в щоденнику „Нова Рада" пару статей під заголовком „Україно, де твої Фенії?" „Ішли діди на муки" є тільки ширшим обробленем теми тих статей. Все те пролунало без найменших наслідків. Я не виклепав нічого, бо клепав залізо — зимне. Я промовляв до людий, не то не розпалених вихованем в культі історичної традиції, але й не розігрітих знанем сеї традиції. Слухали моїх слів і киваючи головами та лупаючи очима казали, що се справді важне. Читали мої статі і казали: „добре пише, так треба було писати і говорити десять років тому!" Десять років! Я двацять і пять років, бо від р. 1900 клепав і клепав і тільки клевець розклепав. Я не виклепав нічого, бо до гори говори, кричи і груди викричи собі, то гора таки лишиться горою!

І тепер буде так. Буде ще гірше.

Соймова інтерпеляція ч. 611 посла Сергія Козицького дня 3. II. 1926. В слідуючім уступі, конфіскуючи послідні слова першого і послідного речення, прокуратура сконфіскувала історичні факти.

**„Стара война", ті нечисленні одиниці, котрі перед війною якимсь чудом виховалися в культі бодай окрухів історичної традиції і котрим завдачуємо все те, що світле було в р.р. 1918/9, вимирають. Нове поколіне росте без того культу, взагалі без ніякої націоналістичної вих-**

тури; виховуєся в атмосфері корита і рабства; в атмосфері калюмній на адресу героїв і жертв національної думки. Нині тільки календарі „Червоної Калини“ посвячені культові історичної традиції — сеї найновійшої, від котрої у воздусі ще чути запах свіжої крови.

Підписані питають: Чи пан міністер зарядить, щоби в будучности не було таких неузасаднених конфіскат?

Сего замало. Нині настав такий час, що про видане якоїсь книжки о власних силах, ніхто майже й мріти не може. Дати народови конечну лектуру може тільки преса і громадські видавничі установи. На жаль, як преса так і наші видавничі установи глухі на „голос часу“. Від пяти років продукували тільки річи „також“ потрібні, полишаючи потрібні і конечні „приватній ініціятиві“. Нині голосять, що наші видавничі установи не на те, щоби щось видавати, отже видаване всяких книжок полишають ласкаво „приватній ініціятиві“ — нині безвигладній.

Ідемо о власних силах до нової катастрофи. Як не знайдеся гурток людий свідомих конечности роботи на новий лад, то звалимося в пропасть, з котрої ні о власних силах не вилізено, ні хто инший не витягне нас. Чи знайдеся такий, щоби бодай хрест поставив на могилі — нашої нації?!

# Історія Історії.

Декто може спитає мене: „Чомуж ти сам не напишеш такої історії, котра, не розминаючися з правдою, причинилася би до розбудженя національної гордости і відродила би ідеали наших прадідів?“ Я відповім:

Мабуть в р. 1894, балакаючи з москвофільським журналістом Осипом Марковом, я сказав йому, що моя партія (радикальна) своєю економічною програмою дуже скоро розрухує найтемнійші кути. Спеціяльно легко пішло се в деяких західних, цілком темних повітах. На жаль, по році-двох ті, колись темні але добрі селяне, стають видючими, але хрунями. Причину Марков пояснив мені тим, що радикали і взагалі ціле молоде поколінє не знає і нехтує нашу історію, — та в публичній роботі не послугуєся історичною традицією. „Через те — Марков казав — там, куди пройшла ваша нога з вашою економічною програмою і з вашим вирозумованим деревляним націоналізмом, заплаченим надією матеріяльних користий, довго-довго не буде — трава рости! Кажете, що в повітах Скалат, Збараж і Тернопіль не є так зле. Знаєте чому? Там аґітуєте між народом, що здебільша пізнав свою історію і полюбив героїв минувшини. Там народ, хоч пішов за вашими економічними кличами, не хрунить. А знаєте, хто зробив се? Ми, старорусська партія. Ми, старорусська партія в народній масі скріпили національну думку — історією. І ви робіть се. Аґітуючи вашою економічною проґрамою, одночасно популяризуйте історію. Тоді розпалений вами огонь не буде соломяний і т. д..“

Обїздячи подільські села я ствердив, що найліпшими українськими патріотами, найактивнійшими твердими і гордими політичними харак-

терами були селяне виховані москвофілами старої дати. У кождого з них була бібліотечка — історична. Лемківщина була тоді москвофільська і в кождій політичній акції твердо держалася. Мені розказували, що майже кождий письменний Лемко має історичну бібліотеку, та що „українофільські“ інтеліґенти не підготовані до дискусії про рідну історію з хлопом Лемківщини! Др. Е. Олесницький, ведучи всю народну роботу в Стрийщині, довго не зривав „консолідації“ з москвофілами. Казав, що в найважнійших справах він може покладатися тільки на москвофільських хлопах. Все те переконало мене, що Марків мав рацію. Хиба була тільки в тім, що з вини нашої історіоґрафії, культ сфінґованої династії Руриковичів, піддаючи гадку, що Україна і Росія, то одно, плодив москвофільство. Зате, коли такий москвофіл національно прозрів, то лишався твердим, гордим і політично активним, але вже — Українцем.

В р. 1897 вийшла книжка В. Антоновича „Козацькі часи“, в котрій сей довголітний професор історії доказував „історією“, що українська раса нелиш неспосібна витворити з себе державу, але й взагалі не спосібна жити власним державним житем. Прочитавши се, я рішився написати історію України. Робота йшла пиняво, бо я історії ще не знав, отже мусів зачинати від малої азбуки, себто, що лиш вчитися. На добавок, хвиль вільних від роботи на хліб і від роботи політичної було у мене дуже мало. Я писав по нмецьки, щоби одним заходом і коштом дати книжку чужинцям і українській інтеліґенції. Аж по 17 роках роботи, бо на весну р. 1914 манускрипт був готовий до друку. Вибухла війна і моя робота могла вийти друком, бо фонди на тані видання були. Але я тоді опинився у Відни, мій манускрипт лежав у Львові під московською окупацією. В р. 1916 гроший на видане 40-аркушевої книжки вже не було!

Зібраний для підручника історії матеріял я використав також в кількох брошуркових і книжкових моноґрафіях, які вийшли друком. Ось вони: Панщина (1898), Австрія — чи Польща? (1903), Хмельниччина (1906), Козацькі часи в народній пісні (1906), Гадяцькі Постуляти (1907), Наші гетьмани (1907), Гетьман Мазепа (1909), Як Москва нищила Україну (1917). Мої історичні статі були також друковані в ріжних часописах. Моя інтерпретація історичних подій цілком инша, як інтерпретація нашої історіоґрафії. Моє розуміне нашої історії, бодай козачого віку, знайшло потверджене в поглядах і документах оголошених пять років по виданю моєї книжки „Наші Гетьмани“. В збірці „З двеюв України“ В. Ліпінські також виказує і стверджує новими документами, що стремління нашої козаччини були свідомо національно-політичні, та що акція черни не була рухом національним ані соціяльною революцією, тільки простою жакерією.

Я не фаховий історик, отже підручник історії України написав тільки з горожанського обовязку, бо був тої думки, що саме такий підручник потрібний. Таксамо з горожанського обовязку я взявся за другу роботу. Я не родився белетристом, не образувався на белетриста і ніколи не думав ним бути. Але я тої думки, що ми мусимо, хоч би з під землі добути історичну белетристику. Знаючи, що наші белетристи гадають, що в нашій бувальщині нема для них матеріялу, я хотів показати примірами, що такий матеріял є. Отже я зарискував. Не питаючи,

що скаже „критика“ зачав писати історичні оповідания. Одно таке оповідане видаге при кінци р. 1919 прочитав голова „Просвіти“ Іван Кивелюк і сказавши, „нам потрібна така історія“, спитав мене, чи я не написав би для Просвіти історію України, але в тою тенденцією, яка є в повісти. По кількох днях звернувся до мене з таким предложенем виділ Просвіти. Я не надумуючися, принав оферту, бож у мене історія України лежала вже готова. Тільки треба було переписати популярно по українськи, викинути партії, конечні для чужинців і додати факти потрібні на те, щоби наша історична традиція могла стати предметом національного культу. Я ще ніколи не працював з такою сатисфакцією і так тяжко, цілий рік. Готову писанину виділ Просвіти передав рецензентови, професорови історії. Мені була би й не приснилася рецензія так — прихильна. Між иншим рецензент пише під датою 15 V. 1921:

„Так з тону, як зі способу представленя, слідно евідентно, що Будзиновський був вповні свідомий ваги порученої йому праці і її доцільности (Цвекмесіґкайт) і свойому завданю як найсовісвійше старався відповісти. Представляючи історичну дійсність у всім богацтві її фактів, автор станув вповні на висоті духа часу і його потреб, стараючись з кута політичної конечности, яка наказує робити перелом в дотепершній народній психіці в витворюваню нового, гордого, свідомійшого та аґресивнійшого народного характера... І автор, узгляднюючи національну економію та психольоґію, виловлює доволі зручно розвоєві фази народн. свідомости, а передовсім національних визвольних стремлінь. І так як уґруповане подій і фактів, як і їх інтерпретація є поведені в цей бік, щоби як найгарніще відповісти інтересам національної політики і, щоби як найгарніще у народніх мас спопуляризувати наші національні думки... Праця вповні відповідає усім вимогам, які прикладаються до історій призначених для народу і через се є пожаданим, цінним та ориґінальним набутком нашої популярної літератури“.

По такій рецензії виділ рішив мою роботу друкувати і на доказ серіозности рішеня виплатив мені поважний зачет на гонорар. Заки манускрипт пішов до друку, голова Ів. Кивелюк помер. Мій манускрипт опинився в моїй шафі, де разом з манускриптами трицяти моїх історичних оповідань плісніє і поростає мохом.